

8

Γα
58.

Γα 58

ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΝ ΤΗΣ Α. Μ. ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣΗΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΝΩΡΙΣΜΕΝΟΝ

31

31

ΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΝ

Η ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΤΡΙΑ—Η ΠΑΡΑΜΥΘΟΥ—Η ΜΑΓΙΣΣΑ

ΤΕΣΣΑΡΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

ΥΠΟ

ΣΤΙΛΠΩΝΟΣ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ

Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΣΙΔΕΡΗ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΔΡΑΧ. 2.65

Α.Σ. 295α

ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΝ ΤΗΣ Α. Μ. ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣΗΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
(ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΝΕΓΩΡΙΣΜΕΝΟΝ)

31

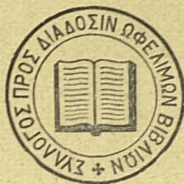
31

ΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΝ

Η ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΤΡΙΑ—Η ΠΑΡΑΜΥΘΟΥ—Η ΜΑΓΙΣΣΑ

ΤΕΣΣΑΡΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

ΥΠΟ
ΣΤΙΛΠΩΝΟΣ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ
Διευθυντού του Λαογραφικού Ἀρχείου

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Γα 58

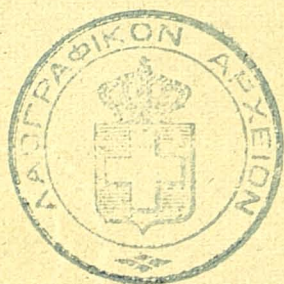
295 .1.A

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	
ΛΟΓΟΓΡΑΦΕΙΟΥ	ΧΕΙΟΥ
Δεσφ. αρ.	295a

Εἰς τὸ παρὸν βιβλίον δημοσιεύονται τέσσαρα λαογραφικὰ μαθήματα, γενόμενα τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων ἐν τῇ αἰθούσῃ αὐτοῦ. Ὁ γενικὸς τίτλος, ὡς θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης, δὲν καλύπτει ἅπαν τὸ περιεχόμενον καὶ τῶν τεσσάρων μαθημάτων. Διότι ἔχων ὑπ' ὄψιν πόσον ὀλίγα πράγματα ἐκ τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης εἶναι γνωστὰ εἰς τὸ ἀκροατήριόν μου καὶ ἐπιθυμῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ καταδείξω τὴν θέσιν τοῦ ἔργου τῆς γυναικὸς ἐν τῇ ὅλῃ λαογραφίᾳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ δώσω εἰς τοὺς ἀκροατάς μου ὅσον τὸ δυνατὸν σαφεστέραν ἰδέαν περὶ τῆς λαογραφίας καὶ τῶν ἐρευνῶν της, ἀναγκαίως προέταξα τὸ γενικώτερον περὶ λαογραφίας μάθημα, εἰς ἕκαστον δὲ μάθημα ἐπεξετάθην καὶ εἰς γενικώτερά τινα ζητήματα, τὰ ὁποῖα πάντα ὑπερβαίνουν τὰ ἀδυστηρὰ ὅρια τοῦ γενικοῦ τίτλου. Ἔχω ὅμως τὴν ἐλπίδα ὅτι, ὅπως ἠκούσθησαν εὐχαρίστως, οὕτω καὶ ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν δὲν θὰ εἶναι ὀχληρὰ εἰς τοὺς φίλους τῆς λαογραφίας καὶ τῶν μελετῶν της.

Α'

*Γενική ἔννοια τῆς Λαογραφίας. Ἐγκαταλείμματα ἐν τῇ
προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ γυνή ὡς συντηρητικὸν
καὶ δημιουργικὸν στοιχεῖον ἐν αὐτῇ.*

Τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς τὰ τέσσαρα λαο-
γραφικὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα ἀνέλαβον νὰ κάμω πρὸς ὑμᾶς,
εἶναι αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν. Τὸ θέμα εἶναι κάπως
νέον, ὅπως νέα ἐπιστήμη εἶναι καὶ ἡ Λαογραφία, καὶ διὰ τοῦτο
θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε, προτοῦ εἰσέλθω εἰς αὐτό, νὰ κάμω λόγον
περὶ γενικωτέρων τινῶν ἐννοιῶν, τῶν ὁποίων ἡ γυνῶσις εἶναι
ἀπαραίτητος διὰ τὴν παρακολούθησιν τοῦ θέματος ἡμῶν. Καὶ
πρωτίστως διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν δρᾶσιν τῆς γυναικὸς ἐν τῇ
Λαογραφίᾳ, πρέπει νὰ γνωρίσωμεν τί εἶναι αὐτὴ ἡ Λαογραφία.
Εἶναι δὲ ἀναγκαῖον τοῦτο τασούτῳ μᾶλλον, καθόσον, ὡς εἶπο-
μεν, ἡ λαογραφία εἶναι ἐντελῶς νέα ἐπιστήμη. Ἀριθμεῖ βίον
μόλις ἑβδομήκοντα ἐτῶν. Μολοντί δὲ σήμερον πολὺ τοῦ συρμοῦ
εἰς πολλοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς, π. χ. τοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς
Γερμανοὺς, ἐδῶ εἰς τοὺς πολλοὺς οὔτε κατ' ὄνομα ἀκόμη εἶναι
γνωστῆ καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων δέ, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀκούσει τὸ
ὄνομά της, οἱ περισσότεροι πολὺ ἀσφαῖ καὶ πολὺ ρωμαντικὴν
περὶ αὐτῆς ἰδέαν ἔχουν.

Τὸ ὄνομα Λαογραφία εἶναι δημιουργημα τοῦ πατρὸς τῆς
ἐν Ἑλλάδι Λαογραφίαις, τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου. Εἰς
τοὺς ξένους εἶναι γενικῶς γνωστὴ ὑπὸ τὸ Ἀγγλικὸν ὄνομα
Folklore, τὸ ὁποῖον σημαίνει ὄχι τὴν σπουδὴν τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ

τάς γνώσεις τοῦ λαοῦ, ὅ,τι δηλ. ὁ λαὸς γνωρίζει. Τοῦτο οἱ Γερμανοὶ ἀντικατέστησαν διὰ τοῦ γερμανικοῦ ὀνόματος *Volkskunde*, τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς σημαίνει τὴν σπουδὴν τοῦ λαοῦ, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἀποδοθῇ ὑπὸ τινων εἰς τὴν Λαογραφικὴν ἐπιστήμην πολὺ εὐρυτέρα ἔννοια ἐκείνης, τὴν ὁποίαν πραγματικῶς δύναται νὰ ἔχη.

Καθὼς καὶ ἡ λέξις δεικνύει, ἡ Λαογραφία εἶναι ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἔχει ὡς πεδῖον ἐρεύνης τὸν λαόν. Ἐπειδὴ ὅμως περὶ τὸν λαόν ἀσχολοῦνται καὶ ἄλλαι ἐπιστήμαι, καθὼς π.χ. ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ ἀνθρωπογεωγραφία, ἡ ἔθνολογία, ἡ στατιστικὴ, ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία (*Völkerpsychologie*), ἡ κοινωνιολογία καὶ εἴ τις ἄλλη, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς τὸ θέμα καὶ τὸ ἔργον τῆς Λαογραφίας, διὰ νὰ μὴ συγχέωνται αἱ λαογραφικαὶ μελέται πρὸς τὰς μελέτας ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ δημιουργῆται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπιστημονικὸν χάος. Τὸ θέμα λοιπὸν αὐτὸ πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ προσπαθῆσωμεν νὰ καθορίσωμεν.

*
* *

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὸν σημερινὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἢ οἰουδῆποτε ἄλλου συγχρόνου πεπολιτισμένου λαοῦ, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ βίος οὗτος δὲν εἶναι ὁμογενής, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἐκ στρωμάτων καὶ στοιχείων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπεύει καὶ μίαν ἐποχὴν. Πάρετε ἓν πρόχειρον παράδειγμα, π.χ. τὸν φωτισμόν· ἔχομεν τὸ ἀριστοκρατικώτερον ἠλεκτρικόν, τὸ ἀεριόφως, τὸ λαϊκὸν πετρέλαιον, τὰ σπαραμαστέα καὶ τὰ κεριά, τὸ λάδι μὲ τὰ ἀρχαῖκά λυχνάρια του, καὶ κάπου κάπου εἰς καμμίαν ἀπομεμακρυσμένην γωνίαν ἠμπορεῖτε νὰ εὕρητε ἀκόμη καὶ τὰ ὀμηρικὰ δαδιά. Καθ' ἓν ἀπ' αὐτὰ τὰ φῶτα ἀντιπροσωπεύει καὶ μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὐτὸ

ἐκυριάρχει, καὶ ὁμως σήμερον ὅλα μαζί συνυπάρχουν εἰς τὸν σημερινὸν βίον τοῦ λαοῦ. Πάρετε ἄλλο παράδειγμα, τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας. Καὶ ἐδῶ κοντὰ εἰς τοὺς ἠλεκτρικοὺς σιδηροδρόμους καὶ τροχιοδρόμους, τὰ αὐτοκίνητα, τὰ ἀεροπλάνα, τὰς ἀτμομηχανάς, ἔχετε τὰ ἀμάξια, τὰς σοῦστες, τὰ κάρρα, καὶ ἀκόμη καὶ τοὺς πρωτογόνους ἀραμπάδες, τὰ βαριά βοῦδάμαξα. Πάρετε τὴν βιομηχανίαν, ἂν θέλετε ἰδιαίτερος τὴν ὑφαντουργίαν· ἀφ' ἑνὸς θὰ ἔχετε τὰ τελειότατα ἀτμοκίνητα ἢ ἠλεκτροκίνητα νηματοουργεῖα, ὑφαντουργεῖα κτλ., ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀρχέγονον ρόκαν καὶ τὸν πατροπαράδοτον ἀργαλειόν. Τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν τροφήν καὶ τὴν κατοικίαν καὶ τὰ σκεύη καὶ τὰ ἐργαλεῖα καὶ ἐν γένει εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ὕλικου βίου.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἔλθωμεν καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν βίον καὶ ἐκεῖ θὰ εὕρωμεν τὰ ἴδια. Ἐχομεν ἀφ' ἑνὸς τὸν κινήματογράφον, τὰ δράματα καὶ τὰς κωμωδίας γνωστῶν θεατρικῶν συγγραφέων, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν ἀνώνυμον λαϊκὸν καραγκιόζη, τὰς ἐκτάκτους λαϊκὰς παραστάσεις τῶν Ἀπόκρεω μὲ τὸν Ἐρωτόκριτον, τὸν Πανάρετον κτλ., ἀκόμη δὲ καὶ τὰς πρωτογόνους λατρευτικὰς μεταμφιέσεις καὶ παραστάσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀνέπτυξαν οἱ ἀρχαῖοι τὸ δράμα, ὅπως εἶναι οἱ καλόγεροι τῆς Θράκης, τῶν ὁποίων σαφῆ περιγραφὴν μᾶς ἔδωκεν ὁ ποιητὴς Βιζυηνός. Ἐπειτα κοντὰ εἰς τὰ νεώτερα ἄσματα γνωστῶν ποιητῶν καὶ μουσουργῶν ἔχομεν τὸ ἀνώνυμον λαϊκὸν τραγούδι, κοντὰ εἰς τὸ μυθιστόρημα τὸ παραμῦθι, κοντὰ εἰς τοὺς χορούς, οἱ ὁποῖοι μὲ διάφορα ὀνόματα μᾶς ἔρχονται κατ' ἔτος ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν, τοὺς πατροπαράδοτους ἐθνικοὺς χορούς, τὸν συρτόν, τὸν καλαματιανὸν κτλ. κτλ.

Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων, τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, τὰ πρῶτα, τὰ ὁποῖα καὶ ἀποτελοῦν αὐτό, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν σύγχρο-

νον πολιτισμόν, είναι δημιουργήματα γνωστών συγχρόνων ή παλαιότερων προσώπων, αί ηλεκτρικαί λυχνιαί π. χ. τοῦ *Edison*, ὁ σιδηρόδρομος τοῦ *Stephenson*, ὁ *Faust* τοῦ *Goethe*, ὁ *Rigolétos* τοῦ *Verdi* καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Τὰ δεύτερα φαίνονται εἰς τὸ σῶμα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, ὡς κάτι ἀπρηχαιωμένον, κάτι τὸ ὁποῖον ἀπέμεινε ἀπὸ χρόνους παλαιούς, λησμονημένους, καὶ τοῦ ὁποῦ σήμερον κανεὶς δὲν δύναται νὰ ὀνομάσῃ τὸν δημιουργόν. Εἶναι γνωστοὶ οἱ ἐφευρέται τοῦ βενζιναρότρου, ἀλλὰ ποῖος θὰ ἠμπορέσῃ ποτὲ νὰ εὑρῇ ποῖος ἀνεκάλυψε τὸ ἡσιόδειον ἄροτρον, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζονται ἀκόμη οἱ χωρικοὶ μας; Εἶναι γνωστὸς ὁ *Edison*, ἀλλὰ ποῖος εὗρηκε πρῶτος τὸ λυχνανάκι τοῦ ἐλαίου. Εἶναι γνωστὸς ὁ Σολωμὸς καὶ τὰ τραγούδια του, ἀλλὰ ποῖος εἶναι ὁ ποιήσας τὸ τραγούδι τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὰ κλέφτικα, τὰ ἀκριτικά, τὰ ἐρωτικά καὶ τόσο ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια; Εἶναι γνωστοὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ πατέρες, οἱ διδάξαντες τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ποῖος ἐδίδαξε τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου νὰ ἀνάπτουν πυρὰς καὶ νὰ βάζουν κλήδονα, τὰ Χριστούγεννα τὰ παιδιὰ νὰ τραγουδοῦν τὰ κάλανδα, τὸ Νέον ἔτος νὰ κόβουν τὴν πίτα, τὰς Ἀπόκρεω νὰ μασκαρεύονται, τὸ Πάσχα νὰ κουνιοῦνται εἰς τὶς κούνιας; Ὅλα λοιπὸν αὐτά, τὰ ὁποῖα δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν δημιουργίαν γνωστοῦ προσώπου, ἀλλ' ἀποδίδονται γενικῶς εἰς τὸ ἀνώνυμον πλῆθος, εἰς τὸν λαόν, ὡς καὶ ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος ἢ ἀνεξερευνήτος, καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι λείψανα προγενεστέρων τοῦ λαϊκοῦ βίου περιόδων καὶ πολλάκις προϊστορικῶν καὶ παναρχαίων, ἀποτελοῦν τὸ θέμα τῆς λαογραφίας.

Ἐκ τῶν δευτέρων πάλιν τούτων, ἄλλα μὲν ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις παλαιότερας μὲν, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ ζοῦν εἰς τὸν λαόν, ὅπως εἶναι π.χ. τὸ παραμῦθι, ἄλλα ὅμως ἔχασαν κάθε συνάφειαν μὲ τὸ παρελθόν καὶ τὰς καταστάσεις

ἐκείνας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν, καὶ οὕτω μένουσιν προσκεκολλημένα εἰς τὸ σῶμα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ὡς ἀκατανόητα, ἀνερμήνευτα λείψανα τοῦ παρελθόντος, καθὼς τὰ ἀπολιθώματα παλαιότερων γεωλογικῶν περιόδων εἰς τοὺς βράχους τῶν ὀρέων, καὶ τὰ ὁποῖα μὴ ἐννοοῦντες πολλάκις οἱ νεώτεροι δίδουσι ξένην ἐντελῶς εἰς αὐτὰ καὶ τὴν ἀρχὴν των σημασίαν καὶ ξένην δικαιολογίαν. Ἀποφεύγουσιν λ.χ. σήμερον νὰ κάμουν γάμον κατὰ τὸν Μάιον. Διατί; Κανεῖς δὲν δύναται νὰ δώσῃ τὸν λόγον. Εἰς παλαιότερους ὅμως χρόνους, εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς, εἶχε τὸν λόγον τῆς ἢ ἀποφυγῆς αὕτη. Τότε ὁ Μάιος ἦτο ὁ μὴν τῶν νεκρῶν, κατ' αὐτὸν ἐρωτάζοντο τὰ *Lemuria*, καὶ δι' αὐτὸ εἶχε τὰς ἀποφράδας του, ἦτο δυσσίωνος διὰ τὴν τέλεσιν γάμου. Καὶ τώρα ἐξέλιπε μὲν ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Μάιος ἐθεωρεῖτο δυσσίωνος, μᾶς ἔμεινεν ὁ φόβος καὶ ἡ συνήθεια νὰ μὴ γίνωνται γάμοι. Καὶ ποῖος, νομίζετε, λόγος δίδεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην; Διότι, λέγουσιν, τὸν Μάιον γκαρίζουσι τὰ γαῖδουρία. Λέγεται σήμερον διὰ τοὺς σπατάλους ἢ παροιμία. "Οποῖος ἔχει πολὺ πιπέρι βάζει καὶ εἰς τὰ λάχανα. Ἡ παροιμία αὕτη σήμερον βεβαίως, ὅποτε τὸ πιπέρι εἶναι πρᾶγμα τόσον κοινόν, εἶναι ἀκατανόητος, καὶ βεβαίως εἰς τοὺς χρόνους μας οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ γεννηθῆ. Δὲν ἦτο ὅμως ἡ αὕτη κατάστασις εἰς παλαιότερους χρόνους. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς τὸ πέπερι, τὸ ὁποῖον μὲ τίσους κόπους καὶ κινδύνους μετέφερον τὰ καρδιάνια ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς, ἦτο ἀκριδὸν καὶ σπάνιον, καὶ δικαιολογημένως ἐθεωρεῖτο ὡς πολυτέλεια καὶ σπατάλη νὰ βάλῃ κανεῖς καὶ εἰς τὰ λάχανα.

Συμφώνως τώρα πρὸς αὐτὰ δυνάμεθα πληρέστερον νὰ καθορίσωμεν τὸ ἔργον τῆς Λαογραφίας ὡς ἐξῆς.

Ἡ Λαογραφία ἐξετάζει πρῶτον τὰς ἐκδηλώσεις ἐκείνας τοῦ λαοῦ, ὅσαι δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν γνωστῶν

ιστορικῶν προσώπων, ἀλλ' ἀποδίδονται εἰς τὸν ἀνώνυμον λαόν, ὅπως π.χ. τὸ δημοτικὸν τραγούδι· δεύτερον τὰς ἐκδηλώσεις ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν κατὰ παράδοσιν συνέχειαν ἢ διαδοχὴν παλαιότερων ἐκδηλώσεων, ὅπως εἶναι τὸ παραμῦθι· καὶ τρίτον τὰ ἀκατανόητα σήμερον λείψανα παλαιότερων ἐκδηλώσεων, αἱ ὁποῖαι πρὸ πολλοῦ ἔπαυσαν νὰ ζοῦν. Πλὴν τούτου δὲν δύναται βέβαια ἡ Λαογραφία νὰ παραλείψῃ καὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐκδηλώσεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐκπορεύονται μὲν ἀμέσως ἐκ τῆς παραδόσεως, ἀφομοιοῦνται ὅμως καὶ συνάπτονται στενῶς πρὸς τὰς κατὰ παράδοσιν.

*
* *

Ἄλλὰ τῶρα γεννᾶται ἓν ζήτημα. Πῶς μέσα εἰς τὸ σῶμα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ συμβαίνει νὰ ὑπάρχουν καταστάσεις παλαιότεραι καὶ νὰ διατηροῦνται ἐντελῶς παρεφθαρμένα καὶ ἀκατανόητα λείψανα τοῦ παρελθόντος; Εἰς τὴν κατανόησιν τούτου θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ ἡ μελέτη τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον προοδεύει ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία.

Ἄς φαντασθῶμεν τὴν κοινωνίαν εἰς μίαν ἐντελῶς πρωτόγονον κατάστασιν, πολὺ πλέον πρωτόγονον ἀπ' ὅτι παρουσιάζεται σήμερον εἰς τοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι οἱ *Wedas* τῆς Κεϋλάνης, οἱ *Nigrilos* τῶν Φιλιππίνων, οἱ *Boschiman* τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς κτλ. Ἡ τοιαύτη κοινωνία θὰ ἦτο κάτι ἀνάλογον πρὸς τὰς κοινωνίας τῶν ζώων, εἶδος ἀγέλης ἀνοργανώτου, εἰς τὴν ὁποῖαν ὅλα τὰ μέλη τὸν αὐτὸν ἔζων βίον καὶ εἰς τὰ αὐτὰ ἠσχολοῦντο. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον διέκρινεν αὐτὴν ἀπὸ τὰς ἀγέλας τῶν ζώων ἦτο ἡ γλῶσσα, τῆς ὁποίας αἱ ἀρχαί, ὅπως καὶ τῆς κοινωνίας, χάνονται εἰς τὰ βάθη τῶν αἰώνων. Ἡ ὑπαρξίς τῆς γλώσσης εἶχε τοῦτο τὸ σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ὅτι διηυ-

κόλυνε τὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μεταξύ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ταύτης, κατέστησεν αὐτὴν πνευματικὴν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς κοινωνίας τῶν ζώων, αἱ ὁποῖαι πάντοτε παρέμειναν κοινωνίαι φυσικαί. Διὰ τῆς γλώσσης, ὅ,τι διανοεῖτο ὁ εἷς, οὐ μόνον ταχέως ἐγένετο κτῆμα ὀλοκλήρου τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ἐκληροδοτεῖτο εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Οὕτω δὲ ἐδημιουργήθη τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἡ παράδοσις. Τὰ δὲ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἔσχεν ἡ παράδοσις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἐν γένει καὶ δι' ἐν ἑκάστον τῶν ἐν αὐτῇ δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξαν οὐσιώδη καὶ παντὸς λόγου ὑπέρτερα.

Καὶ πρῶτον διὰ τῆς μεταδόσεως τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ ἐνὸς εἰς πλείονας προσέδωκεν εἰς αὐτὰ περισσώτεραν σταθερότητα καὶ στερεότητα εἰς τὴν μορφήν. Διότι, ὅ,τι γίνεται ἅπαξ κτῆμα τῶν πολλῶν ὑπὸ μίαν ὀρισμένην μορφήν, διατηρεῖ πλέον τὴν μορφήν ταύτην καὶ οὔτε ὁ ἴδιος ὁ δημιουργήσας αὐτὸ ἢμπορεῖ πλέον νὰ τὸ μεταβάλῃ καὶ νὰ τὸ τροποποιήσῃ οὐσιωδῶς, διότι προσκρούει εἰς τὴν ἀντίστασιν τῶν πολλῶν. Ὑποθέσατε π.χ. ὅτι φαντάζεται κανεὶς μίαν διήγησιν ἢ βγάξῃ ἓνα τραγούδι καὶ τὸ ἀνακοινῶναι καὶ εἰς τοὺς ἄλλους καὶ τὸ μανθάνει ὅλη ἢ φυλὴ. Ἡ παράδοσις ἢ τὸ τραγούδι γίνεται πλέον κτῆμα ὅλης τῆς φυλῆς καὶ οὐδεὶς πλέον δύναται νὰ τὸ μεταβάλῃ. Ὑπόκειται δὲ τοῦτο εἰς τὸ ἐξῆς μόνον εἰς τὰς βραδείας ἀλλοιώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπέρχονται σὺν τῷ χρόνῳ συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς παραδόσεως. Ἐπειτα διὰ τῆς συγχρόνου μεταδόσεως καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους προσέδωκεν ἢ παράδοσις εἰς τὰ προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως μακροβιότητα καταπληκτικὴν, ὑπερβαίνουσαν κατὰ γε-

νεάς και αἰῶνας και χιλιετηρίδας τὴν ζωὴν τῶν καθ' ἕκαστον ἀτόμων.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἢ παράδοσις ἀπέβη ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἢ συντηρητικὴ ἐκείνη δύναμις, ἢ ὅποια συγκρατεῖ, περισώζει και παραδίδει εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς ὅσα ἀπαξ ἀπεκτήθησαν διὰ τῶν προσπαθειῶν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὡς τοιαυτὴ δὲ ἔσχε διπλὴν τὴν ἐνέργειαν. Ἄφ' ἐνὸς μὲν διατηροῦσα τὰ ἀποκτηθέντα, παρέσχε μίαν βάσιν, ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν στηριζόμενοι οἱ νεώτεροι θὰ ἠδύναντο νὰ προχωρήσουν περαιτέρω, και κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διηυκόλυε τὴν πρόοδον, ἀφ' ἐτέρου ὅμως μὲ τὴν συντηρητικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν διαθέτει και ἢ ὅποια ὀφείλεται πρῶτον μὲν εἰς τὸ πολὺπλοκὸν ἐκεῖνο και ἰσχυρότατον συναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὅποιον συνδέεται πρὸς τὰ ἤδη γνωστὰ και κεκτημένα, τὸ συναίσθημα τὸ παρακολουθοῦν τὴν συνήθειαν, δεύτερον δὲ εἰς τὸν δυσκίνητον και ἀδρανῆ ὄγκον τοῦ πολλοῦ κόσμου, ὁ ὅποιος ἀκριθῶς ἔνεκα τοῦ συναισθήματος τούτου τῆς συνηθείας παραμένει προσκεκολλημένος εἰς αὐτήν, ἀνεχαίτισεν ἢ περιώρισεν ἢ ἐτροποποίησε τὰς πολλάκις λίαν καινοτόμους και αὐθαιρέτους τάσεις τῶν νεωτεριστῶν. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ἢ παράδοσις διὰ τῆς συντηρητικῆς αὐτῆς ἐνεργείας ἔδωκεν εἰς τὴν πορείαν τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος τὸν κύριον και γενικὸν αὐτῆς χαρακτήρα, χαρακτήρα πάλης διηγεκοῦς, ἄλλοτε μὲν σιωπηλῆς, ἄλλοτε δὲ πολυταράχου και πολλάκις και αἱματηρᾶς τῶν ὀλίγων καινοτόμων και προσδευτικῶν στοιχείων πρὸς τὸ πολὺ και δυσκίνητον και εἰς τὴν παράδοσιν προσκειμενον πλῆθος τῶν συντηρητικῶν. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς πάλης ταύτης συντελεῖται ἢ ἀνθρωπίνῃ πρόοδος. Ἄλλ' ὡς ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὴν πρόοδον ταύτην.

Ἐνθυμεῖσθε τὴν πρωτόγονον ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, τὴν ἀνθρωπίνην ἐκείνην ἀγέλην, εἰς τὴν ὁποίαν ὅλοι ἀσχολοῦνται εἰς τὰ αὐτὰ ἔργα καὶ ἐπομένως ἔχουν καὶ τὰς αὐτὰς δεξιότητας, ὅλοι π.χ. ἤμποροῦν νὰ κατασκευάσουν τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη των, τὰς καλύδας των, ὅλοι ἤμποροῦν νὰ κυνηγήσουν, νὰ ψαρεύσουν κττ. Εἰς μίαν τοιαύτην κοινωνίαν βεβαίως δὲν πρέπει νὰ περιμένῃ κανεὶς σοβαρὰς διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων. Ὅλοι εὐρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον. Μόλα ταῦτα δὲν ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ παρίδῃ ὅτι καὶ εἰς τὰς τοιαύτας κοινωνίας ὑφίστανται διαφοραὶ καὶ διακρίσεις προερχόμεναι ἀπὸ τὴν φυσικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ἰδιοφυΐαν τῶν ἀτόμων. Ἡ ἀνισότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι δημιουργήμα τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν, ὑπάρχει εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι κάτι φυσικὸν καὶ ἀναπόφευκτον, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας, εἰς οἵανδήποτε βαθμίδα πολιτισμοῦ καὶ ἂν εὐρίσκωνται, περισσότερο μὲν εἰς τὰς προηγμένας, ὀλιγώτερον δὲ εἰς τὰς καθυστερημένας. Ὁ λαὸς σοφώτατα ἀντιλαμβάνεται καὶ ἐκφράζει τὴν ἰδέαν ταύτην μὲ τὴν παροιμίωσιν τῶν δακτύλων. «Ὅλα τὰ δάκτυλα, λέγει, δὲν εἶναι ἴσα». Ἐμφανίζεται δὲ ἡ διάκρισις αὕτη εἰς τὰς κατωτέρας κοινωνίας ἀμέσως μόλις παρουσιασθῇ ἀνάγκη ὁμαδικῆς ἐνεργείας. Εἰς τὰς ἐπιδρομάς, τοὺς πολέμους, τὰ ὁμαδικὰ κυνήγια ξεχωρίζουν ἀμέσως ἀπὸ τὴν ὁμάδα οἱ κάπως δεξιότεροι, οἱ ὅποιοι καὶ τίθενται ἐπὶ κεφαλῆς. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διάκρισις εἶναι ἐντελῶς φυσικὴ καὶ ἡ σημασία αὐτῆς ἐντελῶς προσωρινή.

Σιγὰ σιγὰ ὅμως ἀρχίζουν μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ διακρίσεις σπουδαιότεραι καὶ μονιμώτεραι, διακρίσεις, αἱ ὅποιαι δὲν εἶναι πλέον φυσικαί, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν βαθμιαίαν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ. Τὰς διακρίσεις αὐτὰς ἐδημιούργησε

πρώτα πρώτα ἢ εὑρεσις τῶν τεχνῶν καὶ ἢ ἐντεῦθεν προκύψασα κατανομὴ τῆς ἐργασίας.

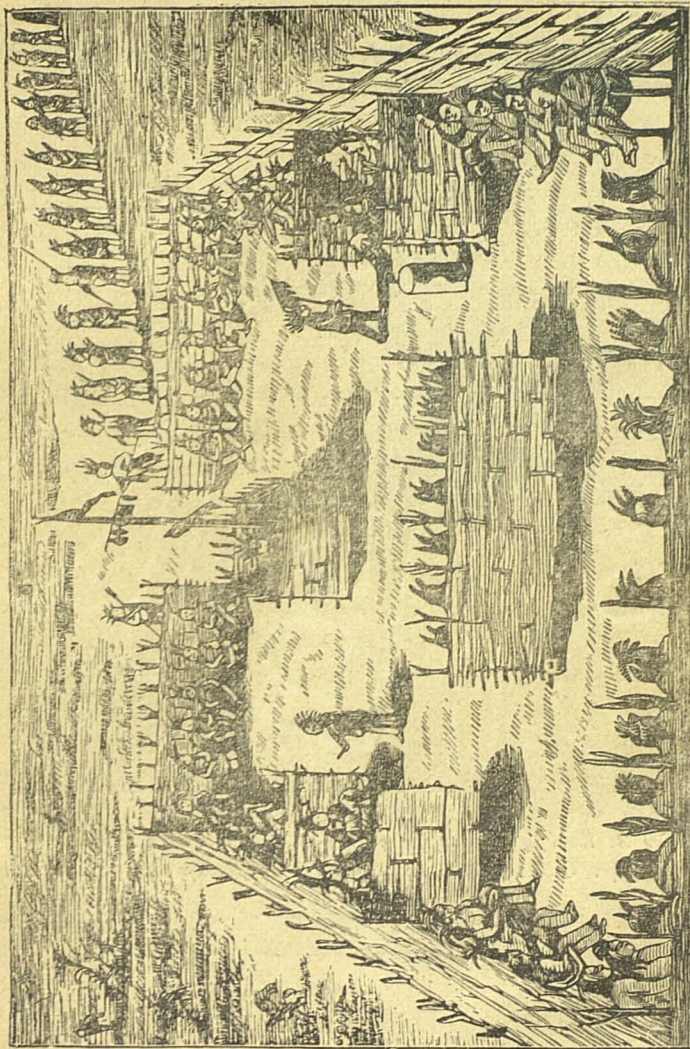
Εἰς τὴν πρωτόγονον κοινωνίαν, ὅπου, καθὼς εἶπομεν, ὅλοι εἰς τὰ ἴδια ἔργα ἀσχολοῦνται, τοιαύτη κατανομὴ δὲν ὑπάρχει. Ὑφίσταται δὲ μόνον μία φυσικὴ κατανομὴ ἀναλόγως τοῦ γένους καὶ τῆς ἡλικίας. Ἄλλα εἶναι τὰ ἔργα τοῦ ἀνδρός, ἄλλα τὰ ἔργα τῆς γυναίκος, ἄλλα τὰ ἔργα τῶν νέων καὶ ἄλλα τὰ ἔργα τῶν γερόντων. Ὁ ἀνὴρ ἔχει πρωτίστως τὸ κυνήγιον, ἢ γυνὴ τὴν φροντίδα τοῦ οἴκου καὶ τῆς φυτικῆς τροφῆς. Αὐτὴ συνήθως στήνει τὴν καλύβην, αὐτὴ κατασκευάζει τὰ πῆλινα ἀγγεῖα, αὐτὴ σκαλίζει τὴν γῆν καὶ περισυλλέγει τὰς ρίζας, αὐτὴ βραδύτερον καλλιεργεῖ. Οἱ γέροντες ἀσχολοῦνται κυρίως μὲ ἔργα, τὰ ὁποῖα χρειάζονται ὀλιγωτέραν δύναμιν καὶ περισσότερον χρόνον, ὅπως εἶναι ἢ προπαρασκευὴ δηλητηρίων, διαφόρων καλλωπιστικῶν ὑλῶν κττ.

Σιγὰ σιγὰ ὅμως εὐρέθησαν αἱ τέχναι καὶ ἢ κατεργασία τῶν μετάλλων, αἱ ὁποῖαι πλέον προυκάλεσαν σταθερὰς διακρίσεις μεταξύ τῶν ἀτόμων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς. Αἱ τέχναι ἀπαιτοῦν χρόνον καὶ ὑπομονητικὴν ἀσκησιν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠμποροῦν ὅλοι νὰ γίνουν τεχνῖται. Οἱ δὲ τεχνῖται κάμνουν κάτι, τὸ ὁποῖον δὲν ἠμποροῦν νὰ κάμουν ὅλοι, ἀποκτοῦν γνώσεις καὶ δεξιότητάς, τὰς ὁποίας δὲν ἠμποροῦν νὰ ἔχουν οἱ ἄλλοι. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ξεχωρίζουν ἐκ τῆς ὅλης κοινωνίας οἱ ὀλίγοι τεχνῖται, ἀποτελοῦν χωριστὸν κύκλον, ὃ ὁποῖος σιγὰ σιγὰ παρὰ τὴν γενικὴν παράδοσιν ἀποκτᾷ καὶ ἰδιαιτέραν ἰδικήν του παράδοσιν, ἄγνωστον εἰς τοὺς λοιπούς.

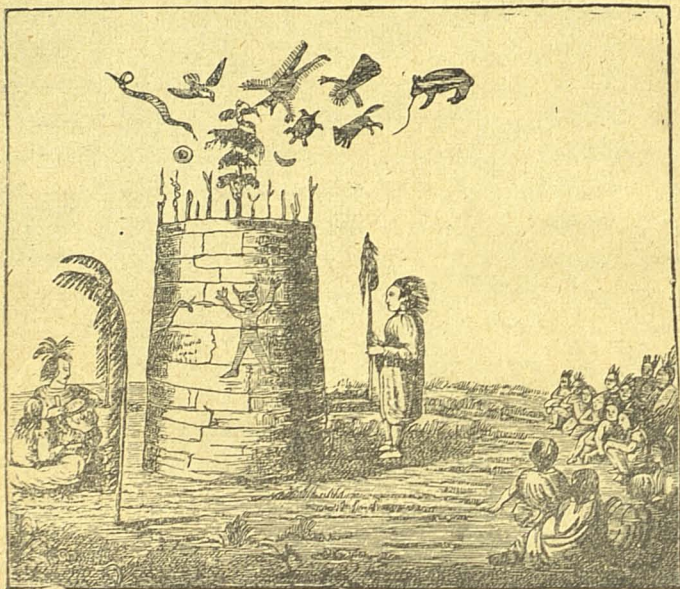
Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Εἰς τὰς πρωτογόνους κοινωνίας ὅλος ὁ πνευματικὸς βίος ἀποτελεῖται ἀπὸ μερικὰς δαξασίας περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν καὶ δαιμόνων, εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν ὁποίων ἀποδίδονται ὅλα τὰ συμβαίνοντα, καὶ τὰ

καλά και τὰ κακά, και μάλιστα τὰ κακά, ἀσθένεια, θάνατοι, ἀνομβρία, καταιγίδες κτ. Ἐξ αὐτῶν δὲ ἀκριβῶς τῶν δοξασιῶν, ὡς θὰ εἶπομεν εἰς τὰ περὶ μαγείας, πηγάζουν και διάφοροι πράξεις, διὰ τῶν ὁποίων νομίζει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν δαιμόνων. Τὰς πράξεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν και τὰς ἀπαρχὰς τῆς μαγείας, ὁ καθεὶς ἤμπορεῖ νὰ τὰς ἐκτελέσῃ. Ἀλλὰ βαθμηδὸν διακρίνεται και ἐπιβάλλεται εἰς τὴν δημοσίαν συνειδήσιν ὁ ἐπιτηδειότερος εἰς αὐτὰ και γίνεται ὁ μάγος ἢ ὁ ἱατρὸς τῆς φυλῆς. Εἰς τὴν ἀρχικὴν ταύτην διάκρισιν ἀσφαλῶς συντελεῖ και ἡ φύσις. Οἱ νευρικώτεροι, οἱ ὑποκείμενοι εἰς νευρικὰς διεγέρσεις, εἰς ἐκστάσεις και εἰς ὑστερισμοὺς εἶναι οἱ καταλληλότεροι. Δύνανται εὐκολώτερον νὰ ἐπικοινωνοῦν πρὸς τὰ πνεύματα και ἔχουν μεγαλύτεραν ἐπιτυχίαν εἰς τὰς παραδόξους και συνήθως ὑπὸ ἐξωφρενικῶν χορῶν και κινήσεων συνοδευομένας μαγικὰς πράξεις. Ἀφ' οὗ ὅμως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διακριθῆ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ὁ μάγος, τότε ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται και ἐδῶ ἰδιαιτέρος κύκλος παραδόσεως ἄγνωστος εἰς τοὺς πολλοὺς. Οἱ μάγοι καλλιεργοῦν τὰς εἰς τὸν κύκλον των ἀνηκούσας δοξασίας ἰδιαιτέρως και ἐφευρίσκουν ἐκάστοτε νέους τρόπους και νέας μεθόδους διὰ νὰ ἐπιβάλλωνται εἰς τοὺς δαίμονας. Αὐταὶ δὲ αἱ μέθοδοι ἀποτελοῦν τὸ ἰδιαιτέρον μυστικὸν τῆς τέχνης των, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζουν οἱ πολλοὶ και τὸ ὁποῖον μόνον εἰς τοὺς μεμνημένους και τοὺς διαδόχους των τὸ μεταδίδουν. Βραδύτερον μαζὶ μὲ τὴν προϊούσαν ἀνάπτυξιν τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ὁ μάγος γίνεται ἱερεὺς και μάντις, ἰδρύονται τὰ ἱερὰ και ἀναπτύσσεται τὸ ἱερατεῖον. Τοῦτο, ἐκ τοῦ ἱεροῦ συνήθως τρεφόμενον και μὴ περισπώμενον ὑπὸ βιωτικῶν φροντίδων, ἔχει ἕλον τὸν καιρὸν νὰ προαγάγῃ τὸν κόσμον τοῦ μύθου και τῆς θρησκείας, ὁ ὁποῖος ἐπὶ μᾶλλον και μᾶλλον ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν πολλῶν

Εἰκὼν 1. Εἰσαγωγὴ ἑποπρηλοῦ εἰς τὸν σύδεσμον τῶν λατῶν. (Βλ. σ. 120)

Εἰκὼν 2. Καλύβη ἰνδοαμερικανοῦ ἱατροῦ. Τὰ πνεύματα Manitōs πετοῦν εἰς αὐτήν. Ὁ ἔξωθεν ἰατάμενος ζητεῖ τὴν συμβουλὴν του. (Βλ. σ. 120) ↓

συνεπήχθη εις θεολογικά και μυθολογικά συστήματα, τὰ ὅποια, πολλάκις περιβαλλόμενα και διὰ τοῦ πέπλου τοῦ μυστηρίου, παραμένουν κτῆμα τῶν ὀλίγων, τῶν ἱερέων. Οὕτω και ἐδῶ χωρίζονται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς οἱ ὀλίγοι.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει και εἰς τὸ ἄσμα, τὴν ποίησιν και τὴν διήγησιν. Εἶναι και αὐτὰ εἰς τὰς πρώτας βιβλίδας κοινὸν κτῆμα και ἔργον τῶν πολλῶν. Ἀλλὰ και ἐδῶ ταχέως διεκρίθησαν οἱ δεξιώτεροι, οἱ ἐπαγγελματῖαι ἀοιδοὶ και μουσικοὶ και ποιηταί, οἱ ὅποιοι ὡς ἔργον πλέον ἀσκούντες τὴν μουσικὴν και τὴν ποίησιν προήγαγον αὐτὰς και τὰς κατέστησαν ἀπὸ ἐκδηλώσεων ὁμαδικῶν, ἐκδηλώσεις προσωπικὰς, εἰς τὰς ὁποίας τὸ δημιούργημα συνδέεται ἀρρήκτως μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ δημιουργοῦ.

Τὸν μεγαλύτερον ὁμως χωρισμὸν μεταξὺ τῶν πολλῶν και τῶν ὀλίγων ἔφευρεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐλευθέρας διανοήσεως, ἡ ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφίας και τῶν ἐξ αὐτῆς σὺν τῷ χρόνῳ ἀναπτυχθεισῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ἡ φιλοσοφία και αἱ ἐπιστῆμαι ἦσαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς και ἔμειναν πάντοτε κτῆμα τῶν ὀλίγων, ὅσον δὲ περισσότερον προσοδεύουν, τόσον περισσότερον εὐρύνουν τὸ χάσμα, τὸ μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἀντιπροσώπων αὐτῶν και τοῦ πολλοῦ κόσμου.

Ὅ,τι τώρα γίνεται εἰς τὴν ὀλιγὴν περιοχὴν τῆς ὀλιγῆς κοινωνίας μὲ τὴν διάκρισιν τῶν ὀλίγων ἀπὸ τῶν πολλῶν, τὸ ἴδιον ἀκριβῶς συμβαίνει και εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν εἰδικῶν κύκλων, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν. Καὶ εἰς τὰς τέχνας δηλ. και εἰς τὰς ἐπιστήμας και εἰς τὴν ποίησιν και εἰς τὴν θρησκείαν και εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐλευθέραν διανόησιν, τὴν φιλοσοφίαν, τὰ διδάγματα τῶν παλαιότερων δημιουργοῦν μίαν διδασκαλίαν, μίαν παράδοσιν, εἰς τὴν ὁποίαν μένουν προσκεκολλημένοι οἱ πολλοί. Ταῦτοχρόνως ὁμως ἐμφανίζονται και οἱ ὀλίγοι, οἱ προνομιούχοι τῆς φύσεως, οἱ καινοτόμοι, οἱ ὅποιοι στηριζόμενοι

ἐπὶ τῶν δεδιδαγμένων εὐρίσκουν διαρκῶς νέα στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων πλουτίζουν, προάγουν ἢ καὶ μεταβάλλουν, πολλάκις δὲ καὶ ἀνατρέπουν τὴν παράδοσιν.

Οὕτως ἡ πρόοδος περιορίζεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ὀλιγίστους, αὐτοὶ δὲ οἱ ὀλίγιστοι εἶναι οἱ κύριοι ἀντιπρόσωποι αὐτῆς, οἱ ἰστάμενοι ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν σύγχρονον πολιτισμόν. «Ἐὰν ἡ Γαλλία, λέγει ὁ Σαιν Σιμών, ἤθελεν ἀπολέσει αἰφνιδίως τοὺς πενήκοντα αὐτῆς πρώτους ἐπιστήμονας, τοὺς πενήκοντα πρώτους καλλιτέχνας, τοὺς πενήκοντα ἐργοστασιάρχας, τοὺς πενήκοντα γεωκτῆμονας, τὸ ἔθνος θὰ ἐγένετο σῶμα ἄψυχον, θὰ ἔμενεν ἀκέφαλον.» Συμφῶνως δὲ πρὸς ταῦτα εἶναι καταφανές ὅτι ἡ πρόοδος πρὸς τὸν πολιτισμόν δὲν γίνεται ταυτοχρόνως δι' ὅλου τοῦ ὄγκου τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μόνον διὰ τῶν ὀλίγων ἐπιλέκτων αὐτοῦ. Ὁ πολὺς καὶ δυσκίνητος καὶ ἀδρανῆς ὄγκος μένει προσηλωμένος εἰς τὴν παράδοσιν καὶ μόνον μακρόθεν καὶ μετὰ δυσκολίας καὶ βραδύτητος πολλῆς καὶ νωθρότητος καὶ πολλάκις κατόπιν μακροχρονίου ἀντιδράσεως παρακολουθεῖ τὴν πρὸς τὰ πρόσω ταύτην κίνησιν. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι τὸ σὺνηθές φαινόμενον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐντὸς τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι σήμερον ἐκπροσωποῦσι τὸν ἀνώτατον λεγόμενον πολιτισμόν, ὑφίστανται εὐρέα στρώματα, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ συνόλῳ παραμένουν ἀκόμη εἰς βαθμίδας πολὺ κατωτέρας, ἀντιπροσωπεύουσας καταστάσεις, αἵτινες πρὸ πολλῶν αἰώνων ἤδη ἔπρεπε νὰ εἶχον ἐξαφανισθῆ. Ὁρθότατα δ' ὁ Γάλλος *Gustave le Bon* παρωμοίωσε τοὺς σημερινοὺς λαοὺς πρὸς πυραμίδας κλιμακωτάς, τῶν ὁποίων τὸ μεγαλύτερον, ἔπερ συγχρόνως εἶναι καὶ τὸ κατώτερον μέρος, συνιστῶσι τὰ βαθέα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, τὰς δ' ἀνωτέρω βαθμίδας, αἱ ὁποῖαι ὄσον πρὸς τὰ ἐπάνω προχωροῦν, τόσον καὶ στενότερα γίνονται, τὰ διανοσούμενα στρώματα,

τὴν δὲ κορυφὴν τέλος τῆς πυραμίδος ἐλαχίστη ἐπίλεκτος μερίς ἐκ σοφῶν, καλλιτεχνῶν καὶ συγγραφέων, ὁμὰς ἐλαχίστη ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ὑπολειπόμενον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλ' ἢ ὅποια αὐτὴ καὶ μόνη συνιστᾷ τὴν ἀνωτάτην βηθμίδα χώρας τινὸς εἰς τὴν διανοητικὴν κλίμακκα τοῦ πολιτισμοῦ. Θὰ ἴηκει νὰ ἐξαφανίση τις αὐτήν, διὰ νὰ ἴδῃ ἐξαφανιζόμενον ταῦτοχρόνως πᾶν, ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν δόξαν ἑνὸς ἔθνους. «Ἡ συμπεριφορά, παρατηρεῖ ὁ Γερμανὸς ἐθνολόγος Schurtz, τῶν χωρικῶν μας μὲ τὴν στερεὰν προσήλωσιν εἰς τὰς συνηθείας καὶ τὴν παράδοσιν δεικνύει πόσον ὁ κύριος ὄγκος τῶν πεπολιτισμένων λαῶν κατ' οὐσίαν κείται πλησίον τῶν πρωτογόνων καταστάσεων, καὶ πόσον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἶναι λεπτὸν τὸ στρώμα, εἰς τὸ ὅποσον ἐνσαρκουταὶ πραγματικῶς ὁ πεπολιτισμένος βίος.»

Τὸ δὲ περιεργότερον εἶναι ὅτι αὐτό, τὸ ὅποσον παρατηρεῖται εἰς τοὺς λαούς, παρατηρεῖται καὶ εἰς ἕνα ἕνα πρόσωπον, εἰς ἕνα ἕνα ἐξ ἡμῶν ἰδιαιτέρως. Ἡ διανόησις προχωρεῖ, ἀλλὰ μέσα εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς ἡμῶν παραμένουν πολλάκις στρώματα ὀλόκληρα συναισθημάτων προσηλωμένα εἰς παλαιὰς καὶ πολλάκις ἀρχεγόνους πίστεις. Ἄνθρωποι ἀξιολογώτατοι, ἐλευθερόφρονες, περιφρονηταὶ τῶν προλήψεων, μὲ διαυγῆ καὶ φωτεινὴν τὴν διάνοιαν κρύπτουσι πολλάκις εἰς τοὺς βαθυτάτους καὶ ἀποκρύφους μυχούς τῆς ψυχῆς των ἀνομολογήτους χονδροειδεῖς δεισιδαιμονίας καὶ ἀνοήτους προλήψεις, αἱ ὅποια περιμένουν μίαν ἐξαιρετικὴν στιγμὴν εὐτυχίας ἢ συνηθέστερον δυστυχίας, ὅπως προβάλουν μετὰ δεσποζούσης δυνάμεως. Σπανιώτατοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ τελείως ἰσόρροποι, εἰς τοὺς ὁποίους ἢ πίστις παρακολουθεῖ ἐκ παραλλήλου τὴν διάνοιαν. Ὅθεν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀνωτάτας τάξεις δύναται νὰ ἀνεύρη κανεὶς ἂν ὄχι κατὰστάσεις ἀρχεγόνους συνεχιζόμενας, ἀλλὰ

λείψανα τουλάχιστον παραδόσεως ἀρχεγόνου. Τί είναι ἡ πίστις εἰς τὸ δυσολίων τοῦ ἀριθμοῦ 13, ὁ φόβος νὰ ἀνάψουν τρεῖς ἀπὸ τὸ ἴδιο σπέρτο; Πράγματα ἄξια γέλωτος. Ὅταν ὁμοῦ συμβῇ κάποιον δυστύχημα, εὐθύς ἢ καταγελασθεῖσα πίστις ἀνακύπτει ἰσχυρὰ καὶ ὁ δεισιδαίμων φόβος καταλαμβάνει τὴν ψυχὴν μας. Είναι δὲ πραγματικῶς ἀξιοθαύμαστος ἢ δύναμις τοῦ συναισθήματος εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ μάλιστα τοῦ φόβου καὶ τῆς προσδοκίας τοῦ μέλλοντος. Πόσαι κυρταὶ ἀξιολογοὶ καὶ πολ- λάκις καὶ κύριοι ἀξιολογώτεροι δὲν τρέχουν εἰς τοὺς ποικιλω- νύμους μάντις καὶ τὰς μάντιδας, ἐνῶ θεωρητικῶς, διανοητικῶς καταδικάζουν τὰ τοιαῦτα.

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ἀναφέρω ἐν παράδειγμα ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου. Εἶχεν ἐξέλθει ὁ βασιλεὺς Ἰσαάκιος εἰς ἐκστρατεῖαν εἰς τὴν Θράκην καὶ εἶχε φθάσει εἰς τὴν Ραιδεστόν, ὅπου ἔκαμε τὸ Πάσχα. Ἐκεῖ ὑπῆρχέ τις μάντις Βασιλάκιος περίφημος, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου εἰσῆρχοντο καὶ ἐξῆρχοντο τὰ πλήθη, ὡς οἱ μύρμηκες εἰς τὴν μυρμηκίαν. Ἐνῶ δὲ οὐδὲν σαρὸς καὶ ἀληθὲς ἔλεγε περὶ τῶν μελλόντων, ἀλλὰ λόγους πεπλανημένους καὶ ἀσυναρτήτους καὶ γριφώδεις, ὁμοῦ μὲ τὰ γελοῖα του καμώματα προσείλκυε τὰ πλήθη τῶν ποιμένων καὶ τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν ναυτῶν. Τῶν γυναικῶν ἐθώπευε τοὺς μαστοὺς καὶ ἐξετάζων τὰ σφυρὰ ἐφλυάρει καὶ ἔλεγε λόγια ἀκατανόητα. Εἰς δὲ τὰς πλεί- στας τῶν ἐρωτήσεων τῶν προσερχομένων δὲν ἀπήντα, ἐτελείωνε δὲ τὰς πράξεις του κινούμενος ἄνω κάτω καὶ σκιρτῶν ὡς σά- τυρος. Εἶχε δὲ πέριξ αὐτοῦ καὶ μερικὰ συγγενῆ του γραῖδια, ἑξαλλα καὶ ὑστερικά, τὰ ὁποῖα ἔδιδον εἰς τοὺς μαντευομένους τὴν ἐρμηνείαν τῶν πράξεων καὶ τῶν λόγων τοῦ Βασιλακίου, καὶ τὴν σιωπὴν ἡρμῆνευον ὡς λέγουσαν καὶ σημαίνουσαν σοφά. Καὶ οἱ μὲν πολλοὶ ἐθεώρουν αὐτὸν προφητικὸν καὶ προδηλοῦν-

τα τὰ μέλλοντα, καὶ μάλιστα αἱ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι ἐθεώρουν ὡς περισπούδαστον παιδιὰν τὰς ἀσέμνους τοῦ ἐρωτήσεως καὶ τὰ ἀπρεπῆ κομβώματα τῶν ἐνδυμάτων των. Οἱ δὲ φρόνιμοι τὸν ἐθεώρουν ὡς *περιεργον καὶ γελωτοποιὸν καὶ ληρώδες γερόντιον*. Μερικοὶ δὲ τὸν ἐθεώρουν ὡς κατεχόμενον ὑπὸ πνεύματος Πύθωνος, τὴν γνώμην τῶν ὁποίων συμμερίζεται καὶ ὁ Χωνιάτης. Τότε λοιπόν, ἐξακολουθεῖ ὁ ἱστορικός, ὅτε προσῆλθε πρὸς αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ, οὔτε ἔδωκε καμίαν προσοχὴν οὔτε καὶ ἀπήντησεν εἰς τὸν χαιρετισμὸν του, ἀλλὰ πηδῶν ἀπ' ἐδῶ καὶ ἀπ' ἐκεῖ καὶ σκιρτῶν ὡς πῶλος ἐκακολόγει τοὺς παρόντας καὶ μάλιστα τὸν Μεσοποταμίτην, ὅστις ἦτο τότε οἰκειότατος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἐπειτα ἀπὸ ἀρκετὴν ὥραν, ἀφοῦ ἔπαυσε τὰς ἀτάκτους κινήσεις του, ἀπλώσας τὴν χεῖρα καταστρέφει μὲ τὴν ράβδον του τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς εἰκόνης τοῦ βασιλέως, ἡ ὁποία ἦτο ἐξωγραφημένη εἰς τὸ οἰκίδιον, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐχρησίμευεν ὡς τόπος προσευχῆς. Ὁρμησε δὲ διὰ γὰ ἀρπάσῃ καὶ τὸν πῖλον τοῦ αὐτοκράτορος ἐκ τῆς κεφαλῆς του καὶ γὰ τὸν ρίψῃ κάτω. Ὁ δὲ βασιλεὺς θεωρήσας παράφρον τὸ ἀνδράριον ἀνεχώρησεν. Ὅσοι ὅμως ἦσαν ἐκεῖ συνειλεγμένοι, παρατηρεῖ ὁ Χωνιάτης, καὶ εἶδον μὲ τὰ μάτια των τὰ γεγονότα, δὲν ἐφαίνοντο εἰς αὐτοὺς ὡς αἴσιος διὰ τὸ μέλλον οἰωνός. Ὅτε δὲ εἶδον καὶ τὰς ἐκβάσεις, ὅτι δὲν ἦσαν ἀσύμφωνοι πρὸς τὰ σύμβολα, «ἐπὶ πλέον ἕκαστος ἔτι τὴν περὶ Βασιλακίου δόξαν ἐκράτυναν, ἀμφιρρεπῆ τε οὔσαν, ὡς ἤδη μοι λέλεκται, πρότερον κἀπὶ τοῖς πλείστοις ἀμφισβητήσιμον».

* *

Γίνεται δὲ ἡ πρόοδος αὕτη, ὡς καὶ προηγουμένως εἶπομεν, οὐχὶ ἄνευ πάλης, πάλης μεταξὺ τῶν ὀλίγων νεωτεριστῶν πρὸς τὸ πολὺ καὶ συντηρητικὸν πλῆθος, ἀνευρίσκομεν δ' αὐτὴν εἰς τὰς κατωτάτας καθὼς καὶ εἰς τὰς ἀνωτάτας βαθμίδας τοῦ πο-

λιτισμοῦ, εἰς δλόκληρον τὸν βίον τῶν λαῶν, ὡς καὶ εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν εἰδικῶν κύκλων αὐτοῦ, εἰς τοὺς ἐλαχίστους, καθὼς καὶ εἰς τοὺς τολμηροτάτους νεωτερισμοὺς. Ἡ δ' ὀξύτης, ἡ διάρκεια καὶ τὸ ἀποτελεσμα αὐτῆς ἐξαρτᾶται, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἰσχύος τῆς παραδόσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἀποστάσεως, ἡ ὁποία χωρίζει τὸ νέον ἀπὸ τῶν παραδεδομένων.

Καὶ πρῶτον εἶναι προφανὲς ὅτι ὅσον ἰσχυροτέρα καὶ ἀκμαιοτέρα εἶναι ἡ παράδοσις τόσον ζωηρότερον ἀντιδρᾶ πρὸς πάντα νεωτερισμὸν καὶ ἀντιστρόφως ὅσον περισσότερο ἡμέρα τῆ ἡμέρα χάνει τὰς δυνάμεις τῆς εἰς τὸν ἀδιάκοπον καὶ ἐξαντλητικὸν ἀγῶνα πρὸς τὰς διαρκῶς ἀνανεουμένας νεωτεριστικὰς τάσεις, τόσον ἀσθενεστέρα γίνεται καὶ ἡ ἀντιδρασις αὐτῆς. Τὰ παραδείγματα τὰ ἔχομεν πρόχειρα καθ' ἑκάστην. Ἄς προσέξωμεν π. χ. τί γίνεται μὲ τὴν ἐνδυμασίαν. Κάθε τόπος εἶχεν ἄλλοτε καὶ ἀκόμη καὶ τώρα διατηρεῖ σποραδικῶς εἰς τὰ περισσότερα ἀπόκεντρα μέρη τὴν ἰδιόρρυθμόν του πατροπαράδοτον ἐνδυμασίαν. Σήμερον τὴν ἐνδυμασίαν ταύτην ἐξετόπισε καὶ ἐκτοπίζει ἀκόμη ἀπὸ τὰ τελευταῖά τῆς καταφύγια ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνδυμασία. Ὁ ἐκτοπισμὸς, ἐννοεῖται, αὐτὸς δὲν γίνεται ἄνευ παλῆς, τῆς ὁποίας τὴν πορείαν ἰδίῳις ὄμμασι δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὰς περιοχάς, ὅπου ἀκόμη δὲν ἔληξεν. Οὕτω π. χ. εἰς τὰ χωρία τοῦ Ζαγορίου ἐν Ἡπείρῳ αἱ γυναῖκες διατηροῦσιν ἀκόμη τὴν τοπικὴν ἐνδυμασίαν. Ἡρχισεν ὅμως τελευταίως νὰ εἰσέρχεται καὶ τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐνδυμα, τοῦ ὁποίου ἡ εἰσαγωγή ἐγένετο ὡς ἐξῆς. Πολλαὶ γυναῖκες, ὑποχρεωμέναι νὰ παρακολουθοῦν τοὺς συζύγους των εἰς τὴν ξένην καὶ εὐρισκόμεναι εἰς διαφορετικὸν περιβάλλον, μετέβαλλον ἐνδυμασίαν. Ἀλλά, ὅταν ἐπέστρεφον εἰς τὴν πατρίδα, ἦτο τόσον ζωηρὰ ἡ προσήλωσις εἰς τὴν παράδοσιν, ἐξένιζε τόσον ἡ ἐμφάνισις μὲ τὸ νέον ἐνδυμα, ὥστε, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς ἐπικρίσεις καὶ τοὺς

σαρκασμούς, ἠναγκάζοντο κατ' ἀρχάς νά ἀφήνουν τὰ εὐρωπαϊκὰ καὶ νά ἀναλαμβάνουν τὴν πάτριον ἐνδυμασίαν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὁμοίως, ἐφ' ὅσον ἐπυκνώνοντο τὰ ταξίδια καὶ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὰς πόλεις ἐγένετο συχνότερα, ἀπετόλμησαν μερικαὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ νά διατηρήσουν τὴν νέαν ἐνδυμασίαν καὶ νά ἐμφανισθοῦν μὲ αὐτὴν ἐνώπιον τῆς κοινωνίας. Ἡ διαγωγὴ των προσέκρουσε, προυκάλεσε σχόλια δυσμενῆ, ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ ὁ κόσμος ἐσυνήθισε νά τὰς βλέπῃ. Τὸ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλαι· βραχυπρόθετον ἤρχισαν νά μιμοῦνται αὐτὰς καὶ ὅσαι δὲν ἔτυχε νά ξενιτευθοῦν καὶ σήμερον τὰ δύο ἐνδύματα ὑφίστανται ἐκ παραλλήλου. Οὕτως ἡ ἰσχυρὰ κατ' ἀρχάς παράδοσις ὑπὸ τὰ ἐπικνηλεϊμμένα πλήγματα τοῦ νεωτερισμοῦ ἐξησθῆναι, ἠναγκάσθη νά ἀνεχθῇ τὸ νέον.

Εἰς τινὰς πόλεις τῆς Θράκης ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνδυμασία ἔχει ἐπικρατήσῃ ἀπὸ πολλοῦ. Μόνον γραίας θὰ ἴδῃ κανεὶς μὲ τὸ φακιόλι, τὸν σάκκον, τὴν παλαιὰν φούσταν, καὶ τὰ λοιπὰ ἐξαρτήματα τῆς παλαιᾶς ἐνδυμασίας. Ἐν τούτοις ὁ γυναικεῖος πῖλος μέχρι τοῦ 1913 τοῦλάχιστον εἰς τὴν πατρίδα μου Γκιουμουλτζίναν δὲν εἶχε τολμήσῃ ἀκόμη νά κάμῃ τὴν ἐμφάνισίν του, οὔτε εἰς τὰς ξένας ἀκόμη, αἱ ὁποῖαι περιοδικῶς ἢ μονίμως ἤρχοντο νά ἐγκατασταθοῦν. Ἡ πρώτη ἐμφάνισίς του, γενομένη εἰς παλαιότερους, κατὰ τὸ 1880, χρόνους, ἔσχε τοιαύτην ὑποδοχὴν, ὥστε ἔμεινεν ἱστορικὴ μεταξὺ τῶν γυναικῶν. Αἱ γυναῖκες, αἱ καθισμέναι εἰς τὸν χορατᾶν, μπροστὰ ἔς τὰς πόρτες των, τόσον ἠγανάκτησαν, ὅταν εἶδαν τὴν γυναῖκα ξένου ἰατροῦ μὲ καπέλλο, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ μάλιστα ὑπῆρχον κατὰ τὴν μόδαν βαλσαμωμένα πουλάκια, τόσον τερατώδη ἐθεώρησαν τὴν ἐμφάνισιν ταύτην, ὥστε ἔβαλαν τὰ παιδιά νά πάρουν πέτρες καὶ ἡ ἀτυχῆς κυρία μόλις κατῶρθωσε νά σώσῃ τὴν κεφαλὴν τῆς. Καὶ μέχρις ἐσχάτων δὲ ἡ κοινωνία ἐξηκολούθει ν' ἀποκρούῃ τὸ

γυναικεῖον καπέλλο. Ἐνῷ δὲ ταξιδεύουσαι αἱ γυναῖκες ἔφερον τοιοῦτον, ἐπιστρέφουσαι ἦσαν ὑποχρεωμέναι νὰ τὸ θέσουν εἰς ἀχρηστίαν.

Ἄλλαχού τὸ πρᾶγμα ἔχει προχωρήσει περισσότερο. Ἡ παράδοσις πλέον ὄχι μόνον δὲν δύναται νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τοῦ ὀσημέραι ἐπικρατοῦντος νέου, ὄχι μόνον ἀνέχεται αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἀναστρεφομένων τῶν ἔρων ἀρχίζει αὐτὴ πλέον νὰ προσκρούῃ εἰς τὸ κοινὸν αἶσθημα, νὰ φαίνεται ὡς κάτι ἀπηρχαιωμένον, ὡς ἀναχρονισμὸς ἀσυγχώρητος μέσα εἰς τὸ νέον περιβάλλον, εἰς τὸ νέον καθεστῶς, ἐπιτρεπόμενος μόνον εἰς τοὺς γεροντοτέρους καὶ τὰ παιδία. Ὁ γέλως καὶ τὸ σκῶμμα καταφέρουν συνήθως τὸ τελευταῖον κτύπημα. Καὶ διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς παράδειγμα. Εἰς τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης κατὰ παράδοσιν ἀνδρικὰ ἐνδύματα ἦσαν κατὰ τόπους τὸ ἀντερί, ἢ βράκκα κατὰ διαφόρους μορφάς, τὸ πανωδράκι κ.τ.τ. Ἄλλ' ἢ ἔκεκα τοῦ ἐμπορίου ἐπικοινωνία μὲ τὸ ἐξωτερικόν, καθὼς καὶ βιομηχανικοί, ἐμπορικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ λόγοι, εἰσήγαγον τὸ εὐρωπαϊκὸν ἔνδυμα, τὸ ὅποσον βαθμηδὸν ἐξετόπισε τὸ ἐγχώριον. Σήμερον μόνον οἱ γέροντες τὸ φέρουν σποραδικῶς. Ἐπίσης τῶν παιδίων τοῦ λαοῦ τὸ πρῶτον ἔνδυμα εἶναι συνήθως τὸ βρακί ἢ τὸ ἀντερί, ὅπως σήμερον διὰ τὰ παιδιὰ τῶν μεγαλοπόλεων τὰ ναυτικά. Ἄλλ' ὅταν φθάσουν τὰ 12—15, ἐνδύονται τὸ εὐρωπαϊκὸν ἔνδυμα, βάζουν πανταλόνια. Πέραν τῆς ἡλικίας ταύτης ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἶναι ἀνεκτὸν τὸ πατροπαράδοτον ἔνδυμα. Ὁ νέος, ὅστις θὰ ἐτόλμη νὰ τὸ φέρῃ, θὰ ἐξετίθετο εἰς τὸν γέλωτα τῶν κοριτσιῶν καὶ θὰ ἐκινδύνευε νὰ μελνῇ ἄγαμος. Τὰ κορίτσια θέλουν τζιόβενα, νὰ φοροῦν στενά, νὰ χουν κολλάρο καὶ γραβάτα, δὲν παίρνουν τοὺς βρακάδες καὶ τὰ ἀντεριά, τοὺς ὁποίους περιφρονοῦν ὡς ἀμορφώτους καὶ ἀγροίκους, μὴ ἔχοντας θέσιν εἰς τὴν ἐξηυρωπαϊσμένην νεωτέραν κοινωνίαν.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, τὴν ἀπόστασιν δηλ., ἡ ὁποία χωρίζει τὰ νέα ἀπὸ τὰ παλαιά, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν γενικῶς τὰ ἑξῆς. Ὅσον ἡ ἀπόστασις, ἡ ὁποία χωρίζει τὸ νέον ἀπὸ τὸ παλαιόν, εἶναι μικροτέρα καὶ ἀσήμντος, ἐφ' ὅσον δηλ. τὸ νέον δὲν θίγει οὐσιωδῶς τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ προσθέτει μᾶλλον κατὰ εἰς αὐτὴν, τὴν πλουτίζει, ἢ ἐπιπολαίως καὶ ἐλαφρότατα τὴν τροποποιεῖ, τόσο εὐκολώτερον καὶ μετ' ὀλιγωτέρας πάλης γίνεται καὶ τὸ νέον κτῆμα κοινόν, εἰσέρχεται καὶ τὸ νέον εἰς τὴν παράδοσιν. Ἀντιστρόφως, ὅσον ἡ ἀπόστασις αὕτη εἶναι μεγαλυτέρα, ὅσον τὸ νέον διαφέρει περισσότερο ἀπὸ τὸ παλαιόν καὶ κινδυνεύει, γενόμενον δεκτόν, νὰ μεταβάλλῃ καὶ τροποποιήσῃ βαθέως καὶ οὐσιωδῶς τὴν παράδοσιν, τόσο καὶ ἡ ἀντίδρασις τῆς παραδόσεως εἶναι ἰσχυροτέρα καὶ διαρκεστέρα. Τὸ δ' ἀποτέλεσμα τῆς πάλης εἶναι ἐκάστοτε διάφορον, ἐξαρθώμενον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀγωνιζομένων στοιχείων, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκ διαφορῶν ἐξωτερικῶν ὄρων, ὑφ' οὓς ἡ πάλη διεξάγεται.

Καὶ εἰς μὲν τὰ πράγματα τοῦ ὕλικου βίου, δηλ. εἰς τὰς τέχνας, τὰ ὄπλα, τὰ ἐργαλεῖα, τὰ σκεύη, τὰ ἐνδύματα, τὰς κατοικίας κ.τ.τ., δυνατὸν ἡ πάλη νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρὸν καὶ πολλὰς νὰ ἔχῃ διακυμάνσεις, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ἡ νίκη τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ θὰ εἶναι πάντοτε πλήρης. Παρηκολουθήσαμεν ἤδη τὰς φάσεις μιᾶς τοιαύτης πάλης εἰς τὴν ἐνδυμασίαν. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς καὶ εἰς ὅλα τὰ πράγματα τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ. Ποῦ εἶναι σήμερον τὰ ὄρατα καὶ τὰ ἀκόντια καὶ τὰ τόξα καὶ τόσα ἄλλα ὄπλα; Ἐξετοπίσθησαν βαθμηδὸν ὑπὸ τῶν πυροβόλων ὄπλων καὶ σήμερον μόνον εἰς χεῖρας παιδίων ὡς παιγνίδια εὕρισκει κανεὶς τὰ ἄλλοτε ἐπίφοβα φονικά ὄργανα. Ποῦ εἶναι σήμερον τὰ μεντέρια, οἱ σοφάδες, τὰ σκαμνιά, οἱ σοφράδες, τὰ σινιά καὶ τόσα ἄλλα πράγματα τοῦ

οίκιακοῦ βίου; Ἀπλούστατα ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τῶν ἐξ Εὐρώπης ἐπίπλων καὶ σκευῶν. Μόνον δὲ εἰς χωρία ἀπομεμακρυσμένα καὶ πτωχὰ δύναται κανεῖς νὰ ἀνεύρη τοιαῦτα. Οὕτως εἰς τὰ πράγματα τοῦ ὕλικου βίου ἡ νίκη τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ, ἂν ἔνεκα ἐξωτερικῶν λόγων, ὅποιοι εἶναι ἢ ἔλλειψις ἐπικοινωνίας καὶ οἰκονομικῆς ἐπαρκειᾶς, ὡς καὶ ὁ λιτότερος βίος τῶν χωρίων, δὲν δύναται νὰ εἶναι πλήρης καθ' ἕλον τὸ πλάτος τοῦ λαοῦ, εἶναι ὅμως πλήρης καθ' ἕλον τὸ βάθος τῆς ἐννοίας τοῦ ἐκτοπιζομένου πράγματος. Βεβαίως, διαρκούσης τῆς πάλης, δὲν λείπει πολλάκις καὶ ἡ ἐμφάνισις μορφῶν μεικτῶν, ἐκ στοιχείων παλαιῶν καὶ νέων συγκεκορημένων τραγελάφων, ἀλλὰ τὰ νόθα ταῦτα δημιουργήματα δὲν εἶναι βιώσιμα καὶ θάττον ἢ βράδιον ὑποχωροῦν εἰς τὴν πλήρη ἐπικράτησιν τοῦ νέου. Τοιαῦτα νόθα δημιουργήματα εἶναι π.χ. τὰ εὐρωπαϊκὰ ἐνδύματα τῶν χωρικῶν μὲ τσαρούχια εἰς τοὺς πόδας, τὰ τακουνάκια εἰς τὰ πόδια τῶν γυναικῶν μὲ τὸ φακιόλι ἢ τὴν μαντήλαν εἰς τὸ κεφάλι κτλ. κτλ.

Εἰς τὰ πράγματα ὅμως τοῦ πνευματικοῦ βίου, δηλ. τὴν γλῶσσαν, τὴν τέχνην, τὰς περὶ δικαίου ἰδέας καὶ μάλιστα τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰ πρὸς αὐτὰς συνδεδεμένα ἦθη, ἡ νίκη τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ οὔτε ἀσφαλῆς πάντοτε εἶναι οὔτε πλήρης. Καὶ πρῶτον, ἐὰν ἡ ἀπόστασις τοῦ νέου ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ εἶναι μεγάλη, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀποκρούεται τὸ νέον καὶ παραμένει συνήθως κτῆμα μόνον τοῦ δημιουργοῦ του· πρέπει δὲ νὰ κρύπτη ἐν ἑαυτῷ μεγάλην ἀλήθειαν, διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ φυτοζωήσῃ, ἕως ὅτου αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ ἀναγνωρῖσιν τὴν σπουδαιότητά του. Αὐτὴ συνήθως εἶναι ἡ μοῖρα τῶν μεγάλων ἐφευρέσεων καὶ δημιουργιῶν, αἱ ὅποια προτρέχουν πολὺ τῶν χρόνων αὐτῶν. Ὁ Γαλιλαῖος ἐξεβιάσθη νὰ ὁμολο-

γήση ὅτι ἡ γῆ δὲν κινεῖται, τὸ δὲ μεγαλαφυῆς μουσικὸν ἔργον τοῦ *Wagner* ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ἐχλευάσθη.

Ὅσάκις ὅμως ἡ ἀπόστασις δὲν εἶναι τόσον μεγάλη, εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν σημεῖα ἐπαφῆς μεταξύ τοῦ νέου καὶ τοῦ παλαιοῦ, τότε συνήθως ἐπέρχεται κάποιος συμβιβασμός. Γίνεται δὲ συνήθως ὁ συμβιβασμὸς οὗτος διὰ τῆς ἀποβολῆς μεγάλου μέρους τῆς πρωτοτυπίας τοῦ νέου καὶ τῆς προσαρμογῆς του εἰς τὰ παραδεδομένα. Ἐντεῦθεν δὲ γεννῶνται πλεῖσται νόθοι μορφαί. Παραδείγματα διδακτικώτατα μᾶς παρουσιάζει ἡ διάδοσις τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη. Ὁ χριστιανισμὸς παρουσιάσθη ὡς κάτι ἐντελῶς νέον, ὡς θρησκεία νέα, ἡ ὅποια οὔτε πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν διετήρει ἄμεσον συνάφειαν οὔτε πρὸς τὰς ἐθνικὰς θρησκείας εἶχέ τι κοινόν. Καὶ ὅμως, ὅσον περισσότερο διεδίδετο, τόσον περισσότερο ἐνοθεύετο μὲ τὰ παλαιὰ στοιχεῖα. Οἱ γενόμενοι ἐξ ἐθνικῶν χριστιανοὶ ἀνῆκον καὶ αὐτοὶ εἰς θρησκείας, εἶχον καὶ αὐτοὶ τὰς παλαιωτέρας θρησκευτικὰς τῶν παραδόσεις καὶ πεποιθήσεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἠδύναντο διὰ μιᾶς νὰ ἀπαλλαγοῦν. Ἐγκατεμείγνυον λοιπὸν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ποικίλας δοξασίας καὶ ἔθιμα καὶ τέχναις, αἱ ὅποια, οὐδεμίαν πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἔχουσαι σχέσιν, ἐνόθευον αὐτὴν ἐπικινδύνως, οὕτως ὥστε ἐκινδύνευε νὰ καταστῇ ἐν τῶν πολλῶν φιλοσοφικοθρησκευτικῶν συστημάτων, τὰ ὅποια τότε ἦσαν διαδεδομένα καθ' ὅλον τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, ὁ δὲ Χριστὸς ἐκινδύνευε νὰ λάβῃ θέσιν, ἔστω καὶ τὴν πρώτην, μεταξύ τῶν ἀπειραρίθμων θεοτήτων τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Ἐκ τῶν τάσεων τούτων ἀνεπτύχθησαν αἱ διάφοροι ὑπὸ τὸ ὄνομα *Γνώσις* αἰρέσεις, περὶ τινος τῶν ὁποίων, τῆς τῶν Σιμωνιανῶν, ἰδοὺ πῶς ὁμιλεῖ ὁ Εἰρηναῖος. «Τούτων οἱ μυστικοὶ ἱερεῖς ἀκολάστως διάγουσι καὶ μαγείας ἐπιτελοῦσιν, ὡς ἕκαστος αὐτῶν δύναται. Χρῶνται δὲ καὶ ἐξορκισμοῖς καὶ ἐπωδαῖς. Φίλτρα δὲ

καὶ ἀγώγιμα καὶ ὅσοι πάρεδροι λέγονται καὶ ὄνειροπομποὶ καὶ ὅσα ἄλλα περίεργα, παρ' αὐτοῖς ἐπιμελῶς ἐπιτελεῖται. Καὶ ἄγαλμα δὲ τοῦ Σίμωνος ἔχουσι κατὰ τὴν μορφήν τοῦ Διὸς ἐξεργασμένον καὶ τῆς Ἑλένης κατὰ τὴν μορφήν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ταῦτα λατρεύουσι.» Ἐκ τοῦ κινδύνου τούτου μόλις καὶ μετὰ βίας καὶ μετὰ ἀγῶνας πολυμόχθους καὶ πολυχρονίους κατάρθωσαν νὰ ἀπαλλάξουν τὴν ἐκκλησίαν οἱ εἰς τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν ἰσχυρῶς προσκείμενοι πατέρες. Τὰ ἴδια καὶ ἀπαράλλακτα συμβαίνουν σήμερον μὲ τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς διαφόρους κατὰ φύσιν λαοὺς ὑπὸ τῶν ἱεραποστόλων. Ὁ χριστιανισμὸς, ὅπως αὐτοὶ τὸν ἀντιλαμβάνονται, πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ χριστιανισμὸς.

Δὲν εἶναι δὲ ἀσύνηθες καὶ τὸ φαινόμενον, κατὰ τὸ ὅποιον οἱ δημιουργοὶ νέου τινός, διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο δεκτόν, φροντίζουν ν' ἀποκρύπτουν τὴν νεότητά του, ἀναφέροντες εἰς πρόσωπα παλαιὰ καὶ σεβαστὰ καὶ μέγα κύρος ἐν τῇ παραδόσει ἔχοντα. Παραδείγματα ἔχομεν ἄρκετὰ ἐν τῇ χριστιανικῇ λογοτεχνίᾳ. Οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς, διὰ νὰ προσδώσουν μέγα κύρος εἰς τὰ γραφόμενά των, δὲν ἐδίσταζον νὰ διαπράξουν τὸ εὐσεβὲς ψεῦδος, ἀποδίδοντες αὐτὰ εἰς σεβαστοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, τὸν Κλήμεντα, τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην καὶ ἄλλους. Ἐἰς τὴν ἀρχαιότητα ἔχομεν τὰ Ὀρφικά, τὰ ποιήματα τῶν ὀρφικῶν θιάσων, τὰ ὅποια νεώτερα ὄντα, ἀνεφέροντο εἰς τὸν μυθικὸν Ὀρφέα, διὰ νὰ ἀντλήσουν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος αὐτοῦ μέγα κύρος.

Ἄλλ' αἱ γόθοι αὐταὶ μορφαί, ἐφ' ὅσον τὸ νέον κρύπτει ἐν αὐτῷ κάποιαν ἀλήθειαν καὶ ζωὴν, ὥστε νὰ σχηματίσῃ ἓνα ἰσχυρὸν πυρῆνα ἐξ ὀλίγων, δὲν δύνανται νὰ εἶναι παρὰ προσωριναί. Ὁ πυρῆν οὗτος βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εὐρύνεται. Οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸν ὑπονομεύουσι διαρκῶς τὴν παράδοσιν,

ἡ ὁποία σιγὰ σιγὰ ἀρχίζει νὰ ἀποσυντίθεται. Βαθμηδὸν ἀρχίζει ἡ ἐπικράτησις τοῦ νέου, ἡ ὁποία ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐπεκτείνεται εἰς ὅλα τὰ στρώματα καὶ ὅλον τὸ πλάτος τῆς κοινωνίας.

Ἄλλ' ἡ ἐπικράτησις αὕτη, ὅπως καὶ ἀνωτέρω παρατηρήσαμεν, συνήθως δὲν εἶναι πλήρης, οὐδὲ συνεπάγεται τὴν ἄμεσον καὶ τελείαν ἐξαφάνισιν τοῦ παραδεδομένου. Τούτου ἓν μέρος, τὸ σχετικῶς ὑστερογενέστερον καὶ περισσότερον ἀνεπτυγμένον, ἐξαφανίζεται ἀντικαθιστάμενον ὑπὸ τοῦ νέου. Ἐκ τοῦ ὑπολοίπου ἓν μὲν μέρος ἐξακολουθεῖ τὸν βίον αὐτοῦ ἀνεξάρτητον πάσης νεωτέρας ἀντιλήψεως, οὕτως εἰπεῖν, ὑποχθόνιον, εἰς τὰ μυχιαίτατα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἢ τὰ βαθύτατα στρώματα τῆς κοινωνίας, ἄλλο υἰοθετεῖται καὶ χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ νέου καθεστῶτος, ἀφ' οὗ ὅμως μεταβληθῆ ἡ αἰτιολογία τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ συμφῶνως πρὸς τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις, καὶ τρίτον τέλος παραμένει ἕνεκα τῆς δυνάμεως μόνον τῆς συνηθείας προσκεκολλημένον εἰς τὸν νεώτερον βίον ὡς ἀπολίθωμα, ὡς ὑπόλειμμα ἀδικαιολόγητον προγενεστέρων περιόδων. Παραδείγματα ὄλων τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων δύναται νὰ εὔρη κανεὶς ἄφθονα.

Ὡς πρὸς τὴν πρώτην κατηγορίαν παρατηρῶ ὅτι ὅλος ὁ θαυμαστός μυθικὸς κόσμος τῶν ἀρχαίων, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησαν οἱ ποιηταί, ὁ θεῖος κόσμος τοῦ Ὀλύμπου, μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ ἐξέλιπε χωρὶς ν' ἀφήσῃ σπουδαίᾳ ἔχνη εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, τὴν κατηγορίαν τῶν ὑπολειμμάτων, παρατηρῶ ὅτι, ὡς πρὸς τὴν πρώτην περίπτωσιν, καθ' ἣν μέρος τοῦ παλαιοῦ ἐξακολουθεῖ ἀνεξάρτητον πάσης νεωτέρας ἀντιλήψεως βίον, ἐξαιρετικὴν ζωτικότητα καὶ ἀντοχὴν δεικνύουν ἀρχέγονοί τινες περὶ ψυχῶν, νεκρῶν, πνευμάτων ἀγαθοποιῶν καὶ κακοποιῶν δαιμόνων δοξασίαι, καθὼς καὶ συναφεῖς πρὸς ταύτας κατὰ παράδοσιν ἐνέρ-

γειαί, δι' ὧν ἐπιδιώκεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἢ ἀποτροπὴ τοῦ κακοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἢ ἐπίτευξις τοῦ ὠφελίμου. Αἱ δοξασαί αὗται, ἔχουσαι τὰς ρίζας αὐτῶν εἰς τὰ βαθύτατα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀρύονται τὴν ἀκατάβλητον καὶ αἰώνιον αὐτῶν δύναμιν ἐκ συναισθημάτων θεμελιωδῶν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν καὶ συντήρησιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς συνυφασμένων, οἷα ὁ φόβος τῆς ἀσθενείας καὶ τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἀνήσυχος προσδοκία τοῦ μέλλοντος. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται ἔλαι αἱ πίστεις καὶ δοξασαί περὶ τῆς ὑπάρξεως διαφόρων πνευμάτων, καθὼς καὶ ἔλαι αἱ μαγικαὶ συνήθειαι, δι' ὧν ἐπιδιώκεται ἡ προφύλαξις ἀπὸ ἀσθενείας ἢ ἄλλα κακὰ καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀτόμου ἢ ἡ βλάβη τοῦ πλησίον. Τοιαῦται μαγικαὶ συνήθειαι εἶναι ἢ χρῆσις φυλακτῶν καὶ προβασκανίων, σκόρδων π. χ., δδόντων, πετάλων, καρφίων κ. τ. τ., ἢ κατόρυξις ἢ τὸ κάρφωμα τῶν ἀσθενειῶν, ἢ καταδίωξις αὐτῶν μεξόρκια καὶ ἰδιαιτέρας χειρονομίας, διάφοροι μαγικαὶ τελεταί, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι νὰ προκαλέσουν βροχὴν ἢ νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν βλάστησιν, ὡς εἶναι ἡ περπεροῦνα, οἱ κατακλυσμοὶ κτλ., οἱ μαγικοὶ κόμβοι, τὰ ἐκ κηροῦ ὁμοιώματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμπήγουν καρφιὰ ἢ βελόναι, τὰ διάφορα φίλτρα κτλ. κτλ. Ἐπίσης ἐδῶ ὑπάγονται καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῆς μαντικῆς, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦν νὰ διαγνώσουν τὸ μέλλον, χαρτομαντεία, χειρομαντεία, λεκανομαντεία, ὄνειροκριτικὴ, οἰωνισμοί, ὠμοπλατοσκοπία, πυρομαντεία, μολυβδομαντεία, αὐγομαντεία, κληδομαντεία, καφεδομαντεία, ὁ κλήδονας κτλ. κτλ. Ἐπίσης διάφορα πρὸς τοὺς νεκροὺς συνδεδεμένα ἔθιμα, ὡς ἡ τοποθέτησις ποτηρίου ὕδατος ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἀπεβίωσεν ὁ νεκρός, ἢ θραῦσις ἀγγείων, ἢ πίστις εἰς τοὺς βρυκόλακκας καὶ εἰς τὴν δύναμιν τῶν νεκρῶν νὰ βλάψουν ἢ νὰ ὠφελήσουν τοὺς ζῶντας κτλ. κτλ. Πάντα ταῦτα παρὰ πᾶσαν τὴν ἀντίφασιν, εἰς τὴν

ὅποιαν εὐρίσκονται καὶ πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἰδέας καὶ πρὸς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν, ὅμως ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν μεταξὺ μας βίον ἀνεξάρτητον, ἐντὸς περιβάλλοντος ἐντελῶς ξένου πρὸς αὐτά. Ἐξακολουθοῦν πιστευόμενα καὶ ἐκτελούμενα ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν ὀλιγώτερον προηγημένων στρωμάτων, ὅπου τέλος πάντων θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχουν καὶ τὸν λόγον των, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων τάξεων καὶ ἰδιαίτερος μεταξὺ τῶν γυναικῶν. Δὲν παύει δὲ καὶ ἡ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ παλαιὰ δημιουργία νέων ἐντελῶς τοιούτων δοξασιῶν καὶ πράξεων, εἰς τὰς ὁποίας εἰσάγονται καὶ στοιχεῖα εἰλημμένα ἐκ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ὡς εἶναι οἱ σταυροὶ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων εἰς τὰ ξόρκια τῶν γραῖδίων.

Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ζωτικότητα τῶν παλαιῶν εἶναι μὲν ἀρκετὴ διὰ νὰ τὰ διατηρήσῃ εἰς τὴν ζωὴν ἐντὸς τοῦ νέου περιβάλλοντος, ὄχι ὅμως καὶ τόση, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς αὐτὰ ἀνεξάρτητον βίον, ἔρχονται δὲ αὐτὰ εἰς συμβιβασμὸν πρὸς τὸ νεώτερον περιβάλλον, τὸ ὅποιον εὐρίσκει δι' αὐτὰ νέαν αἰτιολογίαν, νέους λόγους ὑπάρξεως, παραδείγματα πρόχειρα ἔχομεν πλεῖστα ἔθιμα προχριστιανικά, τὰ ὁποῖα, κατ' ἀρχὰς πολεμηθέντα, ἐγένοντο ὕστερα δεκτὰ μὲ χρηστικανικὴν δικαιολογίαν. Τοιοῦτόν τι συμβαίνει μὲ τοὺς γαμηλίους στεφάνους. Οἱ στέφανοι ἦσαν ἔθιμον ἐθνικόν. Διὰ τοῦτο οἱ πατέρες Τερτυλλιανὸς καὶ Κλήμης καταδικάζουσι αὐτούς. Ἄλλ' ἦτο τόσον ἰσχυρῶς ἐρριζωμένον τὸ ἔθιμον, ὥστε οἱ λόγοι τῶν πατέρων ἐπῆγαν χαμένοι. Ἡ ἐκκλησία ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ, ἐζήτησε δὲ νὰ εὕρῃ χριστιανικὴν δικαιολογίαν τῆς χρήσεως αὐτῶν. Οὕτω κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἀκούομεν τὸν Χρυσόστομον λέγοντα. «Διὰ τοῦτο στέφανοι ταῖς κεφαλαῖς (τῶν νεονύμφων) ἐπιτίθενται, σύμβολον τῆς νίκης, ὅτι ἀήττητοι γενό-

μενοι, οὕτω προσέρχονται τῇ εὐνῇ, ὅτι μὴ κατηγωνίσθησαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς.»

Μερικὰ ἐκ τῶν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπαγομένων, τῶν ὁποίων ἡ βάρβαρος καὶ στυγνὴ μορφή δὲν συμδιβάζεται πρὸς τὸ φιλανθρωπότερον προηγμένον περιβάλλον, ἀναγκάζονται νὰ μεταβάλουν αὐτὴν διὰ νὰ καταστήσουν ἀνεκτὴν τὴν ὑπαρξίν των. Παράδειγμα τὸ φοβερὸν ἔθιμον τῆς ἐγκατορύξεως ἀνθρώπων εἰς τὰ θεμέλια τῶν αἰκοδομῶν, διὰ νὰ ἀποκτήσουν αὐταὶ στερεότητα. Πασίγνωστον εἶναι τὸ τραγοῦδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, ὅπου διὰ νὰ σταθῇ τὸ γεφύρι ἀναγκάζεται ὁ πρωτομάστορας νὰ κτίσῃ τὴν γυναῖκα του. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται τερατώδες καὶ ἀπίστευτον. Καὶ ὅμως καὶ σήμερον ἀκόμη εὐρίσκεται τὸ ἀποτρόπαιον ἔθιμον εἰς τοὺς *Dayak* τῆς νήσου *Borneo* καὶ ἄλλους ἀγρίους λαούς. Παρ' αὐτοῖς εἰς τὴν βαθεῖαν ὀπήν, τὴν ὁποίαν ὀρύττουν διὰ νὰ τοποθετήσουν τὸν πρῶτον πάσσαλον θέτουν νεαρὰν δούλην. Κατόπιν ἀφήνουν τὸν ἄνωθεν πάσσαλον νὰ καταπέσῃ μὲ ὄλον του τὸ βάρος καὶ οὕτω συντρίβεται ἡ δυστυχὴς. Βαθμηδὸν τὸ ἄγριον ἔθιμον μετεβλήθη. Οἱ ἄνθρωποι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ ζῳῶν καὶ σήμερον εἰς τοὺς ἑλληνας κτίστας ὑπολείπεται μόνον ἡ συνηθεῖα νὰ σφάζουν ἀλέκτορα, μὲ τὸ αἷμα τοῦ ὁποίου βάπτουν τοὺς πρώτους θεμελίους λίθους. Οἱ παρερχόμενοι ὅμως φοβοῦνται νὰ πλησιάσουν, διότι φοβοῦνται μήπως ὁ μάστορας κτίσῃ τὴν σκιάν των, ὅποτε ἐντὸς τεσσαράκοντα ἡμερῶν θὰ ἀποθάνουν. Περιέργως τὴν αὐτὴν τύχην ἔσχε κατὰ τὰς εἰδήσεις νεωτέρων περιηγητῶν τὸ ἔθιμον καὶ εἰς τοὺς *Dayak*, ὅπου τὴν δούλην ἀντικατέστησεν ἀλεκτορίς.

Ὡς πρὸς τὴν τρίτην τέλος περιπτωσιν, καθ' ἣν τὸ παλαιὸν ἀπώλεσε μὲν ἐντελῶς τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς του, ὑφίσταται δὲ μόνον ἕνεκα τῆς δυνάμεως τῆς συνηθείας, ἀναφέρομεν ὡς

παράδειγμα τὸν Μάρτην, τὸ πολύχρωμον ἐκεῖνο κλῶσμα, τὸ ὁποῖον προσδένεται εἰς τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς κατὰ τὸν Μάρτιον, καὶ τὸν χαιρετισμὸν γειά σου ἢ σέ καλό σου, ὅταν παρ-
 υιζώμεθα. Ἀμφότερα τὰς σήμερον οὐδένα λόγον ὑπάρξεως φαίνονται ἔχοντα, διατηροῦνται δὲ μόνον λόγῳ τῆς συνηθείας. Καὶ ὅμως εἶχον ἄλλοτε τὸν λόγον των. Ὁ Μάρτης ἀπετέλει περίαμμη, εἰς τὸ ὁποῖον μαγικὴ ἀπεδίδετο δύναμις. Ἦτο δὲ ἐν χρήσει καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ λατρείᾳ. Οἱ μύσται τῶν ἐλευσινίων κορόκη κατεδούντο τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸν ἀριστερὸν πόδα. Ὁ δὲ χαιρετισμὸς κατὰ τὸν παρμόν, συνεδέετο πρὸς ἀρχηγό-
 νους ἰδέας, καθ' ἃς κατ' αὐτὸν εἰσήρχοντο ἢ ἐξήρχοντο τὰ κακοποιὰ πνεύματα ἐκ τοῦ ἀνθρώπου.

*
*
*

Καὶ τώρα ποῖα εἶναι ἡ θέσις τῆς γυναικὸς εἰς τὴν πρόσοδον ταύτην πρὸς τὸν πολιτισμὸν, ποῖον πρόσωπον διαδραματίζει εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν πάλην τοῦ νέου πρὸς τὸ παλαιόν, τῆς δημιουργίας πρὸς τὴν παράδοσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ θέσις αὐτῆς ἐν τῇ Λαογραφίᾳ;

Ἡ γυνὴ πρῶτα καὶ κυριώτατα εἶναι στοιχεῖον συντηρητικόν, προσκεκολλημένον εἰς τὴν παράδοσιν πολὺ περισσότερον τοῦ ἀνδρός. Μὴ σᾶς φανῆ τὸ τοιοῦτον παράδοξον. Μὴ σᾶς κάμη ἐντύπωσιν ἡ ἀγάπη τῆς γυναικὸς πρὸς τὸ νέον, ἡ ὁποία παρ-
 ουσιάζεται εἰς τὴν μόδαν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας, ἢ μετὰ δουλικῆς, ἢ ἢμπορεῖ νὰ εἴπῃ κανεῖς, ὑποταγῆς παρακολούθησις τῆς μόδας εἶναι δεῖγμα πνεύματος συντηρητικῶ ἢ μάλλον ἢ νεωτεριστικοῦ. Διότι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ νεωτερισμοῦ, τοῦ πραγματικοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος, δὲν εἶναι ἡ μίμησις ἢ δουλικὴ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἀκριβῶς ἢ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, ἢ πνευματικὴ αὐτοτέλεια. ἢ συγκέντρωσις εἰς ἑαυτὸ καὶ ἢ ἐκ τοῦ

θάτους τῆς ἰδίας πλέον ὀντότητος ἀνάδυσις τῆς δημιουργικῆς πνοῆς. Εἰς τὴν μόδαν συμβαίνει τίποτε ἀπ' αὐτά; Πᾶν τούναντιον. Τὸ κύριον αὐτῆς χαρακτηριστικὸν δὲν εἶναι ἡ αὐτοτέλεια τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ἡ δουλικὴ μίμησις. Ὁρισμένα καταστήματα ἐκ Παρισίων τὴν κανονίζουσι καὶ αἱ γυναῖκες ἀνεξετάστως ὄλαι τὴν ππρακολουθοῦν. Ὅ,τι κάμνει ἡ μία, πρέπει νὰ τὸ κάμουν ὄλαι. Ἀλλὰ τοῦτο βέβαια δὲν εἶναι αὐτοτέλεια σκέψεως, πᾶν ἄλλο εἶναι ἡ δημιουργικότης. Τούναντιον, ἡ ἀδυναμία τοῦ νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὴν μίμησιν, νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὸ περιβάλλον, εἶναι δεῖγμα δουλικῆς προσηλώσεως εἰς τὴν κοινὴν συνήθειαν, εἰς τὸ κοινῶς παραδεδεγμένον, δεῖγμα πνεύματος συντηρητικοῦ. Τὸ συντηρητικὸν δὲ τοῦτο πνεῦμα τῆς γυναικὸς ἀκριδῶς ἐν τῇ Λαογραφίᾳ ἔχει τὴν καταφανεστάτην αὐτοῦ ἐκδήλωσιν.

Τὰς τελευταίας ἀπηχῆσεις παλαιστάτων καὶ ἡμέρα τῇ ἡμέρα λησμονουμένων δημοτικῶν ᾠσμάτων θὰ τὰς ἀκούσετε παρ' αὐτῶν, τὰ παραμύθια εἶναι τὸ στοιχεῖόν των, αἱ παραδόσεις ἀποτελοῦν τὸν μυθολογικὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ζοῦν, αἱ προλήψεις καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι τὸν ρυθμιστὴν τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεών των, οἱ μῦθοι καὶ αἱ παροιμίαι τὴν φιλοσοφίαν των, τὰ ξόρκια καὶ τὰ βότανα τὴν ἐπιστήμην των. Ὅ,τι πλέον μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν πρὸ καιροῦ ἔχει λησμονηθῆ, ὅ,τι ἔπαυσε πλέον νὰ πιστεύεται, τοῦτο θὰ εὑρετε, ἂν τὸ ζητήσετε, εἰς τὰς γυναῖκας. Αἱ γυναῖκες εἶναι οἱ θεματοφύλακες τῆς παραδόσεως, αἱ δὲ γραῖαι ἀληθεῖς λαογραφικοὶ θησαυροί. Εἰς τὴν γραῖαν *Bettina von Arnim* οἱ ἀδελφοὶ *Grimm* ὀφείλουσι τὰ παραμύθια των, εἰς τὴν *Μαριάναν Καμπόουρογλου* χρεωστοῦμεν τὰ ἀθηναϊκὰ παραμύθια καὶ σχεδὸν πᾶν ὅ,τι ἄλλο ἐκ τῆς λαογραφίας τῶν παλαιωτέρων Ἀθηνῶν γνωρίζομεν. Τὸ δὲ πλεῖστον τοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον σήμερον περισυλλέγομεν, ἐκ τοῦ στόματος τῶν περιφρονουμένων καὶ ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος κα-

ταγελωμένων γραϊδίων τὸ ἀρούμεθα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐνδουμασίαν καὶ τὸν βίον καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν ἢ γυνὴ εἶναι ὁ ἀξιοπιστότερος φύλαξ τῆς παραδόσεως. Τοῦτο γνωρίζουν ὅλοι, ὅσοι ἐπεχείρησαν νὰ μελετήσουν τὴν λαογραφίαν ἢ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ.

Καὶ τώρα προβάλλει μόνον του τὸ ἐρώτημα, διατί ἄρά γε ἡ συντηρητικότης αὕτη εἰς τὰς γυναῖκας; Ἡ συντηρητικότης αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς γυναικός. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ γυνὴ εἶναι φύσις περισσότερον συναισθηματικὴ παρὰ διανοητικὴ. Εἰς τὴν ψυχὴν τῆς ἐπικρατοῦν στοιχείον εἶναι τὸ συναίσθημα, ἐνῶ τοῦναντίον εἰς τὸν ἄνδρα ὑπερσχύει ἡ διανόησις. Ἐφ' ὅσον δὲ τῆς παραδόσεως στήριγμα, ὡς εἴπομεν, εἶναι τὸ συναίσθημα, δὲν δύναται νὰ φανῆ παράδοξος ἢ συντηρητικότης τῆς γυναικός. Εἰς αὐτὴν αἱ ἐντυπώσεις κατευθύνονται μᾶλλον πρὸς τὸ συναίσθημα ἢ τὴν διανόησιν. Ὅ,τι δὲ ἅπαξ ἐγέννησε φόβον εἰς αὐτὴν ἢ υποθάλει ἐλπίδας, ὅ,τι συνεδέθη πρὸς τὸ συναίσθημα τοῦ γνωστοῦ καὶ τὴν συνήθειαν, ὅ,τι περιεβλήθη τὸν μανδύαν τοῦ κύρους τῆς ἀρχαιότητος, τοῦτο ρίπτει πλέον εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῆς ρίζας δυσασπαστούς.

Μόλα ταῦτα δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ τις ὅτι λόγῳ τῆς συντηρητικότητος ταύτης ἢ γυνὴ εἶναι καὶ ἐντελῶς ἀνίκανος εἰς κάθε δημιουργίαν. Τοῦναντίον ἡ γυνὴ ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἔργον δημιουργικὸν καὶ μάλιστα ἀξιολογώτατον, ἐντὸς ὅμως πάντοτε τῶν ὑπὸ τῆς παραδόσεως περιγεγραμμένων ὁρίων. Καθορίζει δὲ τὸ ποιὸν τοῦ δημιουργικοῦ τούτου ἔργου αὐτὴ ἢ συναισθηματικὴ φύσις τῆς γυναικός.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τὸ δημιουργικόν, καθὼς καὶ τὸ ἔργον τὸ συντηρητικόν, θέλομεν παρακολουθήσει αὐτὴν εἰς τὰ ἐπόμενα μαθήματα.

Β'

Τί εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἀνδρικά καὶ γυναικεῖα τραγούδια. Ἡ γυνή ὡς λαϊκὴ ποιήτρια.

Εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα ὠμιλήσαμεν γενικῶς περὶ τῆς γυναικὸς ὡς συντηρητικοῦ καὶ δημιουργικοῦ στοιχείου ἐν τῇ Λαογραφίᾳ. Ἐρχόμεθα τώρα νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ἔργον αὐτῆς εἰς τρία ἰδιαίτερα ἐπὶ μέρους λαογραφικὰ κεφάλαια, τὸ τραγούδι, τὸ παραμῦθι καὶ τὴν μαγειαν. Καὶ σήμερον διὰ τὸ τραγούδι.

Τὸ δημοτικὸ τραγούδι εἶναι τὸ βασιλεῖον τῆς γυναικὸς. Συναισθηματικὴ καὶ εὐαίσθητος καθὼς εἶναι καὶ ἐπιρρεπὴς εἰς διαχύσεις, ἀγαπᾷ μαζὶ μὲ τὸν χορὸν μέχρι μανίας τὸ τραγούδι. Δὲν μανθάνει δὲ μόνον καὶ διατηρεῖ ὅ,τι ἀπὸ ἄλλους ἤκουσεν, ἀλλ' ἐμφανίζεται καὶ ἡ ἴδια ὡς ποιήτρια. Εἰς πολλοὺς μάλιστα κατὰ φύσιν λαοὺς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον αἱ γυναῖκες εἶναι αἱ δημιουργοὶ τῶν ᾠσμάτων. Εἰς ἄλλους ἔχουν τὰ ἰδιαίτερα τῶν τραγούδια, καθὼς π. χ. εἰς τοὺς Ρώσους τῆς Μεγάλης Ρωσίας, τὰ καλούμενα *babyi starini*, ἧτοι παλαιὰ γυναικεῖα ᾠσματα, καὶ εἰς τοὺς Ἀραβας Βεδουίνους τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα *asamer*, τὰ ὁποῖα μάλιστα καὶ τραγουδοῦν μόνον μεταξὺ των. Καὶ παρ' ἡμῖν, ἂν δὲν εἶναι σήμερον τόσον λόγῳ τοῦ προχωροῦντος νεωτέρου πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκτοπίζει τὸ λαϊκὸ τραγούδι, ὅπως δὲ ἐκτοπίζει καὶ ἕλον τὸν ἐγχώριον πολιτισμὸν καὶ ὅλας τὰς ἐγχωρίους συνηθείας, ἦτο ὁμοῦς τοῦλάχιστον πρὸ ὀλίγου καιροῦ ἡ ἀγάπη τῆς γυναικὸς τοῦ λαοῦ πρὸς τὰ τραγούδια ἰσχυρὰ καὶ ἡ ποιητικὴ τῆς δύναμις ἀξιοθαύμαστος. Εἰς τὸ τραγούδι καὶ εἰς τὸν χορὸν ἦσαν ἀκούραστοι. Αὐτὰ τὰ δύο ἦσαν αἱ δύο μόναι των διασκεδάσεις. Δὲν εἶχον τότε ἄλλας. Εἰς τοὺς γάμους καὶ τὰς ἄλλας διασκεδάσεις καὶ συγκεντρώσεις, εἰς τοὺς τακτικοὺς κυριακάτικους χοροὺς εἰς τὴν πλα-

τείαν τοῦ χωρίου, ἔμπρὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὸ μεσοχώρι, εἰς τῆς πασχαλιαῆς τὴν κούνια καὶ εἰς τὸν κλήδονα, ἐπάνω εἰς τὴν διασκέδασιν καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν, ἐπάνω εἰς τὴν κούνια τοῦ παιδιοῦ καὶ πλάϊ εἰς τὸ φέρετρον τοῦ ἀποθαμένου ἀντηχοῦσε πάντα τὸ γυναικειο τραγούδι πότε χαρούμενο, πότε γλυκὸ καὶ πότε λυπημένο. Αἱ γυναῖκες ἤξευραν τὰ περισσότερα τραγούδια, ἄλλα διότι τὰ εἶχαν μάθει ἀπὸ τῆς γιαιγιῆς των καὶ τῆς μάννης των καὶ ἄλλα διότι τὰ εἶχαν βγάλει μοναχῆς των, ἀναμεταξύ των. Καὶ σήμερα, ἐὰν διατηρηῆται ἀκόμη τὸ δημοτικὸ τραγούδι, εἶναι διότι ἀκόμη αἱ γυναῖκες τραγουδοῦν καὶ τὰ κορίτσια κάπου κάπου βγάζουν καὶ κανένα τραγουδάκι. Ἀπὸ τὸ στόμα των δὲ μόνον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μανθάνομεν καὶ καταγράφομεν ὅ,τι ἔμεινεν ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

*
* *

Ἄλλ' ἄρά γε εἰς ὅλα τὰ τραγούδια ἐξ Ἰσοῦ αἱ γυναῖκες εἶναι καὶ φύλακες τῆς παραδόσεως καὶ δημιουργοί; Δὲν ὑπάρχουν τραγούδια, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ οἱ ἄνδρες εἶναι ποιηταί; Κ' ἔπειτα, τί εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι;

Μὴ σᾶς φανῆ ἄτοπος ἡ ἐρώτησις. Δὲν πρόκειται περὶ πράγματος τόσον προφανοῦς, ὅσον φαίνεται. Ἐγίναν καὶ γίνονται τόσαι συζητήσεις διὰ τὴν φύσιν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἡ δὲ παρερμηνεῖα ἀκριδῶς τῆς φύσεως αὐτοῦ ὠδήγησεν εἰς μεγίστας πλάνας ἐπιφανεστάτους ἐπιστήμονας, εἰς ἡμᾶς δὲ πολὺ ἀμυδρὰ καὶ πολὺ ρωμαντικὴ ἰδέα περὶ αὐτοῦ ἐπικρατεῖ. Ἡ θεωρία τοῦ *Wolf* καὶ τοῦ *Lachmann* διὰ τὸν Ὅμηρον, ὅτι εἶναι σύρραμμα δημοτικῶν ᾠσμάτων, εἰς τοιαύτην παρεξήγησιν τῆς φύσεως τοῦ τραγουδιοῦ ἔχει τὴν ἀρχὴν της, παρ' ἡμῖν δὲ ἤκουσα μετὰ σοβαρότητος λεγόμενον ὅτι, ἂν εἶχομεν

καὶ ἡμεῖς σήμερον ἔνα Ὅμηρον, θὰ συνεχέντρωνε τὰ κλέφτικα τραγούδια καὶ θὰ ἐδημιούργει τὸ νεώτερον ἔπος.

Τί εἶναι λοιπὸν τὸ δημοτικὸ τραγούδι; Τραγούδι εἶναι κυρίως ἡ ἔκφρασις μὲ λόγους καὶ ρυθμὸν καὶ μέλος τοῦ κυριεύοντος τὴν ψυχὴν συναισθήματος. Τὸν πυρῆνα, τὴν οὐσίαν τοῦ τραγουδιοῦ ἀποτελεῖ τὸ συναίσθημα, ἡ χαρά, ἡ λύπη, ἡ ἀγάπη, τὸ μῖσος, ὁ θαυμασμός, ὁ ἔπαινος κτλ., τὸ περίβλημα εἶναι αἱ λέξεις καὶ τὸ μέλος.

Ἐὰν ὅμως πάρετε σήμερα καὶ φυλλομετρήσετε οἰανδήποτε συλλογὴν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἀπὸ τοῦ *Passow* ἕως τοῦ Πολίτου, ἄρα γε ἔλα τὰ τραγούδια ἐκεῖνα, τὰ ὅποια περιλαμβάνονται εἰς τὰς συλλογὰς αὐτάς, προσαρμόζονται εἰς τὸν ὀρισμὸν αὐτόν; Ὅχι. Θὰ εὑρετε βέβαια πολλὰ, τὰ ὅποια προσαρμόζονται, τὰ ὅποια εἶναι ἀκριβῶς ἔκφρασις συναισθήματος, ὅπως τοῦ χοροῦ, τῆς ἀγάπης, τῆς ξενιτειᾶς, τὰ μυρολόγια, τὰ γαμήλια, τὰ νανουρίσματα κτλ. Θὰ εὑρετε ὅμως καὶ μερικά, τὰ ὅποια δυσκόλως θὰ ἠμπορέσετε νὰ τὰ χαρακτηρίσετε ὡς ἔκφρασις συναισθήματος. Π.χ. τὸ τραγούδι τοῦ ξενιτεμένου, τὸ μακρότατο τραγούδι τῆς Διογέννητης, τὸ περίφημο τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας, ἔλα αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ ἀκόμη δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἶπη ὅτι ἔχουν πυρῆνα ἐν συναίσθημα. Κάθε ἄλλο. Αὐτὰ ἀπλούστατα σκοπὸν ἔχουν νὰ μᾶς ἐκθέσουν, νὰ μᾶς διηγηθοῦν κάτι τι μὲ ποιητικὸν τρόπον. Ὡστε εἰς αὐτὰ πυρῆν εἶναι ἡ διήγησις· εἶναι τραγούδια διηγηματικὰ καὶ ὡς τοιαῦτα πλησιάζουν κατ' οὐσίαν πρὸς τὸ ἔπος, πρὸς τὴν ἐπικὴν ποίησιν. Βεβαίως τὰ νεοελληνικὰ διηγηματικὰ τραγούδια δὲν ἠμποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἔπη, διότι τοὺς λείπει κυρίως ἡ ἀναπαυτικὴ καὶ ἡσυχος καὶ πλατεῖα διήγησις, ἡ ὅποια εἶναι τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἔπους, οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ ἀρνηθῆ ὅτι εἰς αὐτὰ, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἔπος, τὴν οὐσίαν,

τὸν πυρῆνα ἀποτελεῖ ἡ διήγησις καὶ μόνον αὕτη. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ δημοτικὰ ἑλληνικὰ τραγούδια, διαιροῦνται εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, εἰς τὰ κυρίως τραγούδια, τὰ συναισθηματικὰ δηλ. τραγούδια, καὶ εἰς τὰ διηγηματικά. Τὸν χωρισμὸν αὐτὸν σήμερον βέβαια ὁ λαὸς δὲν τὸν αἰσθάνεται. Δι' αὐτὸν ὅλα εἶναι τραγούδια. Δὲν συνέβαινε ὅμως, φαίνεται, αὐτὸ καὶ εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν. Διὰ τὰ τοιαῦτα διηγηματικὰ τραγούδια ἐδῶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ παράδοσις, καὶ αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν λίαν γνωστὴν εἰς τὴν λαογραφίαν Μαριάναν Καμπούρογλου, μᾶς διέσωσε τὸ ὄνομα παραλογή. Ἐκ δὲ τῆς Κύπρου ἔχομεν τὸ ὄνομα *περιλοῖ* εἰς ἓν ἀκριβῶς τοιοῦτον ἄσμα, προερχόμενον πιθανῶς ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας, τὸ τραγούδι τῆς Ζωγγραφοῦς, τοῦ ὁποῦ παραλλαγή ἐδημοσιεύθη μία εἰς τὴν Λαογραφίαν, δημοσιεύεται δὲ καὶ ἄλλη μία εἰς τὸ πρὸ ὀλίγου ἐκδοθὲν Α' καὶ Β' τεύχος τοῦ Η' τόμου. Εἰς τὸ τραγούδι αὐτό, εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ ποιητὴς προσκαλῶν ἀκροατὰς διὰ τὸ ποιήμα του λέγει τὰ ἑξῆς :

*Ὅσοι τζ' ἂν ἦστε χριστιανοὶ τζ' ἂν ἦστε βαπτισμένοι
ἐλάτε νὰ γροιζ' ἤσετε **περιλοῖ** γραμμένην,
τὴν ξήησιν τῆς Ζωγγραφοῦς τῆβ βαουφουμισμένην,
ποὺ τὴν ἐπεριγράψασιν πισκόποι τζ' αἱ γουμένοι.*

*Ἐλάτε οὐλ' οἱ κληρικοί, τοῦρτσι τζ' αἱ γιουλαμάδες
τζ' αἱ δώδεκα κουσουλικά τζ' αἱ πέντε δεσποτάδες,
νὰ κάμω τὰ μματάτζ' α σας νὰ τρέχουν σὰν τὴ βρούσιν,
σὰν τὸν Ἀφροίτην ποταμόν, ἀντὰν νὰ ξησ' ειλίση
τζ' αἱ δίοιλα τζ' αἱ τριοιλα οὔλα νὰ τὰ ποτίση.*

Κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Μαριάνας Καμπούρογλου τὰ τοιαῦτα τραγούδια ἀπηγγέλλοντο μόνον ὑπὸ γραιῶν ἐν οἰκογενειακοῖς κύκλοις μὲ κάποιον ἰδιάζοντα τόνον τῆς φωνῆς, κλαυθμη-

ρόν πως και λυρώδη, κατὰ τὸ κυπριακὸν ποίημα εἶναι προφανές ὅτι ἐπίσης περὶ ἀπαγγελίας πρόκειται. Ἄλλως τε και δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῆ κανεὶς ὅτι ἄσματα μακρά, ὅπως εἶναι οἱ παραλογές, εἶναι δυνατόν νὰ τραγουδοῦνται κατὰ τὸν συνήθη μάλιστα ἑλληνικὸν τρόπον, διότι θὰ ἐκράτουν ἴσως δύο ἕως τρεῖς ὥρας τὸ καθὲν και τὰ κυπριακά, τὰ ὁποῖα διακρίνονται διὰ τὸ μῆκός των, πολὺ περισσοτέρας. Καὶ ἡ διαφορὰ αὐτῆ μεταξὺ τῶν κυρίως τραγουδιῶν και τῶν διηγηματικῶν εἶναι ἐν ἐπι πλέον μαρτύριον και διὰ τὴν διαφορὰν τῆς φύσεως αὐτῶν.

*
* *

Ἄπὸ τὰς δύο ταύτας τώρα κατηγορίας τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν τὰ μὲν διηγηματικὰ εἶναι κυρίως ἀνδρικὰ τραγούδια, τὰ δὲ κυρίως τραγούδια εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον γυναικεῖα. Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἴσως φαίνεται κάπως παράξενος, εἶναι ὅμως ἀληθής. Σήμερον βέβαια εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ δημοτικὴ ποίησις πρὸ πολλοῦ ἤδη ἔχει ἀρχίσει νὰ ὑποχωρῆ και νὰ ἀντικαθίσταται δυστυχῶς ἀπὸ τὰ ἀνούσια τραγούδια τῶν ὀπερετῶν και τῶν ἐπιθεωρήσεων, τὰ ὁποῖα κάμνουν τὸν κύκλον τους εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι φανερόν. Καὶ τὰ κυρίως τραγούδια, πολὺ περισσότερον τὰ διηγηματικὰ τραγούδια δὲν ἀκούονται πλέον συχνά, σχεδὸν ἔπαυσαν νὰ ἀποτελοῦν μέρος τῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐδῶ και ἐκεῖ δὲ περίεργοι λαογράφοι σπεύδουν νὰ τὰ ἀναζητήσουν και νὰ τὰ καταγράψουν ἀπὸ τὸ στόμα κανενὸς γέροντος ἢ κανενὸς γραῖδλου ὡς λείψανα περιεργὰ τοῦ παρελθόντος. Ὅπου ὅμως τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἀκόμη ἔχει ἀρκετὴν ζωὴν μέσα του, ἐκεῖ ἀμέσως εἶναι καταφανής ὁ χαρακτηρισμὸς, τὸν ὁποῖον εἶπομεν. Οὕτως εἰς τὴν Σερβίαν ὁ μέγας αὐτῆς λαογράφος *Vouk Karatsic*, ὁ ὁποῖος κατήρτισε τὴν σπουδαιότητα τὴν συλλογὴν τῶν σερβικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἐχώρισε

τὰ διηγηματικά τραγούδια ὡς ἀνδρικό ἀπὸ τὰ γυναικεία, τὰ καθαρῶς συναισθηματικά.

Ὁ χωρισμὸς αὗτος εἶναι φυσικός, σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς. Ὁ ἀνὴρ ὡς φύσις περισσότερον διανοητικὴ ἀγαπᾷ τὰ πράγματα, τὴν διήγησιν, ἢ εὐπαθῆς συναισθηματικὴ φύσις τῆς γυναικὸς εὐκολὰ ἐκχύνεται εἰς λυρισμούς. Ἔχομεν δὲ δείγματα τοῦ χωρισμοῦ τούτου καὶ ἀπὸ τὸν Ὅμηρον. Ὅταν οἱ ἥρωες πηγαίνουν νὰ παρακαλέσουν τὸν Ἀχιλλέα νὰ παύσῃ τὴν ὀργὴν του καὶ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον, τὸν εὐρίσκουν νὰ τραγουδῇ κλέα ἀνδρῶν, ἐνῶ ἡ Βρυσηῖς τονίζει μυρολόγι εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Πητρόκλου, καὶ ἡ Ἑκάδη, ἡ Ἀνδρομάχη καὶ ἡ Ἑλένη εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Ἑκτορος. Ἐπειτα αὐτοῦ τοῦ ἔπους, τοῦ κατ' ἐξοχὴν διηγηματικοῦ τραγουδιοῦ, δημιουργοὶ καὶ φορεῖς δὲν ἦσαν γυναικες ἀλλ' ἄνδρες, οἱ ἀοιδοὶ καὶ οἱ ραψῶδοι. Παράδειγμα γυναικὸς ἐπικῆς ἀοιδοῦ ἢ ραψῶδοῦ δὲν ἔχομεν κανέν, ἐνῶ λυρικά ποιήτρια ἀνεφάνησαν πολλὰ. Χαρακτηριστικώτατον δὲ εἶναι ὅτι καὶ εἰς τὸ παραμῦθι, τὴν κατ' ἐξοχὴν ταύτην διήγησιν, τὴν προδοθίδα τοῦ ἔπους, κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦλάχιστο αὐτοῦ, δημιουργοὶ καὶ φορεῖς εἶναι ἄνδρες καὶ ὄχι γυναῖκες.

Ἐπειτα σημειωτέον καὶ τὸ ἑξῆς. Τὰ διηγηματικά τραγούδια δὲν εἶναι, ὅπως τὰ συναισθηματικά, τραγούδια τῆς στιγμῆς, τραγούδια αὐτοσχέδια, στιγμιαῖα πολλάκις ἀπόρροια ὑπερεκχειλίζοντος συναισθημάτος. Εἶναι συνήθως τραγούδια μακρά, τὰ ὅποια διὰ νὰ ποιηθῶν χρειάζονται ὄχι μόνον ἀρκετὴν ποιητικὴν περισπάθειαν, ἀλλὰ καὶ τέχνην, ὅπως δὲ σήμερον παρουσιάζονται εἰς τὸν μελετῶντα αὐτά, καὶ ποιητικὴν παράδοσιν, ἢ ὅποια μόνον ἐντὸς ἰδιαιτέρου κύκλου ποιητῶν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ, ποιητῶν, οἱ ὅποιοι νὰ ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὰ οὐχὶ ἐν παρέρῳ, ἀλλ' ἐξ ἐπαγγέλματος, κλασσικὸν παράδειγμα

τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ὁμηρικοὶ αἰοῖδοι καὶ ραψῶδοι. Εἰς τοὺς συγχρόνους λαοὺς ἐπαγγελματῆται ποιηταὶ εἶναι οἱ Σέρβοι *Guslar*, εἰς τοὺς ὁποίους ἀκριδῶς ὀφείλεται ἡ ἐπική ποιήσις τῶν Σέρβων, ἐπαγγελματῆται δὲ πρέπει νὰ ἦσαν καὶ οἱ δημιουργήσαντες τὰ ἑλληνικὰ διηγηματικὰ τραγούδια.

Ἄλλ' ἔχομεν καμμίαν πληροφορίαν ὅτι ὑπῆρξάν ποτε ἐν τῇ μέσῃ ἢ νέᾳ Ἑλλάδι τοιοῦτοι ἐπαγγελματῆται ποιηταί; Διὰ τὸν μέσον αἰῶνα, τὸν 10ον αἰῶνα, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἀποτελῇ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς ἀκριτικῆς λεγομένης ποιήσεως, ἔχομεν μίαν πολυτιμοτάτην μαρτυρίαν τοῦ Ἀρέθου τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν εἰς τὸν κ. Σωκράτην Κουγέαν. Ὁ Ἀρέθας σχολιάζων τὰ εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Τυχνέα τοῦ Φιλοστράτου ἐξηγῶν τὴν λέξιν ἀγύρτης λέγει. «Τοὺς ἀγείροντας λέγει, ἤτοι ἀγύρτας, ὧν νῦν δεῖγμα οἱ κατάρτατοι Παφλαγόνες, ᾧδὰς τινὰς συμπλάσαντες πάθη περιεχούσας ἐνδόξων ἀνδρῶν καὶ πρὸς ὀβολὸν ἄδοντες καθ' ἐκάστην οἰκίαν». Ἦσαν δὲ κατάλληλοι τότε οἱ χρόνοι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τριαύτης τάξεως αἰοιδῶν καὶ μάλιστα ἐν τῇ Ἀνατολῇ. «Τὸ ἥρωϊκὸν περιβάλλον τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων ἦτο, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ *Rambaud*, ἐπίσης κατάλληλον διὰ τὴν γέννησιν τῆς μεγάλης πολεμικῆς ποιήσεως, ὅπως ἦτο ἡ Γαλλία κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πρώτων Καπετιδῶν». Εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ἀγερώχων παραμεθορίων βυζαντινῶν φεουδαρχῶν, τῶν Μελισσηνῶν, τῶν Δουκῶν, τῶν Ἀνδρονίκων καὶ Πορφυρίων καὶ Κωνσταντίνων, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι εὗρισκον εὐμενῇ ὑποδοχὴν καὶ ἀκρόασιν οἱ λαϊκοὶ ποιηταί, οἱ ψάλλοντες τοὺς ἄθλους των, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀράβων ἐμιρῶν καὶ βραδύτερον τῶν Φράγκων ἀρχόντων.

Εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους ἔχομεν ἐπίσης μερικὰ τεκμήρια ὑπάρξεως τοιούτων ποιητῶν, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο μακρὸν νὰ

ἀναφέρω σήμερον, εἰς δὲ τοὺς σημερινοὺς ἔχομεν τὰ ζῶντα δείγματα τοιούτων ποιητῶν, τοὺς Κυπρίους ποιητάρηδες, οἱ ὅποιοι παίρνοντες ὑποθέσεις ἀπὸ σύγχρονα γεγονότα, φόνους κυρίως, πολέμους κ.τ.τ. στιχουργοὺν ποιήματα, τὰ ὁποῖα κατόπιν «ἄδουσι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἀρέθα, πρὸς ὀβολὸν» εἰς τὰς πανηγύρεις, εἰς τὰ καφενεῖα καὶ εἰς ἄλλας συγκεντρώσεις, μὲ τοῦτον τὸν νεωτερισμόν, ὅτι ἀντὶ τὰς ζητοῦν ὀβολὸν ὡς ἐπαίται, πωλοῦν εἰς τοὺς ἀκροατὰς τὰ ποιήματά των, τυπωμένα εἰς φυλλάδια. (Εἰκὼν 3). Τοιοῦτοι φαίνεται ὅτι ὑπήρξαν καὶ ἐν Κρήτῃ οἱ ριμαδόροι καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλας ἴσως νήσους, λείψανα δὲ ἔλειπεν εἶναι οἱ τυφλοὶ, οἱ ὅποιοι εἰς ἐν θρηνηῶδες *recitativo*, ὅπως ἄλλως τε καὶ οἱ ποιητάρηδες, διηγοῦνται τὴν ἱστορίαν τῆς τυφλώσεώς των καὶ τὰ βάσανά των ἢ ἄλλα διάφορα γεγονότα, σεισμούς, καταστροφὰς κ.τ.τ.

Ἀπὸ τοιούτους ἐπαγγελματίας ποιητὰς πρέπει νὰ προέρχωνται καὶ τὰ νεοελληνικὰ διηγηματικὰ τραγούδια. Εἶναι δὲ αὐτὰ τριῶν εἰδῶν. Πρῶτον τὰ παλαιότερα ἀκριτικὰ τραγούδια, δεύτερον τὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέρως ὁ Πολίτης ὀνομάζει παραλογὲς καὶ τρίτον τὰ νεώτερα ποιητάρικα, κυπριακὰ κυρίως, κρητικὰ καὶ νησιώτικα καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν.

Δυστυχῶς τὸ θέμα μας καὶ ὁ ὀλίγος χρόνος, τὸν ὅποιον ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας, δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐπεκταθῶμεν πολὺ εἰς τὰς κατηγορίας ταύτας. Μίαν μόνον ἰδέαν αὐτῶν θὰ προσπαθῆσω νὰ δώσω καὶ τοῦτο ὅσον ἡμπορῶ μὲ ὀλιγώτερα λόγια.

Τὰ ἀκριτικὰ ὀνομάσθησαν οὕτως ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονας, διότι περιστρέφονται περὶ τοὺς ἀκρίτας, «τοὺς τὰς ἄκρας προνοούμενους», κατὰ τὴν φρασεολογίαν τῶν βυζαντινῶν, τοὺς ὀροφύλακας τοῦ Βυζαντίου, τοὺς ἡρωϊκοὺς προμάχους τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς ἐσχατίας τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας ἐναντίον

τῶν ἀθέων Σαρακηνῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἄθλοι συνεχίουν τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους τότε, ὅπως οἱ ἄθλοι τῶν κλεφτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Τὰ ἄσματα ταῦτα εἶναι παλαιά. Ἡ ἀρχὴ των δύναιται νὰ φθάνη μέχρι τοῦ Ι' αἰῶνος μ.Χ., ὅπως παρουσιάζονται δὲ σήμερον, παρέχουν ὄψιν λειψάνων, συντριμμάτων ἐπικοῦ κύκλου, τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχικὴν μορφήν σήμερον τοῦλάχιστον καλὰ καλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν. Εὐρίσκονται ἀπανταχοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας, ὅπου πιθανώτατα ἐγεννήθησαν, μέχρι τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου, εἰς ποικίλας παραλλαγὰς, τῶν ὁποίων ἀρτιώτεροι εἶναι αἱ ἐκ Πόντου καὶ Καππαδοκίας καὶ ἰδίως αἱ ἐκ Κύπρου, αἱ ὁποῖαι καὶ περισσότερα ἐπικὰ στοιχεῖα παρουσιάζουν. Εἶναι δὲ τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια ἀπὸ τὰ καλύτερα τῆς δημῶδους ἑλληνικῆς ποιήσεως διὰ τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας εἰς τὰς περιγραφὰς, τὴν τόλμην ἐν τῇ ἐκφράσει καὶ τῇ δημιουργίᾳ γραφικωτάτων κοσμητικῶν ἐπιθέτων, τὴν ὁποίαν ἐπαυξάνει τὸ σύντομον καὶ ἄλματικόν τῆς διηγήσεως. Ἡ δὲ ἡρωϊκὴ πνοή, ἣ ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ τὰ διαπνέη παρὰ τὴν πάροδον τῶν αἰῶνων καὶ τὰς ἀναποφεύκτους ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολὰς, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν, μεταφέρουσα ἡμᾶς εἰς τοὺς χρόνους τοὺς ἡρωϊκοὺς καὶ περιπετειώδεις τῆς πείσμονος καὶ μακραίωνος πάλης τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον εἰς τὰ σκοτεινὰ βῆθη τῆς Ἀσίας παρὰ τὰς δασείας ὄχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐπὶ τῶν κλεισουργῶν τοῦ Ταύρου καὶ ἀναπλάτους ἐν τῇ φαντασίᾳ τὰς πελωρίας μορφὰς τῶν ἡρωϊκῶν καὶ ἀκαταδαμάστων ἐκεῖ προμάχων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐπαυξάνει ἔτι μᾶλλον τὸ θέλητρον αὐτῶν.

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἐν ἡ δύο ἀποσπάσματα ὡς δείγματα τῆς ποιήσεως ταύτης.

Κουρσεούν οί Σαρακηνοί, κουρσεούν ἸΑραβίδες,
κουρσεούν τὸν ἸΑνδρόνικον καὶ παίρνουν τὴν καλήν του,
ἐγγαστρωμέν᾽ ἐννιὰ μηνῶν, τῆς ὥρας γὰ γεννήσῃ.
Σ' τὴν φυλακὴν τὸ γέννησε σ' τὰ σίδηρα τὸ θρέφει.

Χρονιὸς ἐπίασε τὸ σπαθί, καὶ διέτης τὸ κοντάρι,
κι ὅταν ἐπάτησε τοὺς τρεῖς κρατεῖται παλληκάρι.
ἸΕβγῆκ' ἐδιαλαλήθηκε κανένα δὲν φοβᾶται,
μῆτε τὸν Πέτρον τὸν Φωκᾶν, μῆτε τὸν Νικηφόρον,
μῆτε τὸν Πετροτράχηλον, τὸν τρέμει ἡ γῆ κι ὁ κόσμος,
κι ἂν εἶναι δίκιος πόλεμος, μῆτε τὸν Κωνσταντῖνον.

Βλέπετε, εὐθύς ἀπὸ τοὺς πρώτους στίχους μεταφερόμεθα εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τοῦ Μεσαίωνα, τοὺς χρόνους τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν κούρσων τῶν ἸΑράδων ἐμιρῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν ἸΕλλήνων ἀκριτῶν ἀφ' ἐτέρου.

Τῆς Γουργαριᾶς τίς λαγκαδιές, τῆς ἸΑραπιᾶς τὰ ὄρη,
πὸν κεῖ συνδυὸ δὲν περπατοῦν, συντρεῖς δὲν κουβεντιάζουν,
παρὰ πενήντα κ' ἑκατὸ καὶ πάλι φοβισμένοι,
κ' ἐγὼ πῶς τὰ τριγύρῃσα τίς ρύχτες μοναχός μου,
μὲ τρετραπήχινο σπαθί μὲ τρεῖς ὄργυιές κοντάρι.

Κ' ἐδῶ ἡ αὐτὴ ἡρωϊκὴ πνοή, αἱ αὐταὶ πελώριαι ἀκριτικαὶ μορφαί.

Ὡς ἔτρωγα κι ὡς ἔπινα σὲ μαρμαρένια τάβλα,
ὁ μαῦρος μου χλιμίντρισε καὶ τὸ σπαθί μου ἔρραῃ,
κ' ἐμένα ὁ νοῦς μου τό βαλε, παντρεύουν τὴν καλή μου,
μὲ κάποιον ἄλλον τὴ βλογοῦν κ' ἐκείνη δὲν τὸν θέλει,
παντρευαροραβωνιάζουν τὴν κ' ἐμένα μ' ἀστοχοῦνε.

Περὶ αὐτῶν καὶ πάῳ ὁ τοὺς μαύρους μου, τοὺς ἐβδομηταπέντε.
 «Μαῦροι μου ἀκριβοτάγιστοι καὶ μοσκαναθρεμμένοι,
 ποῖός εἶν' ἀγὺς καὶ γλήγορος, νὰ τὸν καρβαλλικέψω,
 ν' ἀστράψῃ ἔς τὴν ἀνατολὴν καὶ νὰ βρεθῇ ἔς τὴ δύση;»

Κ' ἐδῶ οἱ αὐτοὶ περιπετειώδεις χρόνοι, τὸ αὐτὸ ἥρωϊκὸν περιβάλλον.

Ἐρχόμεθα εἰς τὴν παραλογίαν. Οἱ παραλογεῖς ἔχουν ὡς ὑποθέσεις ἢ παραδόσεις ἢ διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι φαίνονται σήμερον τοῦλάχιστον πλασταί. Τοιαῦται εἶναι π. χ. τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτης, τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ξενιτεμένου καὶ τῆς πιστῆς συζύγου, τὸ περίφημον ἄσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ καὶ πολλὰ ἄλλα. Ποῖα ἢ προσέλευσις τῶν ἄσμάτων τούτων καὶ πότε ἐποιήθησαν, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον δὲν εἶναι γνωστὸν. Ὅτι ἕως καὶ αὐτὰ, ὅπως καὶ τὰ ἀκριτικά, πρὸς τὰ ὁποῖα παρῶσι μὲν μεγάλην ὁμοιότητα, προϋποθέτουν ποιητικὴν ὀριμότητα καὶ τέχνην καὶ ἐπομένως ξεχωριστὴν τάξιν λαϊκῶν ποιητῶν, δὲν δύναται, νομίζω, νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβολίᾳ. Ἐπίσης οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τῆς παλαιότητος τῶν πλείστων τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ εὐρυτάτη αὐτῶν διάδοσις οὐ μόνον καθ' ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πλησιοχώρους ξένους λαούς, σλαβικοὺς καὶ ἄλλους. Εἰς τὰ ἄσματα ταῦτα, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ *Fauriel*, «ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐκδηλοῦται μετὰ περισσῆς ποικιλίας, ἐλευθερίας καὶ δυνάμεως». Πολλῶν ἐξ αὐτῶν αἱ ὑποθέσεις ἔχουν ὡς πυρῆνα τὰ κάλλιστα καὶ εὐγενέστατα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς συναισθήματα, τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην, τὴν συζυγικὴν πίστιν, τὴν δυνάμιν τοῦ πρώτου ἔρωτος κτλ. κτλ. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων αἱ ὑποθέσεις εἶναι τραγικαὶ καὶ πολλακίς ἄγρια, ὅπως π.χ. εἶναι τὸ κτίσιμο τῆς συζύγου

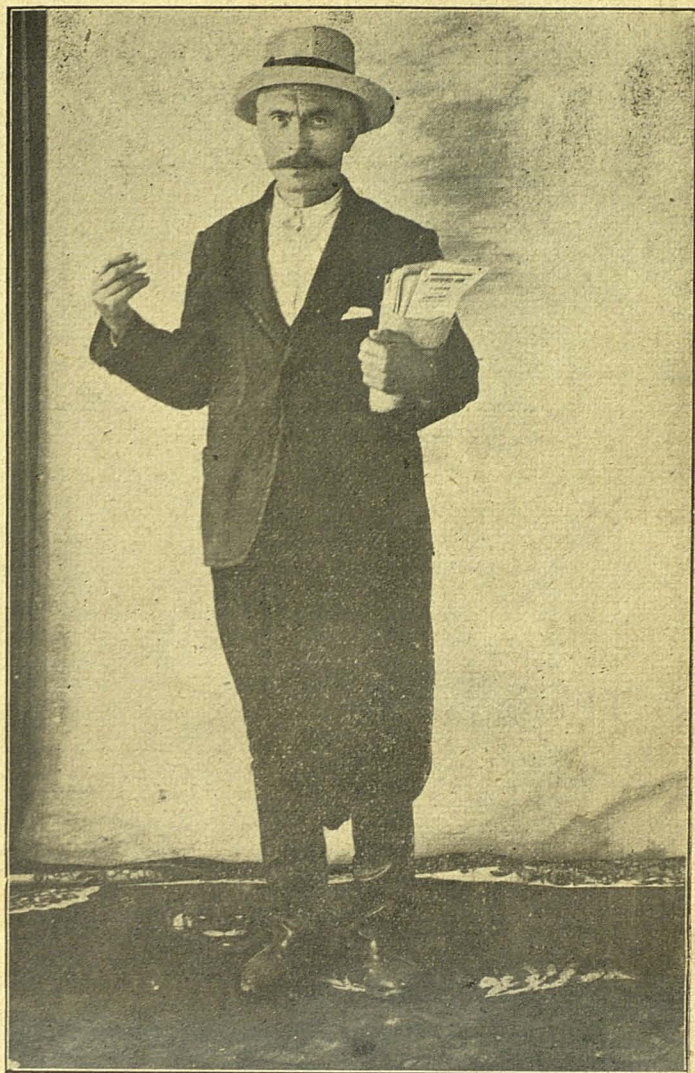
τοῦ πρωτομάστορα εἰς τὰ θεμέλια τοῦ γεφυριοῦ, μετριάζεται ἢ ἐντύπωσις τοῦ φρικτοῦ καὶ τοῦ ἀγρίου διὰ τῆς ἐγκαταμειξεως ἐπεισοδίων, εἰδυλλιακὴν ἀποπνεόντων χάριν, καὶ συναισθημάτων εὐγενῶν καὶ φιλανθρώπων. Ὡς πρὸς τὸ κάλλος καὶ τὴν τεχνοτροπίαν διακρίνει αὐτὰ ἢ αὐτὴ πρὸς τὰ ἀκριτικὰ δύναμις τῆς φαντασίας ἐν ταῖς περιγραφαῖς, ἢ αὐτὴ τόλμη ἐν τῇ ἐκφράσει, ἢ αὐτὴ γραφικότης τῆς γλώσσης, ἢ αὐτὴ συντομία καὶ δραματικότης ἐν τῇ διηγήσει. Ἄν δὲ δὲν διαπνέη αὐτὰ ἢ αὐτὴ ἥρωϊκὴ πνοή, ἢ ὅποια ζωογονεῖ τὰ ἀκριτικά, ἀναπληροῖ ταύτην ἢ ἀγνή πνοή τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, ἢ ὅποια προσδίδει εἰς αὐτὰ θέλγητρον ἀνυπέροχτον. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἔν.

- Ἐρρόδισε γῆ ἀνατολὴ καὶ ξημερώνει ἢ δύση,
 γλυκοχαράζουν τὰ βουνὰ καὶ ὁ αὐγερινὸς τραυεῖται,
 πὰν τὰ πουλάκια σ' τὴ βοσκή κα' οἱ λυγερὲς σ' τὴ βρύση.
 Βγαίνω κα' ἐγὼ καὶ ὁ μαῦρος μου καὶ τὰ λαγωνικά μου.
- 5 Βρίσκω μιὰ κόρη πῶπλενε σὲ μαρμαρένια γοῦρνα.
 Τὴ χαιρετάω, δὲ μοῦ μιλεῖ, τῆς κρένω δὲν μοῦ κρένει.
 «Κόρη, γιὰ βγάλε μας νερό, τὴν καλὴ μοῖρα νὰ χῆς,
 νὰ πιῶ κα' ἐγὼ καὶ ὁ μαῦρος μου καὶ τὰ λαγωνικά μου».
- 10 Σαράντα σίκλους ἔβγαλε, σ' τὰ μάτια δὲν τὴν εἶδα,
 καὶ ἀπάνω ἔς τοὺς σαρανταδὺ τὴ βλέπω δακρυσμένη.
 «Γιατί δακρύζεις, λυγερή, καὶ βαριαναστενάζεις;
 Μῆνα πεινᾶς, μῆνα διψᾶς, μὴν ἔχῃς κακὴ μάννα;
 —Μῆτε πεινῶ, μῆτε διψῶ, μῆτ' ἔχω κακὴ μάννα.
 Ἔεγε μου, καὶ ἂν ἐδάκρυσσα καὶ ἂν βαριαναστενάζω,
 15 τὸν ἄντρα χω σ' τὴν ξενιτεῖα καὶ λείπει δέκα χρόνους,
 καὶ ἀκόμη δυὸ τὸν καρτεροῦ, ἔς τοὺς τρεῖς τὸν παντυχαίνω,

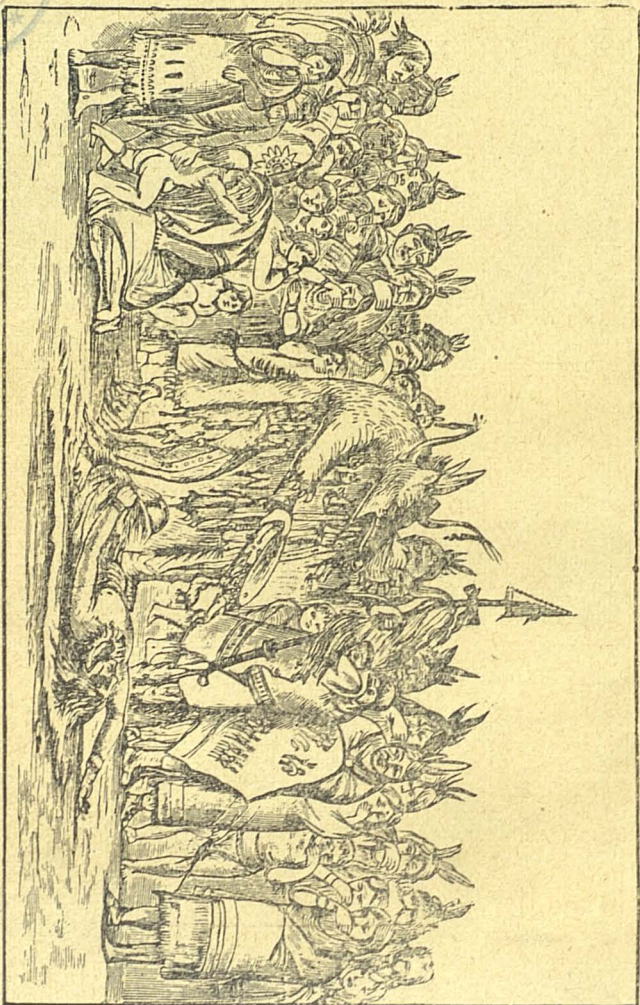
- κι ἄ δὲν ἐρῶ, κι ἄ δὲ φανῆ, καλόγρια θὰ γένω,
 θὰ πάγω ᾽ς ἔρημα βουνά, νὰ στήσω μοναστήρι,
 καὶ ᾽ς τὸ κελλὶ θὰ σφαλιστῶ, ᾽ς τὰ μαῦρα θελὰ βάψω,
 20 ἐκεῖον νὰ τρώγῃ ἡ ξενιτεία, κ' ἔμὲ τὰ μαῦρα ράσα.
- Κόρη μου, ὁ ἄντρας σου πέθανε, κόρη μου, ὁ ἄντρας σου χάθη.
 Τὰ χέρια μου τὸν κράτησαν, τὰ χέρια μου τὸν θάψαν,
 ψωμὶ κερὶ τοῦ μοίρασα, κ' εἶπε νὰ τὰ πλερώσῃς,
 τὸν ἔδωκα κ' ἕνα φιλί, κ' εἶπε νὰ μοῦ τὸ δώσῃς.
- 25 — Ψωμὶ κερὶ τοῦ μοίρασες, διπλὰ νὰ σὲ πληρώσω,
 μὰ γιὰτ' ἐκεῖνο τὸ φιλί, σύρε νὰ σοῦ τὸ δώσῃ.
- Κόρη μου, ἐγὼ εἶμαι ὁ ἄντρας σου, ἐγὼ εἶμαι κι ὁ καλός σου.
 — Ἔνε μου, ἂν εἶσαι ὁ ἄντρας μου, ἂν εἶσαι κι ὁ καλός μου,
 δεῖξε σημάδια τῆς ἀλλῆς καὶ τότε νὰ πιστέψω.
- 30 — Ἔχεις μηλιὰ ᾽ς τὴν πόρτα σου καὶ κλῆμα ᾽ς τὴν ἀλλῆ σου,
 κάνει σταφύλι ραζακὶ καὶ τὸ κρασὶ μοσκᾶτο,
 κι ὅποιος τὸ πιῆ δροσιζέται καὶ πάλι ἀναζητᾷ το.
- Αὐτὰ εἶν' σημάδια τῆς ἀλλῆς, τὰ ξέρεῖ ὁ κόσμος ὅλος,
 διαβάτης ἦσουν, πέρασες, τὰ εἶδες καὶ μοῦ τὰ λέεις.
- 35 Πές μου σημάδια τοῦ σπιτιοῦ καὶ τότες νὰ πιστέψω.
- Ἀνάμεσα ᾽ς τὴν κάμαρα χρυσὸ κατῆλι ἀνάφτει,
 καὶ φέγγει σοῦ, πὸν γδύνεσαι καὶ πλέκεις τὰ μαλλιὰ σου,
 φέγγει σοῦ τίς γλυκὲς αὐγές, πὸν τὰ καλά σου βάζεις.
- Κάποιος κακός μου γείτονας σοῦ τά πε καὶ τὰ ξέρεις.
- 40 Πές μου σημάδια τοῦ κορμιοῦ, σημάδια τῆς ἀγάπης.
- Ἔχεις ἐλιὰ ᾽ς τὰ στήθη σου κ' ἐλιὰ ᾽ς τὴν ἀμασκάλη,
 κι ἀνάμεσα ᾽ς τὰ δυὸ βυζιά τ' ἄντροῦ σου φυλακτᾶρι.
- Ἔνε μου, ἐσὺ εἶσαι ὁ ἄντρας μου, ἐσὺ εἶσαι κι ὁ καλός μου.»

Τὰ ποιητάρικα τέλος, τὰ τραγοῦδια τῶν σημερινῶν καὶ ὀλίγον παλαιότερων ποιητάρηδων, ποιητικῶς εἶναι συνήθως πεζά,

Εἰκὼν 3. Ὁ Κύπριος ποιητὴς Παλαιολόγος. (Βλ. σ. 42)

Εικόνη 4. Ἰαργός Ἰνδομεσικανὸς θραγαυεὶὼν ἀθροῦν. Οἱ παρρησιόμαχοι κλέσων τὸ στόμα διὰ τῆς
χειρὸς, ὅπως μὴ ὁ ἐκ τοῦ ἀθροῦστος ἐξερχόμενος δαίμων εἰσελθῆι εἰς αὐτοῦς. (Βλ. σ. 121)

πτωχὰ καὶ ἀνάξια λόγου στιχουργήματα. Ἡ ποιητικὴ πνοή, ἡ ὁποία ἐξωογόνει τοὺς προπάτορας, ἔπαυσε πλέον νὰ πνέῃ εἰς τοὺς ἀπογόνους. Ἡ ρίμα κατέφαγε τὴν ποίησιν. Εἰς αὐτὴν τὴν ρίμην συγκεντροῦται τῶρα πᾶσα ἡ προσοχὴ τῶν ποιητάρηδων καὶ ριμαδόρων καὶ δι' αὐτὴν εἶναι ἱκανοὶ καὶ νὰ φλυαρήσουν καὶ τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν γλῶσσαν ἀκόμη τὴν ἑλληνικὴν νὰ παραβιάσουν καὶ στρεβλώσουν. Τὰ πλεῖστα τῶν ποιημάτων τούτων εἶναι σημερινά, ὀλίγα ἔχομεν καὶ παλαιότερα. Μολονότι δὲ μερικὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς π.χ. τὸ κρητικὸ τραγοῦδι τῆς Σούσας, ἔχουν εὐρυτάτην εἰς τὸν λαὸν διάδοσιν, δὲν ἀξίζουν τὸν κόπον νὰ ἀσχοληθῇ κανεὶς μὲ αὐτὰ περισσότερον.

Ὡς δεῖγμα μόνον σᾶς ἀναφέρω τοὺς πρώτους στίχους ἐνὸς τοιοῦτου ἄσματος ἐκ Κρήτης, ὁμιλοῦντος περὶ τῆς ἀδίκου ἀποφάσεως τῶν δυνάμεων κατὰ τὸ 1830 ὡς πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης.

Ἦ τὰ χίλια ὀχτακόσια εἰκοσιοχτῶ, μιὰν Τρίτην,
ἀφουγκρασθῆτε νὰ σᾶς πῶ ὀγιά τὴ μαύρη Κρήτη,
σύναξη κάνου οἱ βασιλεῖς καὶ πάνε εἰς τὸ Παρίσι,
νὰ κάμουνε συνέλεψη τί νὰ γενῆ ἡ Κρήτη.

Μ' ἀπῆς ἐσυναχτήκανε καὶ ἀρχῆξαν τὸ κουσοῦλτο,
οὔλοιοι ἐδιχονήσανε καὶ παίρνει τὴν ὁ Τοῦρκος.

κτλ.

Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν τραγοιδιῶν, δηλ. τὲς ρίμες, ἔχομεν καὶ μερικὰ, τὰ ὁποῖα ἐποίησαν γυναῖκες. Ἡ τέχνη τῆς ρίμας ἐπέραςε καὶ εἰς τὰς γυναῖκας καὶ καλλιεργεῖται πολὺ, ἰδίως εἰς τὰ δίστιχα. Τέτοιαι δὲ ρίμες εἰς πολλὰ μέρη σήμερον, ἀναφερομένας εἰς σύγχρονα γεγονότα, ὅχι ὅμως καὶ πολὺ ἐκτεταμένας, βγάζουν, ὅπως λέγουν, σήμερον τὰ κορίτσια. Εἰς τὰ

πρώτα, τὰ ἀκριτικὰ καὶ τὶς παραλογές, γυναῖκες δὲν φαίνονται νὰ ἔλαβον μέρος.

Ἄλλ' ἂν δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ποίησιν, τὴν διατήρησιν ὅμως αὐτῶν ὀφειλομένον κατὰ τὸ μέγιστον μέρος εἰς τὰς γυναῖκας. Ὅταν εἶχον ἐκλείψει πλέον οἱ λαϊκοὶ ποιηταί, ὅταν οἱ ἄνδρες ἔπαυσαν νὰ τὰ τραγουδοῦν, ἐξηκολούθουν νὰ τὰ τραγουδοῦν αἱ γυναῖκες. Σήμερον παύουν καὶ αὐταὶ καὶ μόνον μερικὰ πολύτιμα γραῖδια διατηροῦν εἰσέτι εἰς τὴν μνήμην των τὰ παλαιὰ τραγούδια τῆς νεότητός των, ὅσα καὶ αὐτὰ εἶχαν ἀκούσει ἀπ' τὶς γιαιγές των, ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ὁποίων μὲ πολλὴν δυσκολίαν καὶ πολλὰς παρακλήσεις προσπαθοῦν νὰ ἀντλήσουν οἱ λοιογράφοι ἐρευνηταὶ καὶ νὰ περισώσουν ἀπὸ τῆς προϋούσης λήθης τοὺς ποιητικοὺς τούτους ἀδάμαντας τῆς παλαιότερας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μούσης.

*
* *

Ἐὰν τώρα ὁ ρόλος τῆς γυναικὸς εἰς τὰ διηγηματικὰ τραγούδια εἶναι ρόλος συντηρητικὸς, ὁ ρόλος τοῦ φύλακος τῆς παραδόσεως, εἰς τὰ κυρίως τραγούδια, τῶν ὁποίων, καθὼς εἶπομεν, πυρὴν εἶναι τὸ συναίσθημα, ὁ ρόλος τῆς εἶναι κατ' ἐξοχὴν δημοιουργικὸς. Ἡ συναισθηματικὴ φύσις τῆς γυναικὸς, εὐαίσθητος καὶ εἰς τὴν χαρὰν καὶ εἰς τὴν λύπην, καὶ εἰς τὴν τρυφερὰν ἀγάπην καὶ εἰς τὸν φλογερὸν ἔρωτα, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν ἔρωτα, διεγείρεται εὐκόλως καὶ πλημμυρεῖ καὶ ἐκχειλίζει εἰς τραγούδια περιπαθῆ. Ὅλαι αἱ σπουδαιότεραι τοῦ βίου περιστάσεις, χαρμῶσνοι ἢ λυπηραὶ, εὐρίσκουν τὴν ἀπήχησίν των εἰς τὴν ψυχὴν τῆς γυναικὸς. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ποικιλία τῶν τραγουδιῶν τούτων.

Καὶ πρῶτον ὁ ἔρωσ ὁ αἰώνιος, ὁ φοβερὸς χρυσοπερυγοφόρος δυνάστης, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ποικιλώτατα τραγούδια, τὰ τραγούδια τῆς ἀγάπης, εἰς τὰ ὁποῖα μὲ χάριν ἀμίμητον ἐκφρά-

ζει ὁ ἀφελῆς ἐρωτύλος καὶ ἡ συνεσταλμένη κόρη ὄλους τοὺς πόνους καὶ τὶς χαρές, ὄλους τοὺς πόθους καὶ τὰ παράπονα, ὄλους τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὶς ἀπελπισίες, ὅσες γεννᾶ εἰς τὰ στήθη των ἡ καρδιοφλογίστρα ἀγάπη. Τὴν χάριν ταύτην ἐπαυξάνει κάποια παιδικὴ αἰδῶς καὶ συστολὴ καὶ ἡ ἐκ ταύτης συγκεκρατημένη καὶ πολλάκις συγκεκαλυμμένη ἔκφρασις τῶν πληρούντων τὴν καρδίαν συναισθημάτων, ἡ ἐκστατικὴ ἔπειτα παράστασις τῶν ἐντυπώσεων τῆς ὁμορφίᾳς καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ὁ ἄλλοτε μὲν ἠδέως ἢ μέχρι περιπαθείας μελαγχολικός, ἄλλοτε δὲ ἐλαφρῶς σκωπτικός ἢ εἰρωνικός τόνος τῆς ἐκφράσεως. Πολλὰ ἐκ τῶν ἄσμάτων τούτων ἔχουν τὴν ἀφορμὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν των ἐξ ἐπεισοδίων ἐρωτικῶν, πραγματικῶν ἢ πεπλασμένων, τὰ ὅποια μὲ πολλὴν χάριν διηγοῦνται, δὲν εἶναι δὲ σπάνια καὶ ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὅποια ὁ τραγουδιστὴς ἀντλῶν ἐκ τῆς ἰδίας πείρας τρέπεται εἰς νουθεσίας πρὸς τοὺς ἐρωτύλους, δίδων εἰς τὸ ὄλον ἄσμα χαρακτῆρα γνωμικὸν ἢ διδακτικόν.

Σᾶς ἀναγινώσκω μερικὰ μικρὰ δείγματα.

Ἐδῶ ᾽ς αὐτὴ τὴ γειτονιά δὲν πρέπει νὰ εἶν' φεγγάρι,
μόν πρέπει νὰ ναι συννεφιά, νὰ ναι βαθὺ σκοτάδι,
γιατ' ἔχω μιὰ ἀγαπητικιά κ' ἐκείνη εἶν' τὸ φεγγάρι,
π' ὄντες προβάλλη νὰ τὴ διῶ σκορπειέται τὸ σκοτάδι.
Καὶ μὲ τὸν ἥλιο μάλωνε, καὶ μὲ τὸν ἥλιο λέγει.
« Ἦλιε μου, γιὰ ἔβγα γιὰ νὰ βγῶ, γιὰ λάμψε γιὰ νὰ λάμψω. »
Ἐλαμψε ὁ ἥλιος τὸ ταχύ, μαραίνει τὰ χορτάρια,
πρόβαλε ἡ κόρη π' ἀγαπῶ, μαραίνει παλληκάρια,
φλογίζει νιοὺς καὶ καίγει ὄχιτρούς, σκλαβώνει παλληκάρια,
καίγει κ' ἐμένα π' ἀγαπῶ μέσα ᾽ς τὰ φυλλοκάρδια.

* * *

Τί μὲ τηρεῖς ὁ ποῦ γελῶ καὶ λὲς δὲν ἔχω ντέρτι ;

τὸ ντέρτι τό χω ᾽ς τὴν καρδιά, ᾽ς τὰ χεῖλη τὸ μαράζι.
 Δὲν ἔχω τίνοσ νὰ τὸ εἰπῶ τὸ ντέρτι μου ὁ καημένος.
 Νὰ σᾶσ τὸ εἰπῶ, ψηλὰ βουνά, φοβοῦμαι μὴ ραῖστε,
 νὰ σᾶσ τὸ εἰπῶ, ψηλὰ κλαριά, τὸ Μάη δὲν θ' ἀνθῆστε,
 νὰ σᾶσ τὸ εἰπῶ, βρουσοῦλεσ μου, φοβοῦμαι μὴ στερφέψτε,
 νὰ τῆσ τὸ εἰπῶ τῆσ μάννας μου, κείνη εἶναι ἀποθαμένη,
 νὰ σᾶσ τὸ εἰπῶ, ἀδερφοῦλια μου, εἶστε μακριὰ ᾽ς τὰ ξένα.
 Βαρέθηκα τοῦτ' τῆ ζωῆ, δὲ θέλω πλιὰ νὰ ζήσω.
 Θὰ πάρω δίπλα τὰ βουνὰ ν' ἀδικοθανατήσω.

Καὶ μὲ τὰ τόσα βάσανα πάλ' ἡ ζωῆ γλυκειὰ εἶναι,
 κι' ὅποιος τὸ θάνατο ζητεῖ πρέπει τρελλὸσ γιὰ νὰ εἶναι.

*
 * *

Σὰ μῆλο ποὺ εἶναι ᾽ς τῆ μηλιά, τὸ παραγινωμένο,
 ἔτσ' εἶναι καὶ τ' ἀνύπαντρο, σὰν ἔρχεται ὁ καιρὸσ του.
 Λόγια λέγει τῆσ μάννας του, λόγια τῆσ ἀδερφῆσ του.
 «Μάννα, ᾽ς τῆ μέση δὲ χωρῶ, ᾽ς τὴν ἄκρη δὲν κοιμοῦμαι.
 Στρῶστε μου ἡ ἔξω ᾽ς τὴν αὐλή, ἡ ἔξω ᾽ς τὸ περιβόλι,
 νὰ πέφτουν τ' ἀνθη ἐπάνω μου, τὰ μῆλα ᾽ς τὴν ποδιά μου,
 νὰ πέφτη τῆσ ἀμυγδαλιᾶσ τὸ πικραμύγδαλό της.»

Ἰδιαιτέραν κατηγορίαν ἐρωτικῶν ἀσμάτων διὰ τὸ μέγα πληθός, ἀλλὰ καὶ τὸν ιδιόρρυθμον αὐτῶν χαρακτήρα, ἀποτελοῦν τὰ δίστιχα. Ταῦτα εἶναι αὐτοσχέδια ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δημιουργήματα τῶν συναναστροφῶν καὶ τῶν χορῶν, ὅπου, ὡς εἰς ποιητικὸν ἀγῶνα, διασταυρῶνονται μετὰ θαυμαστῆσ εὐχερείασ καὶ δξύτητοσ. Διακρίνονται δὲ τὰ δίστιχα διὰ τὸ ἀπαστράπτον πολλακίς πνεῦμα καὶ τὴν ἐπιγραμματικὴν συντομίαν καὶ χάριν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐκφράζουσ ὅλα τὰ πολυποικίλα συναισθήματα, ὅσα ἢ κρατοῦσα τὴν στιγμὴν ἐκείνην ψυχικὴ διάθεσις δύναται νὰ διεγείρη. Δίστιχα βεβαίως ὑπάρχουσ, πολλῶν

ειδῶν, γνωμικά, σκωπτικά, περιστατικά κτλ., ἀλλὰ τὸ μέγιστον πλῆθος αὐτῶν εἶναι ἐρωτικά, τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρα κατηγορία εἶναι οἱ *μαντινάδες* ἢ *πατινάδες*, τὰς ὁποίας τραγουδοῦν οἱ νέοι κατὰ τὰς πρωϊνὰς συνήθως ὥρας ὑπὸ τὰ παράθυρα τῶν ἐκλεκτῶν τῶν.

Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη, τὴν ὁποίαν τραγουδοῦν τὰ ἑλληνικά ἐρωτικά τραγούδια καὶ τὰ δίστιχα, ἀγάπη καθαρῶς ἑλληνική, βαθεῖα χωρὶς νὰ καταντᾷ εἰς μουσικοπάθειαν, αἰσθησιακὴ χωρὶς νὰ εἶναι ἀκόλαστος, αἰδήμων χωρὶς νὰ φθάνῃ εἰς ἀτολμίαν, φλογερὰ χωρὶς νὰ εἶναι παράφορος.

Ἄλλ' ἄρα γε ὅλα τὰ ἐρωτικά τραγούδια εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι γυναικεῖα; Ὅχι βέβαια. Ἄρκετὰ ἔχουν ἄνδρας ποιητάς. Ἰδίως μερικὰ μακρότερα, διηγούμενα ἐρωτικά ἐπεισόδια καὶ τὰ ὁποία κυρίως εἶναι διηγηματικά, πάντως προέρχονται ἀπὸ ἄνδρας. Ἀλλὰ καὶ δίστιχα καὶ ἄλλα τραγουδάκια δὲν εἶναι ὀλίγα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τοὺς ἄνδρας. «Πολλὰ εἶναι, γράφει παλαιὸς φίλος τοῦ *XVII* αἰῶνός τῆς ἑλληνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ὁ ἐπίσκοπος *Daniel Huel*, τὰ τραγούδια πρὸς θγαίνουν γιὰ τὸν ἔρωτα ἀπὸ νέους καὶ νέας, τὰ ὁποῖα ἀπὸ δύο μόνον στίχους ἀποτελοῦνται». Τὰ πλεῖστα ὅμως ἐξ αὐτῶν καὶ ἰδίως τὰ δίστιχα ὁμολογουμένως προέρχονται ἀπὸ γυναῖκας. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ εὐχέρεια τῶν γυναικῶν εἰς μερικὰς νήσους εἰς τὸ νὰ αὐτοσχεδιάζουν τραγούδια καὶ μάλιστα δίστιχα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γνωστῶν διστίχων εἶναι καταπληκτικὸς καὶ κάθε ἡμέραν καὶ νέα παρουσιάζονται. Δὲν εἶναι δὲ σπάνια καὶ ἐπιστολαὶ ἐρωτικαὶ κοριτσιῶν πρὸς νέους, αἱ ὁποῖαι εἶναι γεγραμμένοι ὀλόκληροι εἰς δίστιχα. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν εἶναι ὅλοι ποιητικά, πάντοτε ὅμως εἰς τὸ τέλος κατὰ συνήθειαν προστίθενται καὶ τὰ ἀπαραίτητα δίστιχα.

Συγγενῆ πρὸς τὰ τραγούδια τῆς ἀγάπης διὰ τὴν ὁμοιότητα

τῆς διαθέσεως καὶ τῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν ἀφέλειαν τῶν ὑπερβολῶν ἐν τοῖς ἐπαίνοις εἶναι τὰ γαμήλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα εἶναι διστιχα ἢ ἐκ διστίχων συγκεκροτημένα ἄσματα. Ὑπόθεσις αὐτῶν εἶναι αἱ τελούμεναι πράξεις, τὰς ὁποίας συνοδεύει ἡ ἐξύμνησις τῆς ὁμορφιάς, τῆς εὐγενείας, τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν προσόντων τῶν μελλονύμφων καὶ ἡ ἐπιδαψίλευσις ἀφθόνων εὐχῶν. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἀναμειγνύεται εἰς ταῦτα καὶ τὸ γλυκύπικρον μητρικὸν παράπονον διὰ τὸν χωρισμὸν ἀπὸ τοῦ ἀγαπητὸν τέκνον. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι πραγματικῶς ποιητικώτατα. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἕν.

"Όταν φθάνουν ἔς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ.

*Νύφη μου, ξάστερο νερὸ καὶ ξέλαμπρο φεγγάρι,
τὸ ταῖρι σου ναι ζηλευτὸ κι ὁμορφο παλληκάρι.
Ἐστὸ σπίτι τὸ πεθερικό, ἔς τὴ γειτονιά όπου ῥοθες,
σὰν κυπαρίσσι νὰ σταθῆς, σὰν πρίνος νὰ ριζώσης,
καὶ σὰ μηλιά γλυκομηλιά ν' ἀνθίσσης νὰ καρπίσης,
ὕγιὸς ἐννιά ν' ἀξιωθῆς καὶ μιὰ γλυκομηλίτσα.*

Καὶ εἰς τὰ ἄσματα ταῦτα τὸ μέρος τῆς γυναικὸς εἶναι σημαντικόν. Τὰ περισσότερα φαίνονται ποιηθέντα ἀπὸ γυναῖκας, εἰς δὲ τὰς νήσους ἄπειρα εἶναι τὰ αὐτοσχέδια παινέματα τῆς νύφης, τὰ ὁποία τραγουδοῦν τὰ κορίτσια γύρο ἔς τὴ φιλενάδα των.

Μετὰ τὸν ἔρωτα ἡ τρυφερὰ μητρικὴ πρὸς τὸ νεογέννητον στοργὴ καὶ ἡ γλυκεῖα διὰ τὸ μέλλον ἐλπίς ἐνέπνευσαν τὰ χαριέστατα καὶ πλήρη τρυφερότητος τραγουδάκια, τὰ νανουρίσματα καὶ τὰ ταχταρίσματα, μὲ τὰ ὁποία χορεύουν τὰ μωρά.

Ἴδου ἐν μικρὸν δεῖγμα :

Ἦνε, ποὺ παίρνεις τὰ μικρά, ἔλα, πᾶρε καὶ τοῦτο,
 μικρὸ μικρὸ σοῦ τό δωκα, μεγάλο φέρε μοῦ το'
 μεγάλο σὰν ψηλὸ βουνό, ἴσιο σὰν κυπαρίσσι
 κ' οἱ κλῶνοι του ν' ἀπλώνονται ἔς Ἀνατολὴ καὶ Δύση.

Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὴν ποίησιν τῶν χαριεστάτων καὶ τρυφερωτάτων αὐτῶν τραγουδιῶν οὐδὲν μέρος ἔχουν οἱ ἄνδρες, εἶναι ἀποκλειστικὸν ἔργον τῶν γυναικῶν.

Εἰς τὰς γυναῖκας ἐπίσης ὀφείλονται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τὰ τραγούδια τῆς ξενιτειᾶς, τὰ ὁποῖα, ἔχοντα τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὸ ἰσχυρὸν οἰκογενειακὸν φίλτρον τοῦ Ἑλληνοσ καὶ τὴν ζωηρὰν αὐτοῦ προσήλωσιν εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος, εἶναι χαρακτηριστικώτατα διὰ τὴν δημώδη ἑλληνικὴν ποίησιν, τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ τὸν ἑλληνικὸν βίον κατὰ τοὺς κινδυνώδεις καὶ σκοτεινοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, ὅτε λησται ἐλυμαίνοντο τὴν στερεὰν καὶ πειραταὶ παντοσθενεῖς τὴν θάλασσαν καὶ ἰδίως οἱ ἀπαίσιοι Μπαρμπαρέζοι, ἡ δὲ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία τοῦ δυστυχοῦς ραγιαῖ ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὰς ἰδιοτροπίας καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν ἀπανθρώπου κατακτητοῦ. Ὁ νεώτερος Ἑλληνας, γνήσιος ἀπόγονος τῶν ἀρχαίων, εὐκίνητος καὶ ταξιδευτὴς, ὅπως ἐκεῖνοι, δὲν διστάζει νὰ ἀφήσῃ τοὺς ἀγόνους βράχους τῆς γενετεῖρας, διὰ νὰ δημιουργήσῃ καλύτερον μέλλον δι' αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειάν του εἰς ἄλλας χώρας μακρινάς, ἀλλὰ πλουσίας. Ἄλλ' ὅσα ἀγαθὰ καὶ ἂν ὑπόσχεται ἡ ξένη, ὁ χωρισμὸς εἶναι πάντα πικρὸς, ὁ δὲ βίος μακρὰν τῶν οἰκείων βαρὺς καὶ ἄχαρις.

Τὴν ξενιτειά, τὴν ἀρραφανιά, τὴν πίκρα, τὴν ἀγάπη,
 τὰ τέσσερα τὰ ζύγιασαν, βαρύτερα εἶν' τὰ ξένα.

λέγει τὸ δημοτικὸν τραγούδι. Καὶ πάλιν

Παρηγοριά ᾗ ὁ θάνατος καὶ λεημοσύνη ὁ Χάρος,
ὁ ζωντανὸς ὁ χωρισμὸς παρηγοριά δὲν ἔχει.

Τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ἀναχωρήσεως ὅλοι οἱ οἰκεῖοι συγκεντρώνονται εἰς ἀποχαιρετιστήριον δεῖπνον, ὅπου ἀφήνουν νὰ ἐκχυθῇ ὄλη ἡ μελαγχολία των εἰς τραγούδια παθητικώτατα, εἰς τὰ ὁποῖα μὲ χρώματα μελανὰ περιγράφονται οἱ πίκρες καὶ τὰ βάσανα τῆς ξενιτειᾶς, καθὼς καὶ ἡ βαθεῖα λύπη τῶν οἰκειῶν τοῦ ξενιτευομένου, ὅταν ἐπὶ χρόνους μακροὺς καὶ πολλακίς εἰς μάτην θὰ περιμένουν τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἀγαπητοῦ των.

Τὰ τραγούδια αὐτά, καθὼς παρετήρησεν ἤδη ὁ *Fauriel*, ἄλλα εἶναι πατροπαράδοτα, ἄλλα καὶ μέγα πλῆθος αὐτῶν εἶναι αὐτοσχέδια. Πολλὰ προέρχονται ἐξ Ἑπείρου, ὅπου καὶ ὁ ξενιτεμὸς εἶναι συνηθέστερος, ἄλλα ἐκ τῶν νήσων. Πολλὰ ὅμως ἐξ αὐτῶν εἶναι πανελληνία, τινὰ δὲ καὶ ἀρκετὰ παλαιά, ἐάν τις κρίνῃ ἐκ τοῦ περιεχομένου των. Ὡς πρὸς τὸν μελαγχολικὸν τόνον πλησιάζουν πολὺ πρὸς τὰ μυρολόγια. Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἀναγνώσω ἕν.

Ξενιτεμένο μου πουλί καὶ παραπονεμένο,
ἡ ξενιτεῖά σὲ χαίρεται κ' ἐγὼ χω τὸν καημό σου.

Τί νὰ σοῦ στείλω, ξένη μου, τί νὰ σοῦ προβοδήσω;

Μῆλο ἂν σοῦ στείλω σέπεται, τριαντάφυλλο μαδιέται,

5 σταφύλι ξερογιάζεται, κυδώνι μαραγκιάζει.

Νὰ στείλω μὲ τὰ δάκρυά μου ματηλί μουσκεμμένο,

τὰ δάκρυα μού εἶναι καντερά, καὶ καῖνε τὸ ματηλί.

Τί νὰ σοῦ στείλω, ξένη μου, τί νὰ σοῦ προβοδήσω;

Σηκώνομαι τὴ χαρᾶν γῆ, γιατί ὕπνο δὲν εὐρίσκω,

10 ἀνοίγω τὸ παράθυρο, κοιτάζω τοὺς διαβάτες,
κοιτάζω τίς γειτόνισσες καὶ τίς καλοτυχίζω,

πῶς ταχταρίζουν τὰ μικρὰ καὶ τὰ γλυκοβυζαίνουν.
Μὲ παίρνει τὸ παράπονο, τὸ παραθύρι ἀφήνω,
καὶ μπαίνω μέσα, κάθομαι, καὶ μαῦρα δάκρυα χύνω.

Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ἀντιλαμβάνεσθε ἀμέσως ὅτι τὸ διαμάντι αὐτὸ τῆς δημῶδους μούσης, τὸ ὀφείλομεν εἰς γυναῖκα, καθὼς εἰς γυναῖκας ἐπίσης ὀφείλομεν καὶ πλεῖστα παρόμοια.

Ἐκεῖ ἔμως, ὅπου κυριαρχοῦν καθ' ὁλοκληρίαν αἱ γυναῖκες, εἶναι τὰ μυρολόγια, τὰ κάλλιστα αὐτὰ καὶ παθητικώτατα τῆς δημῶδους μούσης δημιουργήματα, τὰ ἑποῖα ἐγέννησεν ὁ πόνος τοῦ θανάτου. Εἶναι παλαιὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ συνήθεια καὶ ἡ ποίησις τῶν μυρολογίων. Ἦδη εἰς τὸν Ὅμηρον παρὰ τὸν νεκρὸν τοῦ Ἑκτορος παρακαθίζονται ἀοιδοί, θρηνητῶν ἑξαρχοί, δηλ. μυρολογίστριαι, αἵτινες θρηνοῦν στονόεσσαν ἀοιδίην, αἱ δὲ γυναῖκες ἐπιστενάχονται. Τοῦ γόου ἐξάρχει ἡ Ἀνδρομάχη ἡ λευκώλενος,

Ἑκτορος ἀνδροφόνοιο κάρη με·ὰ χερσὶν ἔχουσα,

ταύτην δὲ διαδέχονται ἡ Ἑκάβη καὶ ἡ Ἑλένη. Ἡ περιγραφή ἀπεικονίζει πιστῶς ὅ,τι καὶ σήμερον ἀκριβῶς γίνεται, αἱ δὲ γόοι τῶν θρηνουσῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐκφραζόμενα ἀντιστοιχοῦν πληρέστατα πρὸς ὅ,τι καὶ σήμερον μυρολογοῦν αἱ γυναῖκες.

Ὅπως καὶ τότε καὶ σήμερον πολλαχοῦ υπάρχουν ἐξ ἐπαγγέλματος μυρολογίστριαι, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἡ Ἀνδρομάχη καὶ ἡ Ἑκάβη, καὶ σήμερον ἔλαι σχεδὸν αἱ γυναῖκες τοῦ λαοῦ εἰς στιγμὰς ὑπερτάτης ὀδύνης εἶναι ἱκαναὶ ν' ἀφήσουν νὰ ἐκχυθοῦν ὡς θρηνηῶδες παραλήρημα παθητικώτατα πολλάκις μυρολόγια. Εἶναι ἔμως ἀληθὲς ὅτι τὸ ἔθιμον, ὅπως δὲ καὶ τόσα ἄλλα, εὐρίζκεται ἐν ὑποχωρήσει καὶ μόνον ἐν Μάνη κρατεῖται

ἀκόμη στερεά. Ἀπὸ τὸν 17ον αἰῶνα ἔχομεν μίαν περιγραφὴν μυρολογιστριῶν ἀπὸ τὸν γνωστὸν φυσιοδίφην περιηγητὴν *Tournefort*. Εἶναι δὲ ἀξία σημειώσεως ἡ περιγραφή αὐτῆ ὄχι δι' ἄλλο τι, ἀφοῦ τὰ πράγματα μᾶς εἶναι γνωστά, ἀλλὰ διότι ἐρμηνεύει τὴν ἐντύπωσιν ἐνὸς ξένου ἐκ τοῦ ἐθίμου. Ὁ *Tournefort* εὗρίσκετο εἰς τὴν Κρήτην. « Ἡ σύζυγος ἐνὸς τῶν προυχόντων τῆς πόλεως, ἐμπρὸς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου ἐκαθήμεθα εἶχεν ἀποθάνει δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἀφίξίν μας. Μόλις εἶχεν ἐκπνεύσει, ἠκούσαμεν ἐξαιρετικὰς κραυγὰς, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἠνάγκασαν νὰ ἐρωτήσωμεν τί συμβαίνει. Μᾶς εἶπον ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν παλαιὰν συνήθειαν τῆς Ἑλλάδος οἱ μυρολογίστρες ἐξετέλουν τὸ χρέος των πρὸς τὴν ἀποθανούσαν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι αὐταὶ αἱ γυναῖκες δίκαια κερδίζουν τὸν μισθὸν τους καὶ ὁ Ὅρατιος εἶχε δίκαιον νὰ λέγῃ ὅτι αἱ τοιοῦτου εἵδους γυναῖκες ἐδασανίζοντο περισσότερο ἀπὸ τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἐκλαιον θεληματικῶς. Οἱ μυρολογίστρες αὐτὲς ὀρύνονται καὶ κτυποῦν τὸ στήθος των ὡς που νὰ σπάσουν τὰ πλευρά των, καθ' ὃν χρόνον μερικαὶ ἀπ' αὐτὰς τραγουδοῦν ἐλεγείας πρὸς ἔπαινον τοῦ ἀποθανόντος ἢ τῆς ἀποθανούσης. Διότι τὰ τοιαῦτα ἄσματα χρησιμεύουν καὶ διὰ τὰ δύο γένη, καὶ διὰ παντὸς εἴδους νεκρούς, οἷα δὴποτε ἡλικίας καὶ οἷα δὴποτε ποιότητος καὶ ἂν εἶναι. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ εἴδους τούτου τοῦ *charivari* ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπηυθύνοντο πρὸς τὴν νεκράν. Ἡ σκηνὴ μᾶς ἐφάνη ἀξιοπερίεργος. Νά, τώρα εἶσαι εὐτυχής, ἔλεγον. Τώρα μορεῖς νὰ παντρευτῆς τὸν τάδε, καὶ αὐτὸς ὁ τάδε ἦτο ἓνας παλαιὸς φίλος, τὸν ὁποῖον οἱ κακὲς γλῶσσαι ἀνέφερον πολλάκις εἰς βᾶρος τῆς. *Χαιρετίσματα* ἔς τοὺς συγγενεῖς μας, ἔλεγεν ἡ μία, *χαιρετίσματα* ἔς τὸν κουμπάρο μου τάδε, ἔλεγεν ἡ ἄλλη, καὶ χίλια ἄλλα τοιαῦτα μικρολογήματα. Ἐπειτα ἀπ' αὐτὸ ξανάρχιζαν τὰ κλάματα. Τὰ κλάματα ταῦτα εἶναι χεῖμαρροι δακρῶν,

συνοδευόμενοι ἀπὸ λυγμούς, οἱ ὅποιοι φαίνονται σὰν νὰ ἐξέρχονται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδιάς. Σχίζουν τὸ στήθος των, βγά-
ζουν τὰ μαλλιά των, θέλουν νὰ ἀποθάνουν μαζί με τὴν ἀπο-
θαμένην.»

Ἡ παρατήρησις τοῦ *Tournefort* εἶναι καλή, ἀλλὰ φαίνεται
ὅτι θὰ εἶχε κακόβουλον μεταφραστήν. Μερικὰ ἐξ αὐτῶν, τὰ
ὅποια λέγει, ὡς ἑλληνικὰ τοῦλάχιστον μυρολόγια, δὲν πιστεύω
νὰ ἐλέχθησαν πότε.

Τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν μυρολογίων εἶναι αὐτοσχέδια καὶ λησμο-
νοῦνται συνήθως ἀμέσως, μερικὰ ὅμως, τὰ ὅποια, φαίνεται, ἔκα-
μαν κάποιαν ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν, διατηροῦνται, ὑπάρχει δὲ
καὶ ἀρκετὸς θησαυρὸς τοιούτων ἐκ παραδόσεως, τὸν ὅποιον δια-
φυλάττουν καὶ πλουτίζουν διαρκῶς καὶ αἱ ἐξ ἐπαγγέλματος
μυρολογίστριαι, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι γυναῖκες, τῶν ὁποίων με-
ρικαὶ πολλάκις, κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ *Fauriel*, κατὰ τὴν
ᾠραν τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν, παίζουσαι, συνθέτουν μυρολόγια
διὰ φανταστικὰς αἰτίας. Κυρίως ὑπάρχει ἀρκετὸν πλῆθος τυ-
πικῶν προοιμιῶν, μετὰ τὰ ὅποια συνήθως ἀρχίζουσιν τὰ μυρολό-
για αἱ γυναῖκες. Καὶ μία κυρία Ραζέλου ἐδημοσίευσεν καὶ
ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν. Σᾶς ἀναγινώσκω ἐν δεῖγμα ἐκ Μάνης ἐξ
ἀνεκδότου συλλογῆς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Ὁ Χάρος ἐβουλήθηκε πύργο νὰ θεμελιώσῃ.

Βάζει τοὺς νιοὺς πατώματα τοὺς γέροντας ἀγκωνάρια,

βάζει καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ πόρτες καὶ παραθύρια.

Πατέρα μου, χρυσὴ γονῆ,

ὁρμήγεια μου καὶ συμβουλή,

τ' ἦτανε τοῦτο, ποὺ ἔλαμες ; κτλ.

Ὡς εὐκόλως ἐννοεῖτε, οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι εἶναι τὸ προοί-

μιον, δυνάμενοι νὰ προταχθοῦν οἰουδήποτε μυρολόγιου, ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου ἀρχίζει τὸ ἰδιαιτέρον μυρολόγι.

Ἐκ τῶν μυρολογίων ἄλλα περιορίζονται εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀπεριγράπτου πόνου, τὸν ὅποιον αἰσθάνονται αἱ θρηνοῦσαι διὰ τὴν στέρησιν προσώπου προσφιλοῦς, ἄλλα περιγράφουσι μὲ τὰ ζοφερώτερα χρώματα τὴν φρικτὴν μοῖραν τοῦ ἀποθανόντος, ὁ ὅποιος δὲν θὰ βλέπη πλέον τὸ φῶς τοῦ ἡλίου οὐδὲ θὰ ἔχη τὰς τέρφεις τοῦ ἐπάνω κόσμου, ἀλλὰ θὰ εἶναι καταδικασμένος νὰ ζῆ ἔς τὰ τάρατρα τῆς γῆς, τὰ κουροπαγωμένα, ἔς τὸν ἄδη τὸν ἀραχιασμένο,

νά χη τὴ γῆς γιὰ στρώματα, τὸ χῶμα γιὰ σετόνια,
νά γεύεται τὸν κουροιαχτὸ καὶ νὰ δειπνᾷ ἀπ' τὸ χῶμα,

ἄλλα τέλος διεκτραγωδοῦν τὰς θλίψεις καὶ τὰ δεινά, τὰς στερήσεις καὶ τὴν καταφρόνια, τὰ ὅποια περιμένουν τὴν ἀπορφανίζομένην οἰκογένειαν. Πολλὰ ἔχουν τὴν μορφήν διαλόγου πρὸς τὸν τεθνεῶτα, ἄλλα διὰ ποιητικωτάτων μεταφορῶν καὶ ἀλληγοριῶν θρηνοῦν τὴν σκληρὰν ἀπώλειαν, τὸ δὲ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν αὐτῶν γνώρισμ. εἶναι κατὰ τὸν *Fauriel* ἡ ὀρμητικὴ ἔξαρσις καὶ ἡ δραματικὴ δύναμις τῆς ἐκφράσεως.

Ποιὸς εἶναι κεῖνος πῶβαλε φωτιά ἔς τὸ περιβόλι,
κ' ἐκάη ἡ φράχτη τ' ἀμπελιοῦ κ' ἐκάη τὸ περιβόλι,
κ' ἐκάησαν τὰ δυὸ δεντρά, πὸν ἦσαν ἀδελφωμένα;
Καὶ τό να κἀη κ' ἔπεσε, καὶ τ' ἄλλο κἀη κ' ἐστάθη.
Κεῖνο ποῦ κἀη κ' ἔπεσε, ἐβγῆκε ἀπὸ τίς ἔννοιες,
κεῖνο ποῦ κἀη κ' ἔμεινε, πολλά χει νὰ περάση.
Θὰ τὸ φυσηῆ κι ὁ βοριᾶς καὶ θὰ τὸ βρέξῃ ὁ νότος,
θὰ ρήξῃ ξεροπάγουνο νὰ κἀψη τὴν καρδιά του.

Ἰδιαιτέραν κατηγορίαν ἐντὸς τῶν μυρολογίων ἀποτελοῦν ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὅποια ἀσχέτως πρὸς τὸν προκείμενον νεκρὸν περιγράφεται γενικῶς ὁ κάτω κόσμος καὶ ὁ στυγερὸς βίος τῶν νεκρῶν, ἔπειτα δὲ ὁ φρικτὸς νεοελληνικὸς Χάρος καὶ τὰ φρικτότερα ἔργα του. Ἐπειτα πολλὰ διηγηματικὰ τραγούδια, ἀναφερόμενα εἰς τὸν θάνατον νέων ἢ νεανίδων, ἐχρησίμευσαν διὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως ὡς μυρολόγια.

Εἰς ὅλα δὲ αὐτὰ ἐπικρατεῖ ἡ παλαιὰ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἀντίληψις καὶ ὄχι ἡ χριστιανικὴ. Ὁ ἐπάνω κόσμος εἶναι ὁ καλὸς, ὁ κάτω εἶναι ἀποτρόπαιος, στυγερὰ δὲ ἡ μοῖρα τῶν ἀποθαμμένων, οἱ ὅποιοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν ἐκεῖ χωρὶς καμμίαν τέρψιν, εἰς τὸν στυγερὸν τόπον, μὲ λύπην ἐνθυμούμενοι τὰ καλὰ τοῦ ἐπάνου κόσμου.

*Κάτου ᾿ς τὰ τάριτα τῆς γῆς τὰ κροοπαγωμένα,
μυρολογοῦν οἱ λυγερὲς καὶ κλαῖν τὰ παλληκάρια.*

*«Τάχα νὰ στέκη ὁ οὐρανός, νὰ στέκη ὁ ἄπανου κόσμος,
νὰ στέκουν τὰ χοροστασιά, σὰν πού ἦτανε καὶ πάντα,
νὰ λειτουργιοῦν ᾿ οἱ ἐκκλησιές, νὰ φέλνουν οἱ παπάδες;»*

Νομίζει κανεὶς ὅτι ἀκούει τὸν ὀμηρικὸν Ἀχιλλεῖα, λέγοντα πρὸς τὸν πολύπλαγκτον Ἰθακήσιον ὅτι προτιμᾷ νὰ θητεύῃ παρ' ἀνδρὶ ἀκλήρῳ ἐπὶ τῆς γῆς ἢ νὰ βασιλεύῃ μεταξὺ τῶν νεκρῶν.

Δαίμων τοῦ θανάτου, ὄργανον ἀδυσώπητον τῆς θείας βουλήσεως, εἶναι ὁ ἀρχαῖος Χάρων, ὁ ὅποιος ἀπὸ πορθμέως μετεβλήθη εἰς ἄγριον κουρσάρον, ὅστις

*οὔλο τις νύχτες περπατεῖ καὶ τις ἀγὲς κουρσεύει,
κι ὀπ᾿ ὄβρη τρεῖς παίρνει τοὺς δυό, κι ὀπ᾿ ὄβρη δυὸ τὸν ἕνα,
κι ὀπ᾿ ὄβρη κ' ἕνα μοναχό, κεῖνον τὸν ξεκληρίζει.*

Ἡ ἐμφάνισις του εἶναι φρικτή.

*Μαῦρος εἶναι μαῦρα φορεῖ, μαῦρο καὶ τ' ἄλογό του,
σέρνει στελέττα δίκοπα, σπαθιά ξεγυμνωμένα,
στελέττα τά χει γιὰ καρδιές, σπαθιά γιὰ τὰ κεφάλια.*

Τοὺς νεκροὺς σύρει κατόπιν του ἀπ' τὰ μαλλιά ἢ δεμένους
σὲ μιὰ μακριὰ ἀλυσίδα.

*Σέρνει τοὺς νιοὺς ἀπ' τὰ μαλλιά, τοὺς γέρους ἀπ' τὰ χέρια,
φέρει καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ ἔς τὴ σέλλ' ἄρμαθιασμένα.*

Ἰδιόρρυθμα τέλος ἐντελῶς εἶναι τὰ μυρολόγια τῆς Μάνης, ὅπου ἀκμάζει ἀκόμα ἰσχυρότατον τὸ ἔθιμον τοῦτο. Ἐκεῖ μόλις ἀποθάνη κανεὶς εἴτε παρῶν εἴτε καὶ εἰς τὰ ξένα, ὅλαι αἱ γυναῖκες θὰ πᾶν ἔς τὸ κᾶθισμα, ἔς τὸ μυρολόγι. Κάθηνται γύρο γύρο κατὰ γῆς καὶ ἀρχίζουσιν ἐν εἶδος διαλόγου, εἰς τὸν ὅποιον τονίζουν εἰς στίχους ὅ,τι ἀκριβῶς θὰ εἶχον νὰ εἶπουν καὶ εἰς πεζόν. Αἱ συγγενεῖς ἐπαινοῦν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀποθανόντος, διηγῶνται τὰ τοῦ θανάτου του, πρὸ πάντων ἐὰν ἀπέθανε φονευθεὶς καὶ ὁμιλοῦν περὶ ἐκδικήσεως, αἱ δὲ παριστάμεναι λαμβάνουσαι καὶ αὐταὶ μέρος κατὰ διαδοχὴν εἰς τὸ μυρολόγι, παρηγοροῦν, συμβουλεύουν ἢ λαμβάνουν ἀφορμὴν νὰ διηγηθῶν τὰς ἰδίαις συμφορὰς καὶ νὰ ἐνθυμηθῶν τοὺς ἰδίους νεκροὺς. Τὰ μυρολόγια ταῦτα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πεζὰ στιχουργήματα εἰς ὀκτασυλλάβους. Δὲν ἀνευρίσκει κανεὶς εἰς αὐτὰ τὰς ἐν εἴδει παραληρήματος λυρικὰς ἐκ τοῦ πόνου ἐξάρσεις, τὰς ὁποίας εὐρίσκει εἰς τὰ ἄλλα. Μόλα ταῦτα ὑπάρχουν καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἀδάμαντες. Ἴδου ἐν ἀμίμητον διὰ τὴν δραματικότητα καὶ ὠμότητα συνάμα τῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς περιγραφῆς.

- Μιά σκόλη καὶ μιὰ Κυριακή,
 ὅπου ξημέρων' ἡ Δαμπρὴ
 κ' ἔφκιανα τὶς τυρόπιτες,
 ἔφκιανα δὲν ἐφκιάνουντα,
 5 ἔψηγα δὲν ἐψήγουντα
 μόνε κομμάτια γίνουντα.
 Ἐβαφα κόκκινα αὐγά
 κ' ἐκεῖνα δὲν ἐβάφουντα,
 μόν(ον) ἐγίνουντα μουντά.
 10 Ρώτησα τὸν πατέρα μου
 καὶ τὸ χρυσό μου πεθερό.
 «Γιὰ δὲ μοῦ λές, πατέρα μου,
 ποὺ φκιάνου καὶ δὲ φκιάνουντα,
 ἔψηγα [καὶ] δὲν ἐψήγουντα,
 15 μόνα κομμάτια γίνουντα,
 ποὺ σὲ καλό μας νὰ γενῆ
 κι ὁ Καλαπόθος μου νὰ ζῆ;
 — Τὶ νὰ ζεῖ ποῦ, παιδάκι μου!
 Βάλε κουλούρια ἔς τὴν ποῖδά
 20 κόκκιν' αὐγά ἔς τὴ ζουναρά
 καὶ πᾶρε δίπλα τὰ βουνά,
 ἄϊντε ἔς τὴ σιάνη γιὰ νὰ πᾶς,
 νὰ βοῆς τὸν Καλαπόθο μας
 ν' ἀρμέγη νὰ τυροκομᾷ.»
 25 Βάνου κουλούρια ἔς τὴν ποῖδά,
 κόκκιν' αὐγά ἔς τὴ ζουναρά
 καὶ πὰ ἀπάνου ἔς τὰ βουνά.
 Ὡς τὸ δρόμο, ποὺ ἐπήγαίνα,
 ἀπάντησα τοὺς σμίχτες του.
 30 «Σμίχτες, ποῦ ἐν ὁ σμίχτης σας

καὶ ποῦ ἔν ὁ Καλαπόθος μου;

- Ὡς τῆ στάνη τὸν ἀφήσαμε,
 ν' ἀρμέγη νὰ τυροκομᾷ,
 γιατί δὲν ἦταν σὰν καλά.»
- 35 Καὶ μ' ἔφαγ' ἡ καρδιά μου,
 τί δὲν ἔγαι καλὴ δουλειά.
 Τὸν δρόμο τὸν ἀγάτιστα,
 ὡς τῆ στάνη κοντοζύγωσα
 καὶ οἱ σκύλοι μὲ βαβύζασι.
- 40 «Ἐ! σκύλοι, ἔ! μαυρόσκυλοι,
 δὲν εἶμ' ἐγὼ νοικοκυρά,
 τοῦ Καλαπόθου ἡ ἀδελφή;»
 Τοὺς ἔρρηκα λιγαῖ ψωμί
 καὶ οἱ σκύλοι ἐγαληγάρασι.
- 45 Μέσα ὡς τῆ στάνη ἔμπηκα,
 τὸ γῦρο της ἐγύρισα
 καὶ τίποτα δὲν ἤρρηκα.
 Τηράζου μέσ ὡς τὴν ἀγκουνὴ
 καὶ τότε βλέπου ἔδακεῖ
- 50 † διπλωμένο τὴ ρασσιᾶ
 καὶ τοῦ μιλοῦ, δὲ μοῦ μιλᾷ.
 Πιάγου τότε κατακυλιοῦ,
 μά γε σαράντα μαχαιριῆς
 καὶ δύο διπλοχαισαριῆς
- 55 μέσ ὡς τίς ἀγιάτρευτες μεριῆς.
 «Μίλα μου, Καλαπόθο μου,
 ποῖος σου εἶναι ὁ φοριᾶς;»
 Ὡς ἄκουσα μιὰ σκληρὴ φωνή
 θὰ μ' ἀπεκρίθ' ὁ Σατανᾶς.

- 60 « Ἄντρας σου κι ὁ κοννιάδος σου,
κεῖνοι μὲ ἔσχοτώσασι. »
- Ἔβαλα πέτρα ᾽ς τὴν καρδιά
καὶ δὲν ἐμίλησα μιλιὰ,
μὸ παίρνου δίπλα τὰ βοννά
- 65 καὶ διάηκα τὴν Τζίμοβα
καὶ ἀγοράζου σουλιμᾶ
καὶ διάηκα ᾽ς τὸ σπίτι μου
κ' ἔβαλα καὶ μαγέρεψα
καὶ κόβω κοσιπέντε ἀυγά
- 70 κ' ἔβαλα μέσα σύγκλινα,
ἔρρηξα καὶ τὸ σουλιμᾶ.
Ἀπὲ τοὺς ἐπροσκάλεσα
μὲ γέλοια καὶ μὲ χόρατα,
τί δὲν ἠξέρου τίποτα,
- 75 νήτι εὐχαριστήθηκα.
Ἐκάτσαοι καὶ τρώασι.
« Νὰ φάτε νὰ χορτάσετε,
μὰ θεὸ νὰ τὸ πλερώσετε
τῆς Παναγίας τὸ κερί. »
- 80 Ὅντε χτελέστηκ' ἡ δουλειά,
μίλησα τοῦ πατέρα τους
καὶ τοῦ χρυσοῦ μου πεθεροῦ.
« Ἐλα, ἔ ! τώρα νὰ σὲ εἰποῦ
καὶ ὅπως θέλεις κρῖνε το. »
- 85 Ἐκαμ' ὅ,τι ἐκάμασι
ἐχτέλεσα τὸ χρέος μου.
— Νύφη μου, νὰ χῆς τὴν εὐκὴ
καὶ κληρονόμος νὰ γενῆς
σὲ μένα καὶ ᾽ς τοῦ πάππου σου. »

Τὸ ἄσμα εἶναι ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἀριστοτεχνικὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὠμοῦ καὶ ἀποφασιστικοῦ χαρακτήρος τῆς ἡρώδως του, χαρακτήρος τραγικῆς Ἡλέκτρας. Ὁλόκληρον ἀποπνέει τὴν φρίκην διὰ τὴν ἀγρίαν ἀποφασιστικότητα τῆς ἐκδικητικῆς Μανιάτισσας. Τὴν δ' ἐντύπωσιν ταύτην τῆς φρίκης ἐπαυξάνει καὶ ὁ πλήρης αἰμάτων καὶ δεισιδαίμονος φόβου κόσμος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῆ ἡ ἡρώς.

Εἰς τὴν Μάνην τὸ μυρολόγι εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν τραγοῦδι καὶ διὰ τοῦτο συνέβη καὶ τὸ παράδοξον νὰ δώσῃ τὸ ὄνομά του εἰς ὅλα τὰ τραγοῦδια. Μυρολόγι εἰς τὴν Μάνην ὀνομάζεται κάθε τραγοῦδι. Τοῦλάχιστον οὕτω φαίνεται ἀπὸ συλλογᾶς, τὰς ἐποίας ἔχω ὑπ' ὄψιν. Ὑπὸ τὸ ὄνομα *μανιάτικα μυρολόγια* περιλαμβάνουν παντὸς εἴδους ἄσματα.

Εἶναι δέ, ὅπως εἶπομεν, τὰ μυρολόγια καθαρῶς γυναικεῖα τραγοῦδια. Μόνον σπανιώτατα μνημονεύονται μυρολόγια ἀνδρική. Ὁ *La Guillerière*, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ἀναφέρει τοιαῦτα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀττικῆς. Ἑλληνικὰ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν Λαογραφίαν δύο, ἐν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ βασιλέως Γεωργίου, ἀπαγγελθὲν κατὰ τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Βοιτύλου, καὶ εἰς στίχος ἐκ μυρολογίου γέροντος Μανιάτου, θρηνοῦντος τὸν τελευταῖον ἄρρενα γόνον τῆς οἰκογενείας του, ὁ ὁποῖος ἀξίζει νὰ μνημονευθῆ διὰ τὴν ἐπιγραμματικὴν του δύναμιν.

Μικρὸ κανόνι κρέπαρε, μὰ ξαρματώθη κάστρο.

Ἐν δ' ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ τῶν *Carnoy* καὶ Νικολαΐδου εἰς τὸ περὶ λαογραφίας τῆς Μ. Ἀσίας ἔργον των.

* *

Ἄλλὰ πλὴν τῶν μεγάλων τούτων κατηγοριῶν σημαντικὴ εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῆς γυναικὸς καὶ εἰς ἄλλας μικροτέρας

κατηγορίας. Πολλά ἄσματα, εἰς διάφορα περιστατικὰ τοπικοῦ ἢ καὶ γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος ἀναφερόμενα, ἔχουν ποιητρίας γυναικας. Εἶναι δὲ ταῦτα καὶ δίστιχα καὶ πολύστιχα. Κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ 1912—3 τὰ κορίτσια τοῦ Καστελλορίζου τραγουδοῦσαν ἔς τὴν κούνια δίστιχα αὐτοσχέδια διὰ τὰ τότε πολεμικὰ γεγονότα, τρία δὲ ἄσματα, δημοσιευθέντα ἐν Λαογραφίᾳ καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὸν πόλεμον, ἔχουν ποιήτριαν τὴν ἐκ Φθιώτιδος κόρην τοῦ λαοῦ Μυγδαλινὴν Γκίτσα. Τὰ τραγούδια ταῦτα βεβαίως δὲν εἶναι τὰ μόνα, τὰ ποιηθέντα ὑπὸ γυναικῶν. Τὰ ἀναφέρω μόνον ὡς ἅπτα παραδείγματα. Ἴσως τώρα νὰ ἐλησημονήθησαν, ἀλλ' ἴσως καὶ νὰ ἔγιναν δημοτικά. Ἔχουν πρὸς τοῦτο ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα στοιχεῖα.

Ἐπίσης ἀρκετὰ σκωπτικὰ καὶ σατιρικὰ τραγούδια εἶναι προϊόντα τοῦ σκωπτικοῦ πνεύματος τῶν γυναικῶν.

Σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν εἰς τὰ ἐθνομυθολογικὰ καλούμενα τραγούδια, τὰ τραγούδια δηλ. τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἐργασίαν, καὶ μάλιστα, ὅταν αὕτη διεξάγεται οὐχὶ κατὰ μόνας, ἀλλ' ἐν συνοδείᾳ πλειόνων. Εἰς πολλοὺς λαοὺς καὶ ἰδίως κατὰ φύσιν πᾶσα ἐργασία τῆς γυναικός, τὸ κοπάνισμα ἢ τὸ ἄλεσμα τοῦ σίτου, ἢ παρασκευὴ καὶ τὸ ψήσιμο τοῦ ψωμοῦ, ἢ παρασκευὴ τῆς τροφῆς καὶ τῶν ποτῶν, ἢ καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν καὶ ἢ κατασκευὴ τῶν ἀγγείων, καθὼς καὶ αἱ ἐργασίαι τῆς ὑφάνσεως, πᾶσαι συνοδεύονται ὑπὸ ἐδικῶν ἄσμάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ποιήματα τῶν γυναικῶν, ποιηθέντα διὰ νὰ ρυθμίζουσι τὰς κινήσεις ἢ διὰ τῆς μελωδίας νὰ ἀνακουφίζουσι τὸν σωματικὸν κόπον. Εἰς μερικοὺς μάλιστα λαοὺς τόσον πολὺ συνεδέθη κάθε ἐργασία πρὸς τὸ ἰδιαιτερόν της ἄσμα, ὥστε ἀποδίδεται εἰς αὐτὸ μαγικὴ δύναμις καὶ πιστεύεται ὅτι ἄνευ αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχη ἡ ἐργασία. Οἱ περιηγηταὶ διηγοῦνται περὶ τῶν Ἰνδῶν γυναικῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὅτι πιστεύουσι ὅτι τὰ

ἄσματα, τὰ ὁποῖα τραγουδοῦν, ὅταν σπέρνουν τὸ σιτάρι ἢ τὰ φασόλια ἢ τὰ πεπόνια, ὑποβοηθοῦν τὴν αὔξησιν τῶν φυτῶν τούτων. Ὅταν γονατίζουσιν κοντὰ εἰς τὸ πέτρινον σκαφίδι διὰ νὰ παρασκευάσουν τὸ ψωμί τραγουδοῦν τραγούδι, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει πολλὰς μικροαπομιμήσεις τοῦ κρότου, τὸν ὁποῖον κάμνει ὁ χειρόμυλος. Ἐχουν δὲ τὴν γνώμην ὅτι τὸ σκευὸς τοιουτοτρόπως ἐργάζεται καλύτερα. Τὴν ἰδίαν γνώμην ἔχουν καὶ διὰ τὰ τραγούδια, μὲ τὰ ὁποῖα τραγουδοῦν τὰ μικρά τους. Τὸ μωρό της τὸ λέγει ἢ μητέρα μικρὸν ἄνδρα καὶ ὀμιλεῖ δι' ὅλα, τὰ ὁποῖα εὔχεται νὰ κάμῃ ἢ νὰ γίνῃ ὅταν θὰ μεγαλώσῃ. Θεωρεῖ δὲ αὐτὰ ἀναγκαῖα διὰ τὸ μέγλωμα καὶ τὴν προκοπὴν τοῦ παιδιοῦ.

Εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας πολλὰ βέβαια ἄσματα τραγουδοῦν αἱ γυναῖκες κατὰ τὰς ἀσχολίας των, ἀλλὰ εἰδικὰ ἐργατικὰ ἄσματα δὲν ἔχομεν πολλὰ. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ ναυτικὰ καὶ ἀγροτικά, θεριστικά δηλ. καὶ ἀλωνιστικά κ. ἄ., ἔλλα εἰς αὐτὰ δὲν εἶναι φανερὰ ἢ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν. Αἱ γυναικεῖαι ἐργασίαι, τὸ λανάρισμα, τὸ γνέσιμο, τὸ φάσιμο, τὸ ράψιμο κ.τ.λ. συνοδεύονται βεβαίως ἀπὸ τραγούδια, ἀλλὰ τὰ τραγούδια αὐτὰ δὲν εἶναι εἰδικὰ ἐργατικὰ τραγούδια. Εἶναι διαφόρων εἰδῶν καὶ ἰδίως ἐρωτικά ἢ περιστατικά, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ πλέον καινούργια, τὰ ὁποῖα ἤμποροῦν νὰ λεχθοῦν καὶ εἰς κάθε ἄλλην περίστασιν. Ἐκεῖ ὅμως, ὅπου ἔχομεν ἀναμφισβητήτως εἰδικὰ ἐργατικὰ καὶ μάλιστα ἀποκλειστικῶς γυναικεῖα τραγούδια, εἶναι τὰ μυλικά, τὰ τραγούδια τοῦ χειρομύλου, τὰ ὁποῖα συνηθίζουσιν νὰ τραγουδοῦν αἱ γυναῖκες, ὅταν ἀλέθουν τὸ σιτάρι. Δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν καὶ ἀπ' αὐτὰ ἀρκετά, διότι καὶ οἱ συλλογεῖς περισσότερον προσέχουν εἰς τὰ μεγάλα, τὰ σιβαρώτερα τραγούδια, τὰ κλέφτικα, τὶς παραλογές καὶ τὰ ἀκριτικά. Θὰ

σᾶς ἀναφέρω ἐν δεῖγμα, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσε καὶ ὁ Πολίτης εἰς τὰς Ἑκλογὰς του.

Ἄλεθε, μύλο μου, ἄλεθε,
βγάλε τ' ἀλεύρια σου ψιλὰ,
τὰ πίτουρά σου τραγανά,
νὰ τρῶσι οἱ χωροφύλατσοι,
κι ὁ νωματάρχης τὸ στυλί,
ποὺ κάθεται ᾽ς τὴν ἀγκωνή.

Τὸ τραγούδι εἶναι μανιάτικο καὶ πιθανῶς κατὰ τὸ ἥμισυ αὐτοσχέδιον. Οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι εἶναι πιθανῶς παραδεδομένου μυλικοῦ τραγουδιοῦ, ἐνῶ οἱ τρεῖς τελευταῖοι ἠυτοσχεδιάσθησαν ἀπὸ τὴν μανιάτισσαν, ἣ ὁποία ἦτο ἠναγκασμένη νὰ ἀλέσῃ σιτάρι διὰ τοὺς χωροφύλακας, οἱ ὁποῖοι καταδιώκοντες τὸν φυγῶδικον σύζυγόν της εἶχον καταλύσει εἰς τὴν οἰκίαν της.

Σᾶς ἀναφέρω ἀκόμη ἓν, τὸ ὁποῖον τραγουδοῦν, ὅταν ἀνάπτουν τὴν φωτιὰν καὶ τὸ ὁποῖον ὑπομιμνήσκει πολὺ τὴν πίστιν τῶν Ἰνδῶν γυναικῶν εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ἄσματος. Ὁμοιάζει μὲ ἐπωδὴν, ἣ ὁποία πρόκειται νὰ υποβοηθήσῃ τὸ ἄναμμα τῆς φωτιᾶς.

Ἄναψε, φωτίτσα μου,
νὰ ψήσου κοιταρίτσα μου,
νὰ φάῃς κ' ἐσὺ
νὰ φάω κ' ἐγώ,
νὰ φάῃ κ' ὁ φίλος, ποὺ ρχεται
μὲ τὸ καρβέλι ᾽ς τὸ κεφάλι,
μὲ τὸ ροῖ τὸ λάδι.

* * *

Μᾶς μένει πρὸς ἐξέτασιν μία ἀκόμη μεγάλη κατηγορία

ᾄσμάτων, ἴσως ἡ μεγαλυτέρα ἔλων, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὴ τῆς νέας Ἑλλάδος. Ἐννοῶ τὰ κλέφτικα. Ταῦτα κατὰ τὸν *Fauriel* ἀποτελοῦν τὴν τολμηράν, ὠμὴν καὶ ἀγρίαν ἔκφρασιν τοῦ ἡρωϊσμοῦ ἀνθρώπων, ἠναγκασμένων νὰ μάχωνται ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τοῦ ἐπαναστάτου καὶ τοῦ κλέφτου, ὅ,τι δὲ διακρίνει αὐτὰ εἶναι μοναδική τις δύναμις τόνου, τόλμη ἀγρία εἰς τὴν σύλληψιν, τὴν σύνθεσιν καὶ τὰς ἰδέας, τὴν ὁποίαν ζωντανεῖ περισσότερο ὁ ἀπλοῦς καὶ οἰκτιρῶς τόνος τῆς ἐκφράσεως, ὅσον δὲν θὰ κατώρθωνε γλώσσα μεγαλοπρεπῆς καὶ κεκοσμημένη. Τὰ τραγούδια αὐτὰ εἶναι κυρίως τραγούδια ἐγκωμιαστικὰ τῶν κατορθωμάτων τῶν κλεφτῶν, ἀλλαλαγμοὶ νίκης κατὰ τῶν Τούρκων, ἢ θρηνοὶ διὰ τὸν θάνατον των. Εἰς ἄλλους λαοὺς τὰ ἐγκωμιαστικὰ αὐτὰ τραγούδια εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἔργον τῶν γυναικῶν. Σὰς ἐνθυμίζω ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην τὸ τραγικὸν ἐπεισόδιον τῆς κόρης τοῦ Ἰεφθάε καὶ τῶν συνομηλικῶν τῆς, αἱ ὁποῖαι μὲ χοροὺς καὶ μὲ τραγούδια ἐξήρχοντο εἰς προὔπαντησιν τοῦ νικητοῦ πατρός. Τοῦ Δαυὶδ τὰ κατορθώματα γυναῖκες ἐπίσης τὰ ψάλλουν. Παρ' ἡμῖν ποῖον μέρος ἔχουν αἱ γυναῖκες εἰς τὰ κλέφτικα;

Κατὰ τὸν *Fauriel* τὰ ᾄσματα ταῦτα εἶναι ἔργον κατὰ τὸ πλεῖστον τυφλῶν βραψφῶν, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν λύραν των περιεφέροντο ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον καὶ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ τραγουδοῦσαν κυρίως εἰς τὰ πανηγύρια παλαιὰ καὶ νέα τραγούδια. Κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Πολίτου καὶ τὰ παλληκάρια καὶ οἱ καπεταναῖοι πολλάκις ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν ποίησιν αὐτὴν, τραγουδοῦντες τὰ ἴδια κατορθώματα. Ἐὰν κρίνωμεν ὅμως ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῶν βαλκανικῶν πολέμων καὶ αἱ γυναῖκες πρέπει νὰ ἔχουν τὸ μέρος των εἰς τὴν ἐγκωμιαστικὴν καὶ ἐπινίκιον αὐτὴν ποίησιν. Εἰς τὴν Λαογραφίαν ἔδη-

μοσιεύθησαν δείγματά τινα τοιούτων τραγουδιῶν, τὰ ὅποια ἔχουν ποιητρίας γνωστὰς νεάνιδας τοῦ λαοῦ.

Πλὴν ὅμως τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων ταύτης ἀποδείξεως καὶ ἡ ἐξέτασις αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἄσμάτων τούτων τῶν κλεφτῶν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ μέρος τῶν γυναικῶν εἰς τὴν ποίησιν ταύτην πρέπει νὰ εἶναι σημαντικόν. Ὡς εἴπομεν, τὰ κλέφτικα τραγούδια ἐγκωμιάζουν τὰ κατορθώματα τῶν κλεφτῶν ἢ κλαίουσι τὸν θάνατόν των. Τὰ δευτέρα ὅμως ταῦτα εἶναι συγγενῆ πρὸς τὰ μυρολόγια καὶ ὡς τοιαῦτα εἶναι πολὺ πιθανόν ὅτι ἔχουν ποιητρίας γυναῖκας. Ἡ συγγένεια δ' αὐτῆ πρὸς τὰ μυρολόγια εἶναι καταφανῆς καὶ εἰς τὸν λαὸν καὶ διὰ τοῦτο πολλὰ ἀκριβῶς τοιαῦτα τραγούδια τὰ χαρακτηρίζει ὡς μυρολόγια. Ἐνθυμεῖσθε τοὺς τυπικοὺς στίχους, μὲ τοὺς ὁποίους ἀρχίζουν πολλὰ κλέφτικα.

*Τρία πουλάκια κάθουνταν ἔς τὴ ράχη ἔς τὸ λημέρι,
τό να τηράει τὸν Ἀλμυρὸ, τ' ἄλλο κατὰ τὸ Βάλτο,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο μυρολογαίει καὶ λέγει.*

Ἄλλο τραγούδι ἀρχίζει ὡς ἐξῆς·

*Τὸ λὲν οἱ κοῦκκοι ἔς τὰ κλαδιὰ κ' οἱ πέρδικες ἔς τὰ πλάγια
τὸ λὲνε κ' οἱ Πλαγιώτισες τὸ μαῦρο μυρολόγι.*

Ἄλλο ὡς ἐξῆς·

*Τὸ λὲν οἱ Καραμπέριδες, τὸ λὲν κ' οἱ Ζαγορίδες
τὸ λὲν κ' οἱ Νεγαδιώτισες, τὸ λὲν τὸ μυρολόγι.*

Ἄλλο ὡς ἐξῆς·

*Ποιὸς θὲ ν' ἀκούση κλάματα, δάκρυα καὶ μυρολόγια,
μυρολογεῖται μιὰ κνρά, τοῦ Κύλλπερ' ἡ γυναῖκα.*

Καὶ ἄλλα παρομοίως. Ἐν γένει δὲ τὰ πλεῖστα τῶν ἄσμάτων

τούτων, ὡς ἐκ τοῦ κειμένου αὐτῶν φαίνεται, ὁ λαὸς τὰ ἀντιλαμβάνεται ὡς κλάματα, ὡς μυρολόγια. Ὅθεν καὶ ἂν δὲν μνημονεύονται γυναῖκες ποιήτριαι αὐτῶν, καὶ ἂν ἀκόμη καὶ πραγματικῶς δὲν ὑπῆρξαν γυναῖκες ποιήτριαι τοιοῦτων, πρᾶγμα πολὺ ἀπίθανον, πάντως τὰ τραγούδια αὐτὰ ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὰ γυναικεῖα μυρολόγια καὶ κατὰ τοῦτο ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν γυναικεῖαν ψυχὴν. Ἐντεῦθεν δέ, ἐκ τῆς συγγενείας ἢ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ μυρολογίου, ἐξηγεῖται καὶ ὁ τόσον πένθιμος τόνος, ὁ ὁποῖος βρασιλεύει εἰς αὐτά.

Οὕτως εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ποιήσεως, εἴτε ὡς φύλαξ τῆς παραδόσεως εἴτε ὡς δημιουργός, παρουσιάζεται ἡ γυνὴ ὡς σημαντικώτατος παράγων. Εἰς αὐτὴν ὀφείλομεν τὴν διατήρησιν τῶν παλαιστέρων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ποιητικῶν θησαυρῶν, εἰς αὐτὴν καὶ πολλοὺς ἀδάμαντας τῆς δημόδους μούσης.

αμικκ

*
* *

Ἐν ἀκόμῃ ζήτημα ἐπιθυμῶ δι' ὀλίγων νὰ ἐξετάσω, διὰ νὰ συμπληρώσω τὸ μάθημά μου. Ποῦ καὶ εἰς ποίας περιστάσεις καὶ πῶς βγάζουν τὰ τραγούδια αἱ γυναῖκες; Ταῦτα ἐξαρτῶνται πρωτίστως ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ τραγουδιοῦ. Τὰ νανουρίσματα αἴφνης εἶναι τραγούδια, τὰ ὁποῖα δὲν ἴμποροῦν νὰ ποιηθοῦν παρὰ κατὰ μόνας, κοντὰ εἰς τὸ λίκνον τοῦ παιδιοῦ, ἐνῶ τὰ μυρολόγια συντίθενται μὲν ὑπὸ μιᾶς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν ἀμίλλῃ ἢ τοῦλάχιστον παρουσίᾳ καὶ τῶν ἄλλων μυρολογουσῶν. Ἐν Μάνῃ ὑπάρχει ὀλόκληρος ἐθιμοτυπία διὰ τὸ μυρολόγι. Δὲν δύναται κανεὶς νὰ διακόψῃ τὴν μυρολογοῦσαν ἄνευ ἁδείας. Ζητεῖται δὲ ἡ ἁδεια ὡς ἐξῆς: α') Ἡ προτιθεμένη νὰ μυρολογήσῃ, ἂν παρακάθηται παρὰ τὴν μυρολογοῦσαν, φέρει ἡρέμα τὴν κεφαλὴν της ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῆς, β') ἂν εὐρίσκωνται εἰς ἀπόστασιν, λαμβάνει τὴν χεῖρά της καὶ γ') ζητεῖ

τὴν ἄδειαν δι' αὐτοσχεδίου σχετικοῦ μυρολογίου, εἰς τὸ ὅποιον ἀπαντᾷ ἢ μυρολογοῦσα δι' ἑτέρου μυρολογίου, παρέχουσα τὴν αἰτουμένην ἄδειαν.

Πῶς τώρα ποιοῦνται τὰ μυρολόγια; Ἐν Μάνη πλὴν τῶν προσιμίων εἶναι συνήθως αὐτοσχέδια καί, ὡς σχετιζόμενα πρὸς ὠρισμένα περιστατικά τοῦ βίου τῶν ἀποθανόντων, καὶ περισσότερο πρωτότυπα, ἐνῶ ἀλλαχοῦ ἢ εἶναι γνωστὰ ἤδη ἄσματα, αὐτούσια ἐπαναλαμβανόμενα δι' οἰονδήποτε νεκρόν, ἢ εἶναι γνωστὰ τροποποιημένα ὀλίγον, ὅπως προσαρμοσθοῦν εἰς τὴν περίστασιν, ἢ εἶναι συγκροτήματα νέα ἐκ στοιχείων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστων γνωστῶν. Λαμβάνουν δηλ. αἱ μυρολογίστριαι ἐκ τῶν ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν ἀποθησαυρισμένων μυρολογίων στίχους διαφόρους, τοὺς ὁποίους συνδυάζουσαι, προσθέτουσαι δὲ καὶ νέους, πλάττουν τὸ νέον μυρολόγι. Τὰ αὐτοσχέδια τὰ πλείστα λησμονοῦνται. Ἄν ὅμως κάποιος ἔκαμεν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν, ἀπομνημονεύεται καὶ διαδίδεται καὶ παραμένει. Εἰς τὴν Μάνη, ὅπου θεωρεῖται ἐντροπὴ διὰ τὰς γυναῖκας ὄχι μόνον νὰ μὴ γνωρίζουν νὰ μυρολογοῦν, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀπαντοῦν αὐτοσχεδίως εἰς τὰ μυρολόγια ἄλλων γυναικῶν, τὰ κορίτσια παρακολουθοῦν συνήθως τὰς κηδεῖας καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀπομνημονεύσουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα μυρολόγια, τὰ ὅποια ἐπαναλαμβάνουν κατόπιν ὡς ἄσματα συνήθη πλέον εἰς τὰς ἐργασίας των καὶ ἰδίως εἰς τὸν χειρόμυλον. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ διατήρησις ἐν Μάνη μυρολογίων ἐντελῶς προσωπικῶν καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ ὀνόματος μυρολόγι ὡς ὀνόματος γενικοῦ, δηλοῦντος τὰ τραγούδια. Τὰ ἄλλα τραγούδια βγαίνουν συνήθως εἰς τὰς γυναικείας συγκεντρώσεις, εἴτε πρὸς κοινὴν ἐργασίαν γίνονται αὐταί εἴτε πρὸς διασκέδασιν. Ἀνεφέραμεν ἤδη ἀνωτέρω τὴν πληροφορίαν τοῦ *Gauriel*, κατὰ τὴν ὁποίαν γυναῖκες εἰς τοὺς ἀγροὺς ἐργα-

ζόμεναι ὄχι μόνον συνοδεύουν τὴν ἐργασίαν των μὲ γνωστὰ τραγούδια, ἀλλὰ καὶ νέα, ἰδίως μυρολόγια, συνθέτουν διὰ πραγματικὰ ἢ ὑποθετικὰ γεγονότα. Τὴν πληροφορίαν ταύτην μαρτυροῦν καὶ σύγχρονα γεγονότα. Οὕτως εἰς τὸ Καστρί τῆς Κυνοῦρας τρεῖς κόραι ἀγράμματοι κατὰ τὰς ὥρας τῶν ἐν τῇ ἐξοχῇ ἀγροτικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν συνέθεσαν ἄσμα σκωπτικὸν διὰ τοὺς ἔνεκα τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐπανερχομένους κατὰ τὸ 1912 ἐξ Ἀμερικῆς μετανάστας, τὸ ὁποῖον, διαδοθὲν καὶ εἰς τὰς ἄλλας, ἔγινε τραγούδι τοῦ συρμοῦ. Τὸ τραγούδι ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Λαογραφίαν (Δ' 684).

Μετὰ τὴν ἐργασίαν διάφοροι ἑορταί μὲ τὰ ἔθιμά των παρέχουν εὐνοϊκωτάτας περιστάσεις εἰς τὴν δημιουργίαν νέων ἄσμάτων. Οἱ κούνιες τοῦ Πάσχα καὶ ὁ κλήδονας παρέχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ πλαστοῦν πολυάριθμα ἄσματα καὶ ἰδίως διςτιχα. Ἄλλ' ἐκεῖ ὅπου βγαίνουν κυρίως τὰ καινούργια τραγούδια εἶναι ὁ χορός. Καὶ διὰ νὰ ἰδῆτε πῶς, θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σᾶς ἀναγνώσω τὴν περιγραφὴν τοῦ γερμανοῦ ἀρχαιολόγου *Ross*, μὲ τὴν ὁποίαν καὶ θὰ κλείσω τὸ σημερινόν μου μάθημα.

Ἦσαν τότε τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ ἑλληνικὸς βίος δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διητηρεῖτο ἀκόμη ἄγνος καὶ ἀρχαϊκός. Ὁ *Ross* συνώδευε τὸν Ὅθωνα εἰς τὴν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιοδείαν του. Περιήρχοντο τὸν Παρνασσὸν καὶ πανταχοῦ ἐγίνοντο δεκτοὶ ὑπὸ χορῶν νεανίδων, αἱ ὁποῖαι ἔψαλλον αὐτοσχέδια ἐγκωμιαστικὰ διὰ τὸν βασιλέα ἄσματα. Εἶχον φθάσει εἰς τὴν Ἀράχουσαν. Καὶ ἐκεῖ ἡ αὐτὴ ὑποδοχὴ μὲ χορούς καὶ μὲ τραγούδια. Καὶ τὰ τραγούδια δὲν ἔπαυσαν μὲ τὴν ὑποδοχὴν. «Τὴν ὥραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς, λέγει ὁ *Ross*, εὗρίσκετο εἰς τὸ πεδίον, ὅπου εἶχε γίνῃ ἡ μάχη, ὅλαι αἱ νεάνιδες εἶχον συγ-

κεντρωθῆ κάτω ἀπὸ μερικὰ δένδρα πρὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπανήρχισαν τοὺς χοροὺς καὶ τὰ τραγούδια. Ὁ χορὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος, ἐφ' ὅσον ὁ δρόμος ἐπήγαινε μέσα ἀπὸ τὰ εὐθυμα καὶ εὐτυχησμένα αὐτὰ ὄρεινὰ χωριά, ἤρχιζε μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου καὶ ἐτελείωνε ἀργὰ τὸ βράδυ μὲ τὰς τελευταίας ἀναλαμπὰς τῶν πυρῶν, εἶναι ἀπλοῦς κυκλικὸς χορὸς. Οἱ χορευταὶ τριάντα, σαράντα, πενήντα, ὅσοι καὶ ἂν παρευρίσκωνται, κρατοῦνται ἐκ τῆς χειρὸς καὶ σχηματίζουν ἓνα κύκλον ἀνοικτόν. Τὰ ὠραιότερα καὶ περισσότερον ἐξησηχημένα κορίτσια χορεύουν μὲ θαυμαστὴν διάθεσιν καὶ ἐπιδεξιότητα ἐμπρὸς εἰς τὴν μίαν ἄκραν τοῦ ἀνοικτοῦ ἡμικυκλίου, αἱ ἄλλαι ἀκολουθοῦν τὰς κινήσεις των. Αἱ πρῶται, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ ποιήτριαι, τραγουδοῦν ἀπὸ ἓνα στίχον ἢ ἓν διστιχον, συμφώνως πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦ ὁποῦοι κινεῖται ὁ χορὸς, καὶ αἱ συγχορευτρίαι ἐπαναλαμβάνουν τὸ ἴδιον ὡς χορὸς. Αἱ μελωδίαί, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν καὶ πολλὴν ποικιλίαν, εἶναι δεδομένα. Ἐπίσης ἡ γλῶσσα τῆς δημοτικῆς ταύτης ποιήσεως καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰκόνας καὶ ὡς πρὸς τὰς τυπικὰς ἐκφράσεις ἔχει ἤδη γνωστὴν διατύπωσιν, καὶ ὡς ἐκ τούτου παρέχει μεγάλας εὐκολίας εἰς τὸν αὐτοσχεδιασμόν, τὸν ὁποῖον ὑποδοσθεῖ καὶ ἡ εὐκολία τῶν ἐκθλίψεων ὀλοκλήρων συλλαβῶν, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὴν Ἰταλικήν. Ἐπίσης διευκολύνεται ὁ αὐτοσχεδιασμός καὶ διὰ τῆς προσλήψεως ὀλοκλήρων στίχων ἀπὸ γνωστὰ ἄσματα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ αὐτοσχεδιασμός δὲν εἶναι πολὺ δύσκολος καὶ τὰ αὐτοσχέδια αὐτὰ τραγούδια, χωρὶς νὰ ἐξαίρωνται εἰς ἀληθῆ ποιήσιν, ἔχουν μόλα ταῦτα εἰς τὸ πρωτότυπον ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων εὐνοϊκῶν ὄρων καὶ ἕνεκα τῆς διαυγείας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀντιλήψεως τῶν ποιητριῶν ἓνα ἀφελῆ ποιητικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ τελευταία αὕτη παρατήρησις τοῦ Ross εἶναι ἀληθής.

Πραγματικῶς εἰς τὰς πλείστας περιστάσεις, τὰ αὐτοσχέδια αὐτὰ τραγούδια, μάλιστα ὅταν πρωτοβγαίνουν, εἶναι ἐντελῶς ἄξεστα καὶ ἀκατασκευάστα. Ἀλλὰ καὶ ἡ διόρθωσις αὐτῶν οφείλεται εἰς τὰ κορίτσια. Ὁ καθηγητῆς κ. Ἀδαμαντίου, ἐν Τήνῳ εὐρισκόμενος, εἶχε τὴν περιέργειαν κάποτε νὰ ἐρωτήσῃ δι' ἐν τοιοῦτον ἄσμα, διατί εἶναι τόσο ἀξέστον. Ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν, ἦτο ἡ ἑξῆς. «Ἀκόμα δὲν τὸ ταίριασαν οἱ κοπέλλες τὸ τραγούδι· θὰ τὸ ταιριάσουν τὸν ἄλλο χρόνο.»

Θέλετε τώρα ν' ἀκούσετε καὶ ἐν ἀπὸ τὰ αὐτοσχέδια τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἐτραγούδησαν τὰ κορίτσια τῆς Ἀράχουδας εἰς τὸν Ὀθωνα; Ἐκλέγω τὸ καλῦτερον. Ἐπρόκειτο ὁ βασιλεὺς νὰ ἀναβῆ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦσαν.

Ὡρα καλὴ σου, βασιλιά, ὦρα καλὴ σου, ἀφέντη.
 Αὐτοῦ, πὸν βούλεσαι νὰ πᾶς, ἔς τὴ Λιάκουρα ν' ἀνέβης,
 νὰ πᾶς νὰ δῆς τὸν Παρνασσό, τὸν ἔμορφο τὸν τόπο,
 νὸπῶχει τὸ ψηλὸ βουνό, ψηλότερο ἀπ' ὅλα,
 περικαλῶ σε, βασιλιᾷ, περικαλῶ σ' ἀφέντη,
 ἀγάλι' ἀγαλία νὰ ρχεσαι, ἀγάλια νὰ διαβαίνης,
 μὴν ἀποστάσης, βασιλιά, μὴν ἀποστάσης ρῆγα,
 γιὰτ' εἶν' ὁ τόπος ζαβωτός, καβάλλα δὲν διαβαίνεις.

Μπροστὰ πηγαίνουν οἱ ὄπλοφόρ' πίσω καπεταναῖοι
 ἔς τὴ μέση πάει ὁ βασιλιάς, παρατηρεῖ τὸν τόπο.

Θὰ ὁμολογήσετε ὅτι δύσκολον θὰ ἦτο νὰ εὕρῃ κανεὶς καλύτερα λόγια, διὰ νὰ ἐκφράσῃ μὲ περισσοτέραν ἀφέλειαν καὶ χάριν τὸ ἄγνόν αἰσθημα τῶν ἀπλοϊκῶν κορασίδων τῆς Ἀράχουδας διὰ τὸν βασιλέα των.

Γ'

Τὸ παραμῦθι καὶ ἡ ἀρχὴ του. Οἱ παραμυθάδες. Ἡ παραμυθοῦ.

Ἐὰν τὸ τραγοῦδι εἶναι τὸ μέρος, ὅπου ἡ γυνὴ δεικνύει κατ' ἐξοχήν τὰ δημιουργικά της χαρίσματα, τὸ παραμῦθι εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου ἡ συντηρητικὴ της ἐνέργεια ἐκδηλοῦται μὲ τὸν πλέον χαριτωμένον τρόπον. Ἀλλά, διὰ νὰ δυνηθῶμεν ἀκριδῶς νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐνέργειαν ταύτην, πρέπει πρωτίστως νὰ γνωρίζωμεν ὅσα γενικώτερα χρειάζονται διὰ τὸ παραμῦθι. Καὶ πρῶτα πρῶτα τί εἶναι τὸ παραμῦθι;

Ὅπως σήμερον μᾶς παρουσιάζονται τὰ παραμύθια, εἶναι φανταστικαὶ διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν συνδέονται οὔτε πρὸς τόπον τινὰ ὀρισμένον οὔτε πρὸς πρόσωπον, ὡς πρὸς δὲ τὸν χρόνον τοποθετοῦνται ἀορίστως εἰς τὸ παρελθόν. *Μιά φορά κ' ἔναν καιρὸ ἦταν* ἴσ' ἔναν τόπο ἕνας βασιλιᾶς, ἕνας ἄνθρωπος, μιὰ γυναῖκα κ.τ.τ. εἶναι ἡ τυπικὴ φράσις, μὲ τὴν ὁποῖαν ἀρχίζουν, καὶ ἡ ὁποία αὐτὴ καὶ μόνη ἀρκεῖ διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἀοριστίαν τοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον κινεῖται ὅλη ἡ διήγησις τῶν παραμυθιῶν. Ὁ κόσμος τῶν παραμυθιῶν εἶναι κόσμος φανταστικός, ξεχωριστός, κόσμος ἐντελῶς ἰδιόρρυθμος, ὁ ὁποῖος καμίαν ἀπολύτως σχέσιν δὲν ἔχει μὲ τὴν πεζότητά τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὅ,τι τὸν χαρακτηρίζει κυρίως εἶναι ἡ ἀοριστία τοῦ οὐραίου καὶ ἡ παιδική, ὅπως λέγομεν, ἀντίληψις. Ὁ κόσμος τοῦ παραμυθιοῦ δὲν γνωρίζει τὴν μεσότητα, τὸ σύνθημα μέτρον τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως εἰς τὸ μυαλὸ τῶν παιδιῶν ὅλα τὰ πράγματα κάμνουν κάποιαν ἰδιαιτέραν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν, ἢ ὁποία εἰς ἡμᾶς τοὺς μεγάλους, τοὺς ὁποῖους ἡ πείρα ἐδίδασκεν, εἶναι ξένη ἐντελῶς, καὶ λαμβάνουν μορφὰς φαντασι-

κάς, αἱ ὁποῖαι δὲν συμβιβάζονται καθόλου μὲ τὴν πραγματικότητα, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὸ παραμῦθι ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν ὄψιν ἐξαιρετικὴν. Ὅλα κυμαίνονται μεταξὺ δύο ἀκροτήτων, ἢ εἶναι πολὺ μεγάλα ἢ εἶναι πολὺ μικρά, ἢ πολὺ ὠραῖα ἢ πολὺ ἄσχημα, ἢ πολὺ καλὰ ἢ πολὺ κακά, ἢ πολὺ ἔξυπνα ἢ πολὺ κουτά. Π.χ. μορφαὶ πελώριαι σὰν τὸν Ἀράπη, ποὺ τὸ ἓνα τὸ χεῖλι του ἔβαζε ἔς τὴ μιὰ ἄκρη τοῦ ποταμοῦ καὶ τὸ ἄλλο ἔς τὴν ἄλλη καὶ ρουφοῦσε ὀλόκληρο τὰ ποτάμι, ἢ σὰν ἐκείνον, ποὺ ἔπαιζε τὰ βουνα ἔς τὰ χέρια του ἢ σὰν ἐκείνον, ποὺ ξερρίζωνε τὰ κυπαρίσσια καὶ τὰ κρατοῦσε σὰν καλάμια, καὶ πάλιν μορφαὶ σὰν τὸν κοντορεβιθούλη μόνον εἰς τὰ παραμῦθια εὐρίσκονται. Ἐπίσης τὸ ἰδεῶδες τῆς καλλονῆς, τὴν Πεντάμορφη, καὶ τὴν πλεόν μεγάλην ἀσχημίαν τὴν εὐρίσκει κανεὶς εἰς τὰ παραμῦθια. Τὰ βουνα εἶναι τόσο ὑψηλά καὶ ἀπότομα, ὥστε ἄνθρωπος δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀνεβῆ, παρὰ μόνον ἂν τὸν πάρουν οἱ ἀετοί, τὰ δὲ δάση τόσο πυκνά, ποὺ πουλὶ πετάμενο δὲν μπορεῖ νὰ περάσῃ ἀπὸ μέσα, καὶ τὰ ποτάμια καὶ οἱ θάλασσες τόσο πλατειές, ποὺ εἶναι ἀπέραστες. Αἱ ἀποστάσεις εἶναι τεράστιαι, καθαυτὸ ὄνειρώδεις, οἱ ἥρωες φθάνουν εἰς τὴν ἄκρη τοῦ κόσμου, ἐκεῖ ποὺ δὲν ἀκούεται πλέον πετεινοῦ λαλιά. Οἱ πλούσιοι ἔχουν τόσα, ὅσα δὲν ξέρουν ποῦ νὰ τὰ βάλουν, φορτώματα, καμῆλες χρειάζονται, γιὰ νὰ τὰ κουβαλήσουν, καὶ οἱ φτωχοὶ εἶναι τόσο φτωχοί, ποὺ δὲν ἔχουν ἔς τὸν ἥλιο μοῖρα. Μὲ τοὺς κοινοὺς ἀνθρώπους σπανίως ἀσχολεῖται τὸ παραμῦθι, τοῦ ἀρέσουν πάντα τὰ βασιλόπουλα καὶ οἱ βασιλοπούλες, ἢ οἱ πολὺ φτωχές, ποὺ νὰ μὴ ἔχουν ψωμί νὰ φάν. Οὕτως εἰς τὰ παραμῦθια ὅλα εἶναι ἐξαιρετικά. Ὅλα φθάνουν εἰς τὸ ἄκρον.

Ἐπειτα τὸ παραμῦθι ἀγνοεῖ τί θὰ εἴπῃ ἀδύνατον. Οἱ φυσικοὶ νόμοι, οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν κατ' ἀνάγκην ἀνυπέροβλητον τὰ τοῦ κόσμου καὶ περιορίζουν τὴν ἀνθρωπίνην δρᾶσιν ἐντὸς ὀρισμένων

δρίων, είναι διὰ τὸ παραμῦθι ἄγνωστοι, δὲν ἔχουν δι' αὐτὸ καμίαν ἰσχύν. Ὅλα εἰς αὐτὸ εἶναι δυνατά. Ὅπου δὲν φθάνει ἡ ἀνθρωπίνη δύναμις, παρουσιάζεται ἡ μαγεία καὶ τὸ θαῦμα. Τὸ τραπέζι τοῦ παραμυθιοῦ γεμίζει μόνον ἀπὸ φαγητά, οἱ πόρτες καὶ τὰ παράθυρα ἀνοίγοκλείουν μόνον τῶν, ἀρκεῖ νὰ ξέρη κανεὶς τὴν μαγικὴν λέξιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπακούουν, μιὰ μικρὴ βελονίτσα μαγεμένη ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ εἰς βαθὺν ὕπνον τὴν βασίλισσαν, καὶ ἐν ράπισμα ἡμπορεῖ νὰ σᾶς μεταβάλλῃ εἰς ὅ,τι θέλετε. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ δέχεται τὸ παραμῦθι χωρὶς καμίαν ἐκπληξιν, μὲ τὴν αὐτὴν πίστιν, μὲ τὴν ὁποίαν δέχεται καὶ τὸ κοινότερον πρᾶγμα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Καὶ διηγεῖται τὰ πλέον τερατώδη καὶ ἀπίθανα μὲ τὸν ἴδιον τόνον καὶ τὴν ἴδιαν ἀπάθειαν, καθὼς θὰ διηγεῖτο πᾶσαν ἄλλην κοινοτάτην ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου ἱστορίαν.

Τὸ παραμῦθι διηγεῖται μόνον χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται ἂν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον διηγεῖται, εἶναι φυσικὸν ἢ ὑπερφυσικόν, ἀληθὲς ἢ ψευδές. Τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορον, ἐὰν εἶναι πιστευτὸν ἢ ὄχι. Σκοπὸς τοῦ εἶναι ἡ διήγησις καὶ μόνον, ἡ καλλιτεχνικὴ διήγησις, ἡ ὁποία ἔχει σκοπὸν τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ τὴν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς γεννωμένην τέρψιν. Ὅταν διηγῆται τις ἓνα παραμῦθι, τὸ διηγεῖται ἀπλῶς διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ μὲ τὴν διήγησίν του, διὰ νὰ κάμῃ τοὺς ἄλλους νὰ περάσουν μιαν ὥραν εὐχάριστον πλέοντες εἰς ἄλλους κόσμους, κόσμους φανταστικούς, δὲν ἔχει σκοπὸν οὔτε νὰ διδάξῃ οὔτε νὰ συμβουλευθῇ. Καὶ κατὰ τοῦτο διὰ τὸν λαὸν τὸ παραμῦθι εἶναι ὅ,τι διὰ τὴν πολιτισμένην σήμερον κοινωνίαν τὸ μυθιστόρημα καὶ μάλιστα τὸ μυθιστόρημα, τὸ ὅποιον δὲν ἐπιδιώκει ὠρισμένους διδακτικούς ἢ ψυχολογικούς σκοπούς. Οὕτω τὸ παραμῦθι μαζὶ μὲ τὰ ἄσματα, τὴν μουσικὴν καὶ τὸν χορὸν, ἀποτελεῖ μιαν ἀπὸ τὰς κυριωτέρας καλολογικὰς

ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἕνα ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους κλάδους τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας.

*
* *

Συνήθως ὁ λαὸς, ἀλλὰ πολλάκις καὶ πολλοὶ τῶν λογίων συγγέουν τὸ παραμῦθι πρὸς ἄλλας λαϊκὰς διηγήσεις, τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς μύθους. Ὁ λαὸς μάλιστα μεταχειρίζεται τὴν λέξιν παραμῦθι ὡς λέξιν γενικὴν, διὰ τῆς ὁποίας ὀνομάζει πᾶσαν οἰαζδήποτε φύσεως διήγησιν, εἴτε παράδοσις εἶναι εἴτε μῦθος εἴτε εὐτράπελος διήγησις εἴτε ὅ,τιδήποτε ἄλλο. Ἐφθασε δὲ νὰ ὀνομάσῃ καὶ τὰς παροιμίας ἀκόμη παραμῦθια, ἐφ' ὅσον αὐταὶ προέρχονται ἀπὸ μύθους. Λοιπὸν τὸ παραμῦθι, αὐτὸ ἀκριβῶς, τὸ ὁποῖον οἱ Γάλλοι ὀνομάζουν *Conte merveilleux* καὶ οἱ Γερμανοὶ *Märchen*, διαφέρει καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὸν μῦθον. Διότι ἢ μὲν παράδοσις εἶναι μὲν μυθικὴ διήγησις, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς ὠρισμένα πρόσωπα ἢ τόπους ἢ φυσικὰ σώματα καὶ φαινόμενα καὶ πιστεύεται ὡς πραγματικὴ καὶ ἀληθής, καὶ κατὰ τοῦτο ἢμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν περὶ τοῦ κόσμου λαϊκὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστημονικὴν, ἃς εἴπωμεν οὕτω, περὶ τοῦ κόσμου λαϊκὴν θεωρίαν, ἐνῶ τὸ παραμῦθι, ὡς εἴπομεν, οὔτε τόπον οὔτε χρόνον οὔτε πρόσωπον γνωρίζει. Κινεῖται ἐλεύθερον εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἀοριστίας, οἱ δὲ διηγούμενοι οὐδεμίαν πίστιν τρέφουν εἰς τὰ λεγόμενά των. Δὲν τὸ πιστεύουν. Συμφώνως πρὸς ταῦτα διήγησις σὰν τὴν διήγησιν γιὰ τὰ τηγανισμένα ψάρια τῆς Πόλης, γιὰ τὸν μαρμαρωμένο βασιλιᾶ, γιὰ τὸ φεγγάρι, ποῦ τοῦ ρηξε σβουνιά ἔς τὸ πρόσωπο ὁ ἀδελφός του ὁ ἥλιος καὶ γι' αὐτὸ ἔχει τὰ μαυράδια ποῦ βλέπουμε, γιὰ τοὺς καλλικαντζάρους, ποῦ κατεβαίνουν ἀπὸ τὰ τζάκια καὶ μαγαρίζουν τίς σοδειές, γιὰ τὰ στοιχειὰ ποῦ παλεύουν, γιὰ τίς νεράιδες ποῦ χορεύουν καὶ ποῦ τίς εἶδε ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος ἔς τὴν ἔρημη ρεματιὰ μέρα μεσημέρι καὶ λίγο ἔλει-

φε νὰ μιλήσῃ, πού θὰ τοῦ παίρναν τὴ μιλιὰ, γιὰ τὴν ὁμορφὴ νεράιδα, πού τῆς πῆρε ἕνας πρόγονος τῶν Μαυρομιχαλέων τὸν ἀέρινο πέπλο καὶ τὴν ἀνάγκασε νὰ γίνῃ γυναίκα του, κ' ἔτσι οἱ Μαυρομιχαλέοι εἶναι νεραϊδογέννητοι, γιὰ τὸν βρυκόλακα, πού ρήχνει πέτρες τὴν νύχτα ἔς τοὺς διαβάτες καὶ πνίγει τὰ πρόβατα καὶ τὰ κατσίκια κτλ. κτλ. δὲν εἶναι παραμῦθια σὰν τὸ παραμῦθι τῆς Πεντάμορφης ἢ τῶν σαράντα ὀράκων ἢ τοῦ Ἀστερινοῦ καὶ τῆς Πούλιας, εἶναι παραδόσεις, διότι ἀναφέρονται εἰς ὄρισμένους καὶ τόπους καὶ χρόνους καὶ πρόσωπα, καὶ πιστεύονται ὡς ἀληθεῖς.

Ἐκτὸς τῶν διαφορῶν τούτων αἱ παραδόσεις διαφέρουν ἀπὸ τὰ παραμῦθια καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν φέρουν τὸν λογοτεχνικὸν τύπον, τὸν ὁποῖον φέρει τὸ παραμῦθι. Ἡ διατύπωσις τῶν εἶναι μία κοινοτάτη διατύπωσις εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ καθ' ἡμέραν λόγου, πολλάκις ἄξεστος, οὐδεμίαν δὲ δεικνύει λογοτεχνικὴν τάσιν. Ὑπάρχουν βέβαια παραδόσεις ποιητικώταται, ἀλλ' ἡ ποίησις αὐτῶν δὲν ἐπηρεάζει ποσῶς τὴν διατύπωσιν τῶν. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰς ἔδωκαν τὸν πυρῆνα καὶ εἰς ἄσματα καὶ εἰς διηγήματα καὶ εἰς δράματα ἀκόμη, ἀλλ' αὐτὰ καθ' ἑαυτὰς δὲν ἀποτελοῦν λογοτεχνικὸν εἶδος, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τὰ παραμῦθια εἶναι εὐδιάκριτοι λογοτεχνικαὶ τάσεις, καὶ κατὰ παράδοσιν τηρούμεναι καὶ ἀτομικαὶ τῶν διηγουμένων, ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυΐας καὶ τῆς δεξιότητος ἐκάστου. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ παραμῦθι ἐκαλλιεργήθη καὶ ὡς λογοτεχνικὸν εἶδος, ἐνῶ ἡ παράδοσις πάντοτε μόνον ὕλικόν εἰς τὰ διάφορα λογοτεχνικὰ εἶδη παρέσχευ.

Ὁ δὲ μῦθος εἶναι διάφορος τοῦ παραμυθιοῦ, διότι ἔχει ὡς σκοπὸν τοῦ τὴν διδασκαλίαν. Ὁ μῦθος εἶναι αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγουν οἱ Γάλλοι *fable*, καὶ τοῦ ὁποῖου κλασσικὸν παράδειγμα εἶναι οἱ πασίγνωστοι μῦθοι τοῦ Αἰσώπου. Βραχεῖσι δηλ. παρα-

βολικαὶ διδακτικαὶ διηγήσεις. Τὸ παραμῦθι οὐδέποτε ἐπεδίωξε τοιοῦτους σκοποὺς. Ἐὰν δὲ πουθενὰ ἐκπηδᾷ αὐθόρμητον ἀπὸ τὸ παραμῦθι τὸ ἠθικὸν δίδαγμα, τοῦτο δὲν εἶναι διότι εἰς αὐτὸ ἀπέβλεπε τὸ παραμῦθι, διότι τὸ ἠθικὸν τοῦτο δίδαγμα εἶχε ὡς σκοπὸν τὸ παραμῦθι, ἀλλὰ διότι ἠθικὴ εἶναι ἡ συνείδησις τοῦ λαοῦ, ὃ ὅποιος τὸ ἐπλασε, καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ λαοῦ συναίσθημα δὲν θὰ ἐπέτρεπε ἑκδασιν τοῦ παραμυθιοῦ μὴ ἠθικὴν. Ἡ κακία παντοῦ πρέπει νὰ τιμωρῆται, ἡ δὲ ἀγαθότης νὰ ἀμειβεται.

Μόλα ταῦτα, μολονότι σπανίως, ἀπαντοῦν ὅμως καὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας καὶ παραδόσεις ἔλαβον μορφήν παραμυθιοῦ, πλατυνομένης τῆς διηγήσεως, καὶ ἀντιστρόφως στοιχεῖα παραμυθίων ἢ καὶ παραμύθια ὀλόκληρα εἰσχωροῦν εἰς παραδόσεις ἢ, ἀναφερόμενα εἰς ὄρισμένα πρόσωπα, καθίστανται αὐτὰ παραδόσεις. Ἐπίσης καὶ μῦθοι πολλάκις ἔλαβον τὴν μορφήν παραμυθιοῦ καὶ ἀντιστρόφως παραμύθια ἀπέκτησαν τὴν ἠθικὴν σημασίαν τῶν μύθων.

Παρὰ πάσας ὅμως τὰς σημερινὰς διαφορὰς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦλάχιστον δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθῆ ὅχι τὴν συγγένειαν ἀλλὰ τὴν ταυτότητα τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν τῆς διηγήσεως, τῶν παραδόσεων, τῶν μύθων καὶ τῶν παραμυθίων, τὰ ὅποια, κοινήν ἔχοντα τὴν ἀρχήν, κατόπιν διεκρίθησαν τραπέντα διαφόρους ὁδοὺς ἐξελίξεως, ὡς προχωροῦντες θέλομεν ἐκθέσει.

*
* *

Καὶ τώρα τοιοῦτον ὅπως σήμερον εἶναι τὸ παραμῦθι, ποῦ καὶ πῶς καὶ πότε ἐγεννήθη; Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα εἶναι πολὺς καιρὸς τώρα, ποῦ ἀπασχολοῦν τοὺς ἐπιστήμονας. Πρῶτοι οἱ ἀδελφοὶ *Grimm*, οἱ πασίγνωστοι συλλογεῖς καὶ ἐκδόται τῶν γερμανικῶν παραμυθίων, καὶ μάλιστα ὁ Ἰάκωβος *Grimm*, ἐπεχείρησαν νὰ δώσουν ἐρμηνείαν τινὰ διὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Κατ' αὐτοὺς τὰ παραμύθια δὲν εἶναι αὐθαίρετα παίγνια τῆς

φαντασίας τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ υπολείμματα ἐφθαρμένα καὶ ἡλλοιωμένα παναρχαίων Ἰνδοευρωπαϊκῶν μύθων, οἱ δὲ ἥρωες αὐτῶν ἡμαυρωμένοι μορφαὶ θεῶν καὶ ἡρώων τῆς ἀρχεγόνου Ἰνδοευρωπαϊκῆς λατρείας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ παραμύθια εἶναι κοινὰ εἰς ὅλους τοὺς Ἰνδοευρωπαϊκοὺς λαοὺς, θὰ ἔπρεπε ἡ ἀρχὴ αὐτῶν νὰ τεθῆ εἰς τοὺς πάλαιστátους ἐκείνους χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους δὲν εἶχεν ἀκόμη διασπασθῆ ἡ ἀρία ἐμοφθλία εἰς διάφορα ἔθνη. Ἐκ τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν δὲ φαίνεται ὅτι ἐδανείσθησαν οἱ Σημίται καὶ μάλιστα οἱ Ἄραβες. Τὸ δὲ περίφημον τῶν Ἀράβων μυθολογικὸν βιβλίον, ἡ πασίγνωστος Χαλιμά, ἀνατρέχει εἰς Ἰνδοευρωπαϊκὰς πηγὰς.

Ἡ θεωρία αὕτη ἐκράτησεν ἐπὶ ἀρχετὸν χρόνον, ἐκαλλιεργήθη δὲ πολὺ καὶ κατὰ κόρον ἀπὸ τοὺς συγκριτικοὺς καλουμένους μυθολόγους, οἱ ὁποῖοι εἰς τοὺς ἥρωας τῶν παραμυθιῶν ἀνεκάλυπτον πότε τὸν ἡλιακὸν θεὸν καὶ πότε τὴν αὐγὴν καὶ πότε ἄλλους. Σπουδαιότερος ἀντιπρόσωπος τῆς σχολῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ *Max Müller*, ἐξηκολούθησε δ' αὕτη καὶ μέχρι τῶν τελευταίων ἀκόμη ἐτῶν.

Ἀλλὰ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1816 ὁ *Silvestre de Sacy* μεταφράζων τὸ ἀραβικὸν μυθολογικὸν βιβλίον *Kalila* καὶ *Dimna*, τὸ βιβλίον εἶναι αὐτὴ ἡ περίφημος Ἰνδικὴ Πάντσατάντρα μεταφρασμένη εἰς τὴν Ἀραβικὴν, ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι τὸ βιβλίον εἶχεν Ἰνδικὴν ἀρχήν. Σιγὰ σιγὰ δὲ καιόπιν, ἐφ' ὅσον ἡ ἔρευνα τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἐπεξετείνετο, ἤρχιζε νὰ σχηματίζεται ἡ γνώμη ὅτι αἱ Ἰνδοὶ εἶναι ἡ πατρὶς ὄλων τῶν μύθων καὶ τῶν παραμυθιῶν. Τὰς γνώμας ταύτας διετύπωσεν εἰς συστηματικὴν θεωρίαν ὁ Γερμανὸς Ἰνδολόγος *Benfey* εἰς τὰ 1859, εἰς τὸν πρόλογον τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως τῆς Πάντσατάντρα. Εἶναι δὲ ἡ Πάντσατάντρα αὐτὴ κυρίως βιβλίον διδασκτικὸν τοῦ βραχμάνος Βισνουσαρμάν, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν μύθων τοῦ ἠθελε

νά διδάξη τοὺς υἱοὺς τοῦ βασιλέως του. Περιέχει δὲ κυρίως μύθους ζῶων, τοῦ εἴδους τῶν αἰσωπέων, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ τόσον μικροὶ καὶ χαριτωμένοι αὐτοὶ μῦθοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν, οἱ ὅποιοι διδάσκουν διὰ τοῦ γέλωτος καὶ μόνου, μεταβάλλονται ὑπὸ τοῦ Ἰνδοῦ ἠθικολόγου εἰς μακρὰς καὶ ἀνιαρὰς πολλάκις ἠθικολογικὰς ὀμιλίαις, παραγεμισμένας μὲ πλήθος διδακτικῶν ρητῶν, παραγγελμάτων καὶ παροιμιῶν, καὶ διακοπτομένας πάντοτε διὰ τῆς παρεμβολῆς ἄλλων ἐπίσης ἠθικολόγων μύθων. Τὸ βιβλίον ἦτο περίφημον εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ διὰ τοῦτο καὶ μετεφράσθη εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἀνατολικὰς γλώσσας, τὴν περσικὴν πρῶτον, κατόπιν τὴν ἀραβικὴν, ἐκ ταύτης εἰς τὴν συριακὴν καὶ ἐκ ταύτης κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης. Τῆς ἐπιτομῆς δὲ τούτου, ἣ ὁποία φέρει τὸ ὄνομα Χιτοπαδάσα ἔχομεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ ἑλληνοῦ βραχμάνου Γαλανοῦ.

Ὁ *Benfey* λοιπὸν τότε εἰς τὸν πρόλογόν του ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι, ἐνῶ οἱ μῦθοι τοῦ εἴδους τῶν αἰσωπέων φαίνονται ἔχοντες πατρίδα τῶν τὴν Ἑλλάδα, τὰ παραμύθια δὲν εἶναι, ὅπως ἐνόμιζον οἱ ἀδελφοὶ *Grimm*, κληρονομία παλαιωτάτων χρόνων, ἡμυρωμένα λείψανα ἀρχηγόνων Ἰνδοευρωπαϊκῶν μύθων, ἀλλὰ δάνεια ἐκ τῶν Ἰνδιῶν. Διὰ τὸν *Benfey* αἱ Ἰνδαὶ εἶναι ἡ πατρὶς τῶν παραμυθίων, ὅπου καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ μάλιστα ὑπὸ τοῦ βουδιστικοῦ κλήρου διὰ λόγους διδακτικούς. Ἐκεῖ δὲ τὸ πρῶτον καὶ λογοτεχνικῶς ἐκαλλιεργήθησαν καὶ κατηρτίσθησαν αἱ παλαιόταται συλλογαί. Ἐκ τῶν Ἰνδιῶν τὰ παραμύθια ἄφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῆς γραπτῆς ὁδοῦ, διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἰνδικῶν συλλογῶν εἰς ἄλλας γλώσσας, ἄφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς προφορικῆς διεδόθησαν καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ἠκολούθησε. δὲ ἡ διάδοσις αὕτη δύο ὁδοῦς. Ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τοῦ

βουδιστικοῦ κόσμου καὶ τῶν Μογγόλων, οἱ ὅποιοι ἐπλημμύρησαν τὴν Ρωσσίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Αἱ συλλογαὶ αὗται, γνωσθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ, ἐχρησίμευσαν ὡς βάσεις ἰδίᾳ τῶν ἰταλικῶν μυθολογικῶν βιβλίων, τοῦ δεκαημέρου τοῦ Βοκκακίου, τῶν νυκτῶν τοῦ *Straparola* καὶ τοῦ πενταήμερου τοῦ *Basile*, ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ὁποίων καὶ διεδόθησαν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Ὁ *Benfey* δέχεται καὶ διάδοσιν διὰ τῆς προφορικῆς ὁδοῦ διὰ μέσου τῶν αὐτῶν ἔθνων, ἀλλὰ τὴν περισσοτέραν σπουδαιότητα ἀποδίδει εἰς τὴν γραπτὴν. Ἐγένετο δὲ ἡ διάδοσις αὐτὴ εἰς ὄχι παλαιότερους τοῦ ΙΑ' αἰῶνος χρόνους καὶ ὀφείλεται εἰς τὰς στενωτέρας σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ ἰδίᾳ λόγῳ τῶν σταυροφοριῶν εἶχον ἀναπτυχθῆ μετὰ τὴν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Τὴν θεωρίαν ταύτην τοῦ *Benfey*, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἴδιος ἐστήριξε μὲ μεγάλην πολυμαθειαν, ἀπεδέχθησαν καὶ ἠκολούθησαν μεγάλοι ἐπιστήμονες καὶ λαογράφοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ πολυμαθέστατος καὶ περιφανῆς *Reinhold Koehler*, περὶ τοῦ ὁποίου λέγει ὁ *Bédier* ὅτι ἀπὸ κτίσεως κόσμου οὐδεὶς ποτε εἰς οὐδένα τόπον κατώρθωσε νὰ ἀποταμιεύσῃ εἰς τὴν μνήμην του τόσας παραδόσεις, μύθους, ἄσματα, παροιμίας, παραμύθια καὶ αἰνίγματα.

Παραλλήλως πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην ἀνεφάνη ἡ ἔθνομολογικὴ ἢ ἀνθρωπολογικὴ λεγομένη θεωρία. Οἱ Ἄγγλοι δηλ. κυρίως ἔθνομολογοὶ, ὁ πολὺς *Tylor* καὶ πρὸ παντὸς ὁ *Lang*, ἀκολουθοῦντες τὰς γενικὰς αὐτῶν θεωρίας περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν πολιτισμῶν καὶ τὴν θεμελιώδη δι' αὐτοὺς ἀρχήν, ὅτι ὑπάρχουν καταστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, εἰς τὰς ὁποίας ὅ,τι φαίνεται εἰς ἡμᾶς παράδοξον εἶναι φυσικώτατον, παρετή-

ρησαν ὅτι τὰ στοιχεῖα τῶν παραμυθιῶν εὐρίσκονται εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς λαοὺς καὶ ὄχι μόνον εἰς τοὺς Ἰνδοευρωπαϊκοὺς, καὶ εἰς λαοὺς ἀκόμη τοῦ νέου κόσμου, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἦτο δυσκολωτάτη, ἂν μὴ ἀδύνατος, ἡ γεωγραφικὴ διάδοσις. Εἰς τοὺς λαοὺς μάλιστα τούτους, τοὺς ἐντελῶς κατὰ φύσιν, τὰ στοιχεῖα ταῦτα δὲν εἶναι ἀπλῶς στοιχεῖα ἀδιάφορα, στοιχεῖα παραμυθιοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα κανεὶς δὲν πιστεύει, ἀλλὰ στοιχεῖα τοῦ διανοητικοῦ κόσμου τῶν ἀγρίων τούτων λαῶν, στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὅσον καὶ ἂν φαίνονται εἰς ἡμᾶς τερατώδη καὶ ἀπίθανα, εἰς τοὺς λαοὺς τούτους, τοὺς εὐρισκομένους εἰς χαμηλὰς βαθμίδας πολιτισμοῦ, εἶναι πράγματα καὶ ἰδέαι φυσικώταται, πράγματα καὶ ἰδέαι τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινῆς πίστεως. Διὰ τὰ τοιαῦτα δὲ στοιχεῖα οὐδόλως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναζητῶμεν τοῦ τὸ πρῶτον ἢ πότε ἐγεννήθησαν, διότι, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος παντοῦ τὴν αὐτὴν διανοητικὴν φύσιν ἔχει, εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ ἐγεννήθησαν ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων εἰς πλείονα μέρη. Ὅθεν ἔπεται ὅτι τὰ παραμύθια ἐγεννήθησαν εἰς διαφόρους τόπους καὶ χρόνους καὶ λαοὺς, εὐρισκομένους ἀκόμη εἰς ἀγρίαν κατάστασιν, ὅπου ἡ ἀνθρωποφαγία εἶναι κάτι σὺνηθές καὶ ἡ πίστις εἰς τέρατα καὶ μαγείας καὶ ἄλλα τοιαῦτα θαυμάσια εἶναι πρᾶγμα ἐντελῶς φυσικὸν καὶ ἀντίστοιχον πρὸς τὴν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκονται. Ἐπειδὴ δὲ ἔλοι οἱ λαοὶ κατὰ τὴν πρόοδον αὐτῶν πρὸς τὸν πολιτισμὸν διήλθον καὶ διὰ τῶν βαθμίδων τούτων, τὰ παραμύθια τῶν σημερινῶν πεπολιτισμένων λαῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ λείψανα, ἐγκαταλείμματα παλαιωτάτων τοῦ πολιτισμοῦ καταστάσεων. « Ἡ ἀνθρωποφαγία, παρατηρεῖ ὁ Lang, ἡ μαγεία, αἱ πλέον ἀποτρόπαιοι ἀγριότητες φαίνονται ἐντελῶς φυσικαὶ εἰς τοὺς ἀγρίους, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ἐπίσης εἰς συγγενικὰς σχέσεις μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ ζώων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εὐρίσκονται

εις κάθε βήμα εις τὰ παραμύθια τοῦ *Grimm*, καὶ μόλα ταῦτα δὲν ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ εἶπῃ ὅτι ταῦτα εἶναι πράγματα συνήθη εἰς τοὺς Γερμανοὺς τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἀναγκαίως λοιπὸν ἐνταῦθα ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν εἰς τὰ παραμύθια ἐγκαταλείμματα, τὰ ὁποῖα ἀνέρχονται εἰς τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ Γερμανοὶ ὠμοίαζον πρὸς τοὺς Ζουλοῦ.» Τὸ δ' ἔργον καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης σήμερον εἶναι νὰ ἀναλύσῃ τὰ παραμύθια καὶ νὰ τὰ ἀναγάγῃ εἰς τὰς ἀντιλήψεις τὰς στοιχειώδεις, ψυχολογικὰς, μυθολογικὰς καὶ θρησκευτικὰς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐδράζονται, καὶ τῶν ὁποίων πολλὰ ἀνήκουν εἰς τὴν ἀγρίαν κατάστασιν. Οὕτως ἐτέθησαν αἱ βάσεις νέας ἐπιστημονικῆς θεωρίας, τῆς καλουμένης ἀνθρωπολογικῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἔλειψαν καὶ αἱ παρεξηγήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης θεωρίας, τινὲς δὲ στηριζόμενοι καὶ εἰς τὰς ἰδέας τοῦ βαθυγνώμονος γερμανοῦ ἐθνολόγου *Bastian* περὶ τῆς αὐθορμῆτος καὶ ἀνεξαρτήτου γενέσεως τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ εἰς διαφόρους τόπους καὶ λαοὺς λόγῳ τῆς ταυτότητος τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ἐδέχθησαν καὶ διὰ τὰ παραμύθια τοιαύτην ἀνεξάρτητον γένεσιν τῶν αὐτῶν παραμυθιῶν εἰς διαφόρους τόπους καὶ λαοὺς. Ἡ τοιαύτη δμως θεωρία εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτος. Διότι, ἂν ἡ πολυγενεσία εἶναι πρᾶγμα φυσικὸν διὰ πολλὰ στοιχειώδη εὐρήματα καὶ πλάσματα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, δὲν εἶναι καθόλου φυσικῆ, ὅταν πρόκειται περὶ δημιουργημάτων πολυπλόκων, ἀποτελούντων μεγαλυτέρας ἐνότητας, ὅπως εἶναι τὰ παραμύθια. Θὰ ἦτο παραδοξότατον πρᾶγμα, τὸ αὐτὸ παραμῦθι, μὲ τὰ ἴδια πρόσωπα καὶ τὰ αὐτὰ ἐπεισόδια καὶ τὴν αὐτὴν πλοκὴν νὰ ξεφύτρωνε εἰς τριάντα ἢ σαράντα τόπους καὶ λαοὺς ἐντελῶς φυσικῶς καὶ αὐθορμήτως, ὅπως φυτρῶνουν αἴφνης τὰ κρεμμύδια. Πολὺ δὲ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ γάλλος *Bédier* ὅτι τὰ παραμύθια ἀποτελοῦν ὄργα-

νικά σύνολα, ἔχοντα τὴν ἐνότητα ἔργου τέχνης καὶ τὴν πλοκὴν μυθιστορήματος καὶ φέρουν τὸν τύπον ἑνὸς πνεύματος δημιουργοῦ, οὐδὲν δὲ σύστημα ἐπιστημονικὸν εἶναι βιώσιμον, τὸ ὅποσον δὲν θὰ ἐδέχετο ὅτι τὰ παραμύθια ἐξαπλοῦνται διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ δανεισμοῦ.

Σταθμὸν σημαντικὸν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν παραμυθιῶν σημειώνει τὸ ἔργον τοῦ μνημονευθέντος γάλλου *Bédier, Les Fabliaux*, καθόσον ἀνέτρεψε τὰς περὶ Ἰνδικῆς τῶν παραμυθιῶν προελεύσεως θεωρίας τοῦ *Benfey*. Ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς πρόβηκε μεταξὺ ἄλλων τὸ ἐξῆς θεμελιῶδες ἐρώτημα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸ τῆς διαδόσεως τῶν Ἰνδικῶν παραμυθιῶν εἰς τὴν Εὐρώπην, πρὸ τοῦ ΙΑ' ὁγδ. αἰῶνος καὶ τῶν σταυροφοριῶν, δὲν ὑπῆρχον εἰς τὴν Δύσειν λαϊκὰ παραμύθια; Τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο πολὺ παράδοξον καὶ ἂν ἀκόμη οὐδεμίαν μαρτυρίαν εἶχομεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων παραμυθιῶν εἰς παλαιότερους χρόνους. Βεβαίως δὲν ἔχομεν ἐκ τῶν παλαιότερων χρόνων συλλογὰς, ἀλλ' ἢ ἔλλειψις συλλογῶν ἡμπορεῖ βέβαια νὰ σημαίνει ἔλλειψιν λογοτεχνικῆς καλλιιεργείας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τελείαν ἀπουσίαν τοῦ παραμυθιοῦ ἀπὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ. Εὐτυχῶς αἱ μαρτυρίαι εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ δείξουν οὐ μόνον ὅτι εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ πρὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ὑπῆρχον παραμύθια, ἀλλὰ καὶ ὅτι πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τοῦ καταρτισμοῦ τῶν Ἰνδικῶν συλλογῶν ἐν αὐτῇ τῇ Ἰνδικῇ ἐφέροντο εἰς τοὺς μεσογειακοὺς λαοὺς παραμύθια, τῶν ὁποίων σημερινὰς παραλλαγὰς γνωρίζομεν ἐκ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν λαῶν.

Καὶ πρῶτον παραμύθια εὐρίσκομεν εἰς τὸν ἀρχαιότατον πεπολιτισμένον λαὸν τῆς Μεσογείου, τοὺς Αἰγυπτίους. Τοιαῦτα μνημονεύει τινὰ ὁ Ἡρόδοτος, ἀνευρέθησαν δὲ καὶ εἰς αἰγυπτιακοὺς παπύρους ἀρκετὰ καὶ μετεφράσθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν, συνεχέντρωσε δ' αὐτὰ εἰς ἕνα τόμον ὁ περιφανὴς γάλλ-

λος αἰγυπτιολόγος *Maspero* ὑπὸ τὸν τίτλον *Les contes populaires de l'Égypte ancienne*. Παρουσιάζουσι δὲ τὰ αἰγυπτιακὰ πρᾶμύθια οὐ μόνον ἔλα τὰ στοιχεῖα τοῦ νεωτέρου παραμυθιοῦ, ἀλλὰ καὶ διήγησιν ἀρτίαν, μαρτυροῦσαν ἱκανῆν τοῦ λαϊκοῦ λογοτεχνικοῦ τούτου εἴδους καλλιέργειαν. Ὅθεν καὶ ὁ *Maspero*, ἀποβλέπων πρὸς τούτοις καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν καὶ τὴν τελείαν προσαρμογὴν τῶν παραμυθίων τούτων εἰς τὸν αἰγυπτιακὸν κόσμον ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν, ὅτι ἂν ἡ Αἴγυπτος δὲν πρέπη νὰ θεωρηθῆ ὡς πατρίς τῶν παραμυθίων, πάντως πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς τόπος, ἔπου ταῦτὰ παλαιότατα ἐνεκλιματίσθησαν καὶ ἔπου ἐνωρίτατα ἔλαβον μορφήν πραγματικῶς λογοτεχνικὴν. Τὸ δὲ περιεργον εἶναι ὅτι μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἀνευρίσκονται σήμερον διαδεδομένα εἰς ἔλον τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον. Ὁ *Bédier* ἀναφέρει μερικὰ, σὺν ἀναφέρῳ δὲ καὶ ἐγὼ ἐν χαρακτηριστικώτατον, ὃχι ἐξ ἐκείνων, τὰ ὅποια μνημονεύει ὁ *Bédier*. Εἰς τὸν Ἡρόδοτον ἀναφέρεται μίᾳ διήγησις περὶ ἐνὸς ἐπιτηδειοτάτου κλέπτου, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ κλέψῃ τὸν θησαυρὸν τοῦ βασιλέως Ραμφινίτου καὶ κατόπιν νὰ διαφύγῃ ἔλα τὰ τεχνάσματα, τὰ ὅποια μετεχειρίσθησαν διὰ νὰ τὸν συλλάβουν. Τὸ παραμῦθι εὐρίσκεται σήμερον διαδεδομένον εἰς ἔλους σχεδὸν τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ πρῶτα πρῶτα εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας εἰς πολυαριθμοὺς παραλλαγάς. Τὸ εὐρίσκετε εἰς τὴν νεωστὶ ἐκδοθεῖσαν συλλογὴν τοῦ κ. Δροσίνῃ ὑπὸ τὸν τίτλον Ὁ γεννημένος κλέφτης. Ἡ διήγησις ἐπίσης τῆς περιφήμου Ροδόπης, τῆς ὁποίας τὸ ὑπόδημα ἀετὸς ἀρπάσας φέρει εἰς τὸν βασιλέα Ψαμμίτιχον, ὁ ὁποῖος τὴν ἀναζητεῖ καὶ τὴν εὐρίσκει, διὰ νὰ τὴν κάμῃ εὐνοουμένην του, εὐρίσκεται συνηθέστατα εἰς τὰ παραμῦθια ἔλης τῆς Εὐρώπης καὶ πρῶτα πρῶτα εἰς τὸ γνωστότατον παραμῦθι τῆς Σιαχτοπούτας.

Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἔχομεν ἀρκετὰ παραμύθια. Πρῶτα πρῶτα ἡ Ὀδύσεια ἔχει τόσα στοιχεῖα παραμυθιοῦ. Ὁ Ὀδυσσεὺς τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἥρωος παραμυθιοῦ, ὁ ὁποῖος περιπλανᾶται εἰς τὸν κόσμον, συναντᾶται μὲ τοὺς Κύπλωπας, καταβαίνει εἰς τὸν κάτω κόσμον, ἐπισκέπτεται τὴν μάγισσάν Κίρκην, ἡ ὁποία μεταβάλλει τοὺς συντρόφους του εἰς ζῶα κτλ. κτλ., ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται σήμερον ὄχι μόνον εἰς τὰ νεοελληνικὰ παραμύθια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ παραμύθια ἄλλων διαφόρων λαῶν. Βγάλετε ἀπὸ τὰς πλάνας τοῦ Ὀδυσσέως τὰ κύρια ὀνόματα καὶ θὰ ἔχετε τέλειον παραμύθι. Ἐπειτα τὸ παραμύθι τῆς Ψυχῆς καὶ τοῦ Ἔρωτος, τὸ ὁποῖον μᾶς διέσωσεν ὁ Ρωμαῖος Ἀπουλήγιος, εἶναι παραμύθι, τοῦ ὁποῖου ὅλα τὰ στοιχεῖα ἀνευρίσκονται εἰς σημερινὰ παραμύθια. Ἄλλὰ καὶ πλεῖστα ὅσα στοιχεῖα, ἐπεισόδια παραμυθίων, *motiv*, ὅπως λέγουν οἱ ξένοι, ἀνευρίσκονται εἰς τοὺς ἀρχαίους μύθους καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας μυθιστορικὰς διηγήσεις. Ἀρκετὰ δὲ εἶναι καὶ αἱ μνεῖται παραμυθίων, τὰ ὁποῖα αἱ μητέρες ἢ αἱ τροφοὶ διηγοῦνται εἰς τὰ παιδία, παροιμιώδεις δὲ οἱ γραῶδεις μῦθοι. Ὁ Πλάτων μάλιστα εἰς τὴν Πολιτείαν του ζητεῖ ἔλεγχον ἐπὶ τῶν τοιούτων. Ὅτι δὲ τὰ παραμύθια ταῦτα εἶχον τὸν αὐτὸν χαρακτήρα πρὸς τὰ σημερινὰ φαίνεται ἐξ ὧν λέγει ὁ Στράβων περὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἡδονῆς: «αἷτιον δ' ὅτι καινολογία τίς ἐστίν ὁ μῦθος, οὐ τὰ καθεστηκότα φράζων ἀλλ' ἕτερα παρὰ ταῦτα: ἡδὺ δὲ τὸ καινὸν καὶ ὃ μὴ πρότερον ἔγνω τις... ὅταν δὲ προσῆ καὶ τὸ θαυμαστὸν καὶ τὸ τερατῶδες, ἐπιτείνει τὴν ἡδονήν, ἥπερ ἐστὶ τοῦ μανθάνειν φίλτρον.»

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πίπτει ἡ θεωρία τοῦ *Benfey*, ὅτι μόνον ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἔχομεν παραμύθια εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφ' ὅτου δηλ. διεδόθησαν τὰ Ἰνδικὰ παραμύθια. Ἐξετάζων δ' ὁ *Bédier* περαιτέρω τὰς θεωρίας τοῦ *Benfey* ἀποδεικνύει ὅτι

καὶ ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν αἱ ἀνατολικαὶ συλλογαὶ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν, εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντος, οὐδὲ εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνευρίσκονται ἴχνη ἡθῶν Ἰνδικῶν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παραμύθια, τέλος ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἡ ἀντίληψις ὅτι αἱ εὐρωπαϊκαὶ παραλλαγαὶ παρουσιάζονται ὡς ἐφθαρμένοι καὶ βιαίως προσηρμοσμένοι εἰς ξένον πρὸς αὐτὰς περιβάλλον. Τελειῶνων δ' ὁ *Bédier* τὴν ἔρευνάν του δέχεται τὴν πολυγενεσίαν τοῦ παραμυθιοῦ, θεωρεῖ δὲ ματαίαν πᾶσαν ἔρευναν περὶ τῆς ἀρχικῆς πατρίδος ἐκάστου ἰδιαίτερος. Μόνον διὰ τὰ παραμύθια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα, ἀναγόμενα εἰς τὴν ὀργανικὴν αὐτῶν μορφήν, περιλαμβάνουν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐμποδίζουν τὴν τοπικὴν καὶ χρονικὴν αὐτῶν διάδοσιν, δύναται νὰ γίνῃ ἔρευνα περὶ ἀρχῆς καὶ διαδόσεως.

Κοντὰ εἰς τὰς θεωρίας ταύτας, αἱ ὁποῖαι πολλοὺς ὁπαδοὺς ἔσχον καὶ μεγάλους ἀγῶνας διεξήγαγον, ἀνεφάνη κατὰ τὸ 1889 καὶ μία ἄλλη θεωρία, ἡ θεωρία τῆς προελεύσεως τοῦ παραμυθιοῦ ἀπὸ τὰ ὄνειρα. Ταύτην εἰσήγαγεν ὁ γερμανὸς μυθολόγος *Laisner* εἰς τὸ περὶ αἰνίγματος τῆς Σφιγγὸς βιβλίον του. Κατ' αὐτὸν ἐκ τῶν ὀνείρων ἀντλεῖ ὁ ἄνθρωπος τὰς φανταστικὰς ἐκείνας παραστάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων πλάττονται τὰ ἐπεισόδια καὶ ἐκ τούτων ἐν τέλει τὰ παρχμύθια. Τὰ δὲ θεμέλια τοῦ μυθικοῦ κόσμου τοῦ παραμυθιοῦ στηρίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τὰς περὶ ψυχῆς παραστάσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπὶ τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ ὀνείρου. Καθ' ὕπνου ὁ ἄνθρωπος μεταβαίνει εἰς τόπους ἀγνώστους καὶ παραδόξους, βλέπει πράγματα θαυμάσια καὶ τερατώδη, τῶν ὁποίων διατηρεῖ κάποιαν σκοτεινὴν ἀνάμνησιν, ὅταν ἐξυπνήσῃ. Ἐάν, ὅτι εἶδεν εἰς τὸν ὕπνον του, θελήσῃ νὰ τὸ διηγηθῇ, θὰ ἔχωμεν ἀπλοῦστατα ἓνα παραμύθι. Καὶ σημειῶνω ἐδῶ μίαν φράσιν, τὴν ὁποίαν ἤκουσα συχνά, ὅταν ἤμην μικρὸ παιδί καὶ διηγούμενη κανὲν μακρὸν καὶ περι-

πετειῶδες ὄνειρον. «Αὐτὸ δὲν ἦταν ὄνειρο, ἦταν παραμῦθι» μὲν ἔλεγεν ὁ θεὸς μου.

Ὅτι τὸ ὄνειρον ἔσχε μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μυθικοῦ κόσμου τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων, περὶ τοῦτου εἶναι σύμφωνοι ὅλοι αἱ ἐπιστήμονες. Διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, τὸ ἀφελές τοῦτο τέκνον τῆς φύσεως, ὁ κόσμος τοῦ ὄνειρου εἶναι ἐπίσης πραγματικός, ὅπως εἶναι καὶ ὁ πραγματικὸς κόσμος. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι τὸν ἕνα αἰσθάνεται ὅταν εἶναι ἔξυπνος, τὸν δὲ ἄλλον ὅταν κοιμᾶται, ὁπότε χωρίζεται εἰς δύο, εἰς τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον μένει, καὶ εἰς τὴν ψυχὴν, ἣ ὁποῖα κινεῖται. Ὅθεν οὐδόλως εἶναι παράδοξον ὅτι ἐπεισόδια καὶ ὄντα ὄνειρῶδη τὰ μεταφέρει ὁ κατὰ φύσιν ἀνθρώπος εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον. Πραγματικῶς δὲ τὸ παραμῦθι παρουσιάζει πολλὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἐκ τοῦ ὄνειρου ἔχουν τὴν ἀρχὴν των. Ὅτι ἕμως τὸ ὄνειρον καὶ μόνον συνετέλεσεν εἰς τὴν σύστασιν τοῦ παραμυθιοῦ, τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῆι κάπως ὑπερβολικόν.

Καὶ τώρα ἄς ἐξετάσωμεν ποῖον θετικὸν κέρδος μᾶς ἀπέμεινεν ἐξ ὅλων αὐτῶν τῶν θεωριῶν καὶ τῆς πολυχρονίου ταύτης καὶ κολοσσιαίας ἐργασίας, ποῖα ἀσφαλῆς γνώσις διὰ τὴν ἐπιστήμην. Τρία μόνον πράγματα! Πρῶτον ὅτι τὰ παραμύθια ἀποτελοῦνται ἐκ στοιχείων, ἀντιπροσωπευόντων καταστάσεις τοῦ πολιτισμοῦ ἀρχηγόνους καὶ τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ γεννηθοῦν ἐξ ἴσου εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς τόπους, δεύτερον ὅτι ἱκανὰ ἐκ τῶν στοιχείων τούτων ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὰ ὄνειρα καὶ τρίτον ὅτι τὰ παραμύθια, ὅπως παρουσιάζονται σήμερον, ἀποτελοῦν συγκεκροτημένας ἐνότητας, αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται νὰ γεννηθοῦν αὐτομάτως, ἀλλ' ἀπαιτοῦν ἐργασίαν ἐνὸς δημιουργοῦ, ἣ δ' ἀνέυρεσις αὐτῶν εἰς διαφόρους λαοὺς προὑποθέτει ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν διάδοσιν, ἣτις κυρίως ἐγένετο διὰ τῆς προφορι-

κῆς ὁδοῦ καὶ κατὰ δεύτερον λόγον διὰ τῆς γραπτῆς, τὴν ὁποίαν ὁμῶς ἡμεῖς σήμερον πλὴν ἐξαιρετικῶν περιστάσεων δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν. Συμφώνως δὲ πρὸς ταῦτα ἄλλη ἔρευνα πρέπει νὰ γίνῃ διὰ τὰ ἐπεισόδια καὶ ἄλλη διὰ τὰ παραμύθια ὡς λογοτεχνικὰς ἐνότητας. Καὶ ἢ μὲν ἔρευνα τῶν ἐπεισοδίων εἶναι κυρίως ἔρευνα ψυχολογική, ἐπιδιώκουσα νὰ δείξῃ, τοῦτο, πῶς καὶ ὑπὸ ποίας περιστάσεις ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐγεννήθη αὕτη ἢ ἐκείνη ἢ μυθοπλαστικά, ἢ δὲ ἔρευνα τῶν ἐνοτήτων εἶναι ἔρευνα φιλολογική, ἢ ὁποία ὡς σκοπὸν αὐτῆς ἔχει τὴν εὑρεσιν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν συνετέθησαν καὶ ἐκαλλιεργήθησαν καὶ ἐξηπλώθησαν τὰ παραμύθια, καθὼς καὶ τὴν μελέτην τοῦ λογοτεχνικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος καὶ ὕφους.

Δὲν ἔχομεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον, οὔτε ἄλλως εἶναι δυνατὸν ἐντὸς τῶν περιορισμένων ὁρίων ἐνὸς μαθήματος νὰ παρακολουθήσωμεν ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἐρεῦνας καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψητε μόνον ὀλίγα γενικὰ νὰ δώσω. Καὶ πρῶτον ὡς πρὸς τὰ ἐπεισόδια.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀναλύσωμεν τὰ παραμύθια εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων συγκροτοῦνται καὶ τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνονται συχνὰ εἰς διάφορα παραμύθια, θὰ ἴδωμεν πρῶτον ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀντιπροσωπεύουν καταστάσεις καὶ ἀντιλήψεις κοινωνικὰς ἀρχηγόνους, ὅπως εἶναι ἡ ἀνθρωποφαγία, π. χ. εἰς τὸ παραμῦθι τῆς Σταχτοπούτας, τὰ κορίτσια βάζουν στοίχημα ὅποιος κοπῇ τὸ νῆμα νὰ τὴν φάν, καὶ τῶν τῆ μάγνα τους, αἱ ἀνθρωποθυσίαι, ὅπως π. χ. εἶναι αἱ προσφοραὶ ἀνθρωπίνων θυμάτων εἰς θηρία, λάμιες, δράκους κ. τ. λ., τοῦ κρατοῦν τὰ νερά, ἢ ἀρπυγὴ τῆς γυναικός, τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τοῦ μικροτέρου, τοῦ κανακάρη, ὁ φόνος ἢ ἡ ἐγκατάλειψις

ἢ καὶ ἡ ἀνθρωποφαγία ἀκόμη γερόντων γονέων κ. τ. λ. καὶ ἡ στενὴ οἰκειότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται πεπρoικισμένα με ἐξαιρετικὰς δυνάμεις, δυνάμενα νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ὁμιλοῦν καὶ νὰ ἐνεργοῦν ὅπως οἱ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους παντοιοτρόπως βοηθοῦν καὶ τῶν ὁποίων τὴν μορφήν λαμβάνουν καὶ εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι συχνάκις μεταμορφώνονται. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐκάλεσαν οἱ ἐπιστήμονες στοιχεῖα ἐθνολογικά.

Δεύτερον θὰ εὔρωμεν πολλὰ, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν παλαιὰς μυθολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ δοξασίας περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῆς γῆς, περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ μετὰ θάνατον βίου, ὡς καὶ περὶ διαφόρων δαιμονίων κ.τ.λ. Τοιαῦτα π.χ. εἶναι τὰ περὶ τῆς κατοικίας τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ φεγγαριοῦ εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὡς καὶ τὰ περὶ ἀδοξαφίας αὐτῶν, τὰ περὶ τῆς ἄκρας τῆς γῆς καὶ τῶν βαθῶν αὐτῆς, τὰ περὶ τοῦ κάτω κόσμου, τοῦ ἀθανάτου νεροῦ, τῶν νεκρῶν ὡς βοηθῶν τῶν ζῶντων κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ἐπειτα οἱ διάφοροι δαίμονες, δράκοι, νεράϊδες, λάμιες, θηρία, τέρατα, τὰ ὁποῖα τρώγουν ἀνθρώπους, ἀρπάζουν γυναῖκας κ.τ.λ. κ.τ.λ. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐκλήθησαν μυθολογικὰ στοιχεῖα, εἰς αὐτὰ δὲ ὑπάγονται καὶ τὰ συχνότατα εἰς τὰ παραμύθια μαγικὰ στοιχεῖα, οἷον μαγικὰ καρφιά, βελόνες, μῆλα κ.τ.λ., διὰ τῶν ὁποίων μαγεύονται οἱ ἄνθρωποι καὶ περιπίπτουν εἰς ὕπνον ὅμοιον πρὸς θάνατον, θαυμαστὰ σκεύη καὶ ὄργανα, ὡς τάσι, χτένι κ.τ.λ., τὰ ὁποῖα ριπτόμενα ἐπὶ τῆς γῆς μεταβάλλονται εἰς δάση, λίμνας κ.τ.λ., μαγικαὶ μεταμορφώσεις εἰς δένδρα, πράγματα κ.τ.λ.

Τρίτον θὰ εὔρωμεν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα προέρχονται ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ὄνειρων, ὡς εἶναι π. χ. τὰ ἀτελεύτητα ταξίδια εἰς τόπους μακρινούς καὶ παραδόξους, ἢ ἐπιτέλεισι ἐργασιῶν καθ' ὃν χρόνον ὁ ἄνθρωπος κοιμᾶται κ.τ.λ.

Τέταρτον καὶ τελευταῖον θὰ εὕρωμεν στοιχεῖα χαρακτηρῶν, ἀντιπροσωπεύοντα τὰς μάλιστα ἐκτιμωμένας ἢ καταγελωμένας ψυχικὰς ἰδιότητας, ὡς εἶναι ἡ ἐξυπνάδα καὶ ἡ χοντροκεφαλιά, ἡ ἐργατικότητα καὶ ἡ νωθρότης, ἡ φλυαρία καὶ ἡ περιέργεια, ἡ ὑπερηφάνεια κ.τ.λ.

Αὐταὶ εἶναι αἱ τέσσαρες κατηγορίαι τῶν ἐπεισοδίων, εἰς τὰς ὁποίας ἐὰν ἐπιστήσωμεν ὀλίγον τὴν προσοχὴν μας, θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ μὲν τρεῖς πρῶται εἶναι αὐτὸ τοῦτο κατηγορίαι παραδόσεων, ἡ δὲ τετάρτη κατηγορία ἀποτελεῖ καὶ τὸν πύργον τῶν διδακτικῶν μύθων. Οὕτω, καθὼς εἶπομεν, εἰς τὰς ἀρχὰς αἱ παραδόσεις καὶ οἱ μῦθοι καὶ τὰ παραμύθια συμπέπτουν, ἐχώρισε δὲ αὐτὰ μόνον ἡ περαιτέρω κατὰ διαφόρους διευθύνσεις ἐξέλιξις.

* *

Ποῖαι εἶναι αἱ γραμμαὶ τῆς ἐξελίξεως ταύτης σήμερον ἀκόμη ἢ ἐπιστήμη δὲν δύναται μετ' ἀσφαλείας νὰ μᾶς διδάξῃ. Θὰ σᾶς εἶπω δι' ὀλίγων πῶς καθώρισε τὰς γραμμάς ταύτας ὁ πολὺς γερμανὸς φιλόσοφος *Wundt*. Κατ' αὐτὸν αἱ πρῶται διηγήσεις ἦσαν βραχεῖαι τινες φανταστικαὶ ἀφηγήσεις περὶ ζώων, φυτῶν, οὐρανίων σωμάτων κ.τ.λ. πιστευόμεναι ὡς ἀληθεῖς, παρόμοιαι ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς σημερινὰς παραδόσεις, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ σύνδεσμος αὐτῶν πρὸς τόπους καὶ πρόσωπα ἢ ἐντελῶς ἔλειπε ἢ ἦτο λίαν χαλαρὸς. Τοιαῦται διηγήσεις εὐρίσκονται σήμερον εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ εἶναι κάτι τι μεταξὺ παραμυθιοῦ καὶ παραδόσεως, καθ' ὅσον ἔχουν μὲν τὴν ἀοριστίαν τοῦ παραμυθιοῦ, ἔχουν ὁμως καὶ τὴν πίστιν τῆς παραδόσεως. Σᾶς ἀναφέρω ἐν παράδειγμα. «Μία φορὰ κ' ἔναν καιρὸ ἡ ρετσίνα ἦταν ἄνθρωπος. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν μποροῦσε νὰ ὑποφέρῃ τῆ ζέστη τοῦ ἡλίου καὶ γι' αὐτὸ πήγαινε τὴ νύχτα νὰ ψαρέψῃ καὶ τὴ μέρα ἔμενε κρυμμένος μέσα ἓ ἕνα

σκοτεινὸ δάσος. Μιά μέρα ἄργιασε, καὶ ἔλειψε ἀπὸ τὶς ἀχτῖνες τοῦ ἡλίου. Τότε ἀποφάσισαν τὰ δυὸ παιδιὰ του νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν τὸν ἡλιο. Πῆραν τὰ δοξάρια τους καὶ τὶς σαγίττες κι ἄρχισαν νὰ ρίχνουν ἔς τὸν οὐρανὸ τόσο, ποῦ ἡ σαγίτες μπηχνώτανε ἢ μιὰ ἔς τὴν ἄλλη καὶ κάμανε μιὰ σκάλα καὶ μ' αὐτὴ ἀνέβηκαν ἔς τὸν οὐρανό. Ἐκεῖ σκότωσαν τὸν ἡλιο καὶ συμφώνησαν αὐτοὶ νὰ πάρουν τὸν τόπο του, νὰ γίνουν ἡλιοι. Ἔτσι ἔκαμαν. Καὶ ὁ ἕνας ἀδελφὸς ὁ μεγαλύτερος γύριζε τὴν ἡμέραν, ὁ νεώτερος τὴν νύχτα, καὶ ἔτσι ἔγινε ἀπ' αὐτοὺς ὁ ἡλιος καὶ τὸ φεγγάρι.»

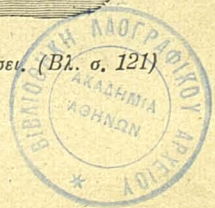
Αἱ διηγήσεις αὗται σὺν τῷ χρόνῳ, ἐφόσον ἀνεπτύσσετο κάποια ἱστορικὴ συνειδησις εἰς τοὺς λαοὺς καὶ ἔπαυε πλέον ὁ πλάνης βίος, συνεδέθησαν στενώτερον πρὸς ὠρισμένους τόπους καὶ πρόσωπα καὶ ἀπετέλεσαν τὰς παραδόσεις. Ἀφ' ἑτέρου ὅσαι ἀπ' αὐτὰς ἀνεφέροντο εἰς ζῶα ἀνεπτύχθησαν εἰς σκωπτικοὺς καὶ κατόπιν εἰς ἠθικοὺς διδακτικοὺς μύθους. Τελευταῖον πολλὰ ἐξ αὐτῶν σχετισθεῖσαι πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς τύχας καὶ τὰ κατορθώματα αὐτοῦ καὶ ἰδίως πρὸς τὸν μάγον καὶ διαρκῶς ἐπαυξανόμεναι διὰ συμφορμῶν καὶ συνενώσεως πλειόνων ἀπετέλεσαν τὰ παραμύθια.

Εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν παραμυθιῶν μεγάλως συνετέλεσαν αἱ μυθοπλαστικαὶ διαθέσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἡ φυσικὴ ἡδονή, τὴν ὅποσαν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος ἀφῆνων ἑαυτὸν νὰ πλέῃ ὡς ἐν ὄνειρῳ εἰς τὸ πέλαγος τῶν παραστάσεων, ὅσας ἡ φαντασία του πλάττει. Τὰ ψυχολογικὰ ταῦτα ἐλατήρια ταχέως συνετέλεσαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἰδιαίτερας τάξεως διηγητῶν, περαμυθῶν, οἱ ὅποιοι ἐκαλλιέργησαν καὶ διεμόρφωσαν καὶ διέδωκαν τὰ εὐχάριστα ταῦτα τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας πλάσματα· εἰς τοὺς παραμυθῶδες δὲ αὐτοὺς ὀφείλεται ἡ διαμόρφωσις τοῦ παραμυθιοῦ εἰς λαϊκὸν λογοτεχνικὸν εἶδος. Ἄνευ τῶν ἀνθρώπων τούτων, τῶν εἰδικῶς ἀσχολουμένων εἰς τὴν διήγησιν, τῶν ἐχόντων ὡς

Εικών 5. Ἰνδοαμερικανὸς ἰατρός ἐν πλήρει ἐξαρτύσει. (Βλ. σ. 121)

Εἰκὼν 6. Μάγοι τῆς παραλίας Loango τῆς Ἀφρικῆς. (Βλ. σ. 121)

ἔργον καὶ οὐχὶ πάρεργον αὐτήν, δὲν φαντάζομαι ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτελεσθοῦν τὰ παραμύθια, καθ' ὃν τρόπον ἄνευ τῶν ἀοιδῶν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτελεσθοῦν τὰ ἔπη. Ὁ λαὸς καθ' ἑαυτὸν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ πλάττῃ μεμονωμένα ἐπεισόδια, καὶ μέχρι τινὸς δύναται νὰ προχωρήσῃ καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν πρὸς ἀπαρτισμὸν πολυπλοκωτέρων ἐνοτήτων, ἀλλὰ ἔργα συνθετώτερα, ὅπως εἶναι τὰ παραμύθια, εἶναι ἀνίκανος νὰ δημιουργήσῃ. Εἶναι δὲ αὐτοὶ οἱ παραμυθάδες, οἱ πρόγονοι τῶν ἐπικῶν ἀοιδῶν, οἱ ὅποιοι ἀκριβῶς ἐκ τοῦ παραμυθιοῦ ὀρμηθέντες ἐπλασαν τὸ ἔπος. Παρέμειναν δὲ οἱ παραμυθάδες καὶ μετὰ τὴν ἐξ αὐτῶν ἀνάπτυξιν τῶν ἀριστοκρατικῶν ἀοιδῶν ὡς οἱ λαϊκοὶ διηγηταί, καθὼς συνήθως συμβαίνει εἰς τὴν λαογραφίαν, ὅπου καὶ τὰ παλαιότερα ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν κοντὰ εἰς τὰ νεώτερα.

* *

Ἄλλὰ θὰ μοῦ εἴπητε ἔχομεν καὶ ἅπτὰ δείγματα ὑπάρξεως τοιοῦτων παραμυθῶν ἢ ἐπενοήσαμεν τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ διευκολύνωμεν τὴν ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων;

Ἐν πρώτοις εἶναι σύμφωνοι ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες ὅτι αὐτὰ τὰ ἀρχαιότατα εὐρεθέντα παραμύθια, τὰ αἰγυπτιακά, παρουσιάζουν σύνθεσιν καὶ διατύπωσιν, ἢ ὅποια δὲν εἶναι διόλου πρωτόγονος, ἀλλὰ προϋποθέτει ἀσκησιν μακρὰν εἰς τὴν διήγησιν καὶ λογοτεχνικὴν παράδοσιν. Πλὴν ὁμως τούτου εἰς τὰς Ἰνδίας, ὅπου καὶ κατηρτίσθησαν αἱ ἀρχαιότεραι συλλογαί, εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπῆρχον καὶ ὑπάρχουν παραμυθάδες, ἐκαλλιέργησαν δὲ παρὰ πολὺ τὴν τέχνην τῆς διηγήσεως καὶ οἱ βουδισταὶ μοναχοί. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφήνω κατὰ μέρος τοὺς ἀπογόνους τῶν παραμυθῶν, τοὺς ἀοιδούς, ἀλλ' ἤδη εἰς τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους ἔχομεν ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἰωνίαν τοὺς λογοποιούς, οἱ ὅποιοι εἰς τὰς λέσχας καὶ εἰς τὰς ἀγορὰς ἔργον

είχον νὰ τέρπουσι διὰ τῆς διηγήσεως τοὺς πολίτας καὶ ἐκ τούτου ἀπέζωσι. Εἰς αὐτοὺς ἀφείλεται ἡ διαμόρφωσις τοῦ πεζοῦ λόγου, εἰς αὐτοὺς δὲ καὶ αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία εἰς τοὺς πρῶτους αὐτῆς ἀντιπροσώπους καὶ δὴ καὶ εἰς τὸν Ἡρόδοτον διατηρεῖ σαφέστατα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δημῶδους τέχνης τῆς διηγήσεως, ὡς εἶχον διαμορφώσει αὐτὴν οἱ λαϊκοὶ διηγηταί. Ὁ Ἡρόδοτος εἰς πολλὰ μέρη διηγεῖται παραμύθια καὶ ἡ διήγησις αὐτοῦ εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν ἡ λαϊκὴ διήγησις, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς τὰ παραμύθια. Δείψανον δὲ καὶ συνέχεια τῆς συνηθείας αὐτῶν, νὰ διηγῶνται εἰς τὰς ἀγορὰς καὶ πανηγύρεις, ὅπου εὐρισκόν καὶ τοὺς περισσοτέρους ἀκροατάς, εἶναι αἱ ὑστερώτεροι ἐπιδείξεις τῶν συγγραφέων εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ἄλλας πανηγυρικὰς συγκεντρώσεις. Ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Πλάτων γνωρίζουσι τοὺς μυθοποιούς καὶ μάλιστα ὁ τελευταῖος εἰς τὴν Πολιτείαν του θέλει νὰ θέσῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς πολιτείας τὴν παραγωγὴν αὐτῶν, διὰ νὰ παραλαμβάνουν αἱ γυναῖκες ἀκινδύνως τοὺς μύθους, τοὺς ὁποίους διηγοῦνται συνήθως εἰς τὰ παιδιὰ. Ἀπὸ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους εἶναι ἀφθονώτερα τὰ δείγματα τῆς ὑπάρξεως τοιούτων ἐπαγγελματιῶν διηγητῶν, τοιούτων παραμυθᾶδων, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρεταλόγου περιήρχοντο τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς πλατείας ἢ εἰς τὰ συμπόσια ἔργον εἶχον νὰ διηγῶνται πρὸς τέρψιν μύθους ἢ ἀστεῖα. Ἦτο δὲ φαίνεται εἶδος ἀγαπητὸν τὸ παραμῦθι μὲ τὰ θαυμάσιά του, ὅθεν καὶ ἔργα λογοτεχνικὰ φαίνεται ὅτι ἐγράφησαν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον. Δυστυχῶς τοιαῦτα ὀλόκληρὰ δὲν μᾶς ἐσώθησαν, ἔχομεν ὅμως σαφῆ περὶ αὐτῶν ἰδέαν ἐκ τῆς ἀμιμήτου παρωδίας τοῦ σκώπτου Λουκιανοῦ τῆς ἐπιγραφομένης Ἐπιλογοῦ ἱστορίας. Νεώτερα παραδείγματα τοιούτων ἐπαγγελματιῶν παραμυθᾶδων ἔχομεν ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας, οἱ ὁποῖοι συγκεντρῶνουν περὶ αὐτοὺς τὸν κόσμον καὶ διηγοῦνται, ἔχομεν ἐπίσης εἰς τοὺς γείτονάς μας

Τούρκους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοὺς δερβίσηδες, οἱ ὅποιοι κατὰ τὰς μακρὰς ἰδίαι νύκτας τοῦ Ραμαζανίου διασκεδάζουσι εἰς τὰ καφενεῖα καὶ εἰς ἄλλας συγκεντρώσεις μὲ τὰ μακρὰ των παραμῦθια τοὺς φίλους τῆς ἀναπαύσεως καὶ τῆς διηγήσεως ἀγάδες.

Οἱ παραμυθᾶδες λοιπὸν αὐτοὶ θέλοντες νὰ παρατείνουσι ὅσον τὸ δυνατόν ἐπὶ μακρότερον χρόνον τὴν ἡδονὴν τῆς διηγήσεως εἰς τοὺς ἀκροατάς των, πρᾶγμα ἄλλως τὸ ὅποσον ἐπιζητοῦν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀκροαταί, καὶ προσπαθοῦντες νὰ δώσουσι μῆκος εἰς τὴν διήγησιν διὰ τῆς πλοκῆς εἰς ἓν ὅλον διαφόρων καὶ ποικίλων ἐπεισοδίων, ἀνέπτυξαν τὸ παραμῦθι εἰς ἔργον πεπλεγμένον καὶ λογοτεχνικόν. Μικρὸν καὶ σύντομον παραμῦθι δὲν εὐχαριστεῖ, μέγαλο παραμῦθι ζητοῦν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τῆς γαλιῆς των, μέγαλα παραμῦθια ζητοῦν καὶ τὰ μέγαλα παιδιὰ τοῦ λαοῦ. Τὴν μεγαλυτέραν φήμην ἔχει ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἤμπορεῖ νὰ εἴπῃ τὸ μεγαλύτερον παραμῦθι, τοῦ νὰ κρατήσῃ μὴ καὶ δυὸ βραδείες. Εἶναι δὲ ἡ διήγησις τοῦ παραμυθᾶ ζωντανή, συνοδευομένη ὑπὸ ἐκφραστικῶν χειρονομιῶν, μέχρι τινὸς βαθμοῦ δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ μιμική, ἢ ὅποια μὲ κάθε τρόπον προσπαθεῖ νὰ συγκρατήσῃ ἀμείωτον τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν. Ὁ παραμυθᾶς τὸ ζῆ τὸ παραμῦθι του καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν προσπαθεῖ νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τοὺς ἀκροατάς του. Ἡ διήγησις του εἶναι ἐντελῶς διάφορος τῆς γραπτῆς, τὴν δὲ διαφορὰν τὴν διακρίνει κανεὶς καὶ ὅταν ἀκόμη ἀναγινώσκῃ τὸ παραμῦθι καταγεγραμμένον. Διαφέρει δὲ εἰς πλεῖστα ὅσα σημεῖα ἀπὸ τὴν νεωτέραν τεχνικὴν διήγησιν. Ὁ παραμυθᾶς παρακολουθεῖ καὶ ἐπιδιώκει τὴν πρᾶξιν, δὲν χρονοτριβεῖ εἰς περιγραφάς, δὲν χάνεται εἰς λεπτομερείας καὶ αὐτὰς τὰς ἀντιφάσεις πολλάκις τὰς περνᾷ χωρὶς νὰ τὰς παρατηρήσῃ. Ἐν τῇ δύο ἐπίθετα καὶ μερικαὶ βραχεῖαι χαρακτηριστικαὶ φράσεις τοῦ εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ ζωγραφίσῃ τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς τόπους καὶ τὰ πράγματα. Τὴν δὲ

ἐπέκτασιν τοῦ παραμυθιοῦ καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἀκροατῶν ἐπιτυγχάνει οὐχὶ διὰ τῆς παρεμβολῆς ἀσκόπων περιγραφῶν καὶ ἀνιαρᾶς πλατυλογίας, ἀλλὰ διὰ τῆς πλοκῆς πάντοτε νέων ἐπεισοδίων. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι καὶ ὁ τρόπος ἰδίως τῶν Ἰνδῶν παραμυθῶν, τῆς ἐμπλοκῆς εἰς ἓν παραμῦθι περισσοτέρων ἄλλων μικροτέρων παραμυθιῶν.

Ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν ἔχουν μορφώσει οἱ παραμυθάδες ὄρισμένον λεκτικόν. Ἐχουν δι' ὄρισμένας περιστάσεις ὄρισμένας ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐπανερχονται ὁμοιομόρφως, καθὼς ἐπαναλαμβάνονται οἱ τυπικοὶ στίχοι εἰς τὸ ἔπος. Ἰδίως τυπικαὶ εἶναι αἱ ἐνάρξεις καὶ αἱ κατακλείδες τῶν παραμυθιῶν, αἱ ὁποῖαι οὐχὶ σπανίως εἶναι καὶ ἕμμετροι. Τυπικοὶ δὲ εἶναι καὶ οἱ διάφοροι τρόποι, δι' ὧν προσπαθεῖ ὁ παραμυθᾶς νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν καὶ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν, ἐρωτήσεις, διακοπαὶ καὶ ἀποστροφαὶ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς πολλάκις ἕμμετροι καὶ τὰ τοιαῦτα. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἢ διήγησις, συχνότερον δὲ οἱ διάλογοι ἐντείνονται καὶ εἰς στίχους, πολλάκις δὲ παρεμβάλλονται στίχοι ἐξ ἄσμάτων, ἐπιφῶν κτλ. Εἰς τὴν Πομερανίαν οἱ παλαιότεροι συλλογεῖς θεβαιοῦν ὅτι τὴν πεζὴν τοῦ παραμυθιοῦ διήγησιν παρηκολούθει ἢ ἕμμετρος αὐτοῦ διασκευή, πρᾶγμα χαρακτηριστικώτατον διὰ τὴν γνῶμην τῆς ἐκ τοῦ παραμυθίου προελεύσεως τοῦ ἔπους.

Οἱ διάλογοι εἰσάγονται συνήθως εἰς πρῶτον πρόσωπον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον παρέχει ζωὴν καὶ δραματικότητα εἰς τὴν διήγησιν, συχνόταται δὲ εἶναι αἱ ἐπαναλήψεις ὀλοκλήρων τεμαχίων, αἱ ὁποῖαι κατὰ περίεργον τρόπον ὄχι μόνον δὲν κουράζουσιν τοὺς ἀκροατὰς, ἀλλ' εὐχαρίστως ἀκούονται, ἴσως διότι τοὺς ξεκουράζουσιν, ἐπιτρέπουσαι νὰ χαλαρώσουσιν τὴν διαρκῶς ἐντεταμένην προσοχὴν των. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσι μεθόδους γνωστὰς καὶ εἰς τὸ ἔπος. Ἐν γένει δὲ δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ

ὅτι ἡ διήγησις τοῦ παραμυθιοῦ ὡς πρὸς τὴν τέχνην ὀλίγον, ἂν μὴ οὐδόλως, διαφέρει τῆς ἐπικτῆς διηγήσεως.

* * *

Ἀπὸ τοὺς παραμυθάδες αὐτοὺς παρέλαβον τὸ παραμῦθι αἱ γυναῖκες. Εἷς τινὰς λαοὺς φαίνεται ὅτι καὶ αὐταὶ ἀρκετὰ καλὰ ἐκαλλιέργησαν τὸ παραμῦθι. Τὰ παραμῦθια τῆς Χαλιμαῦς τοῦλάχιστον παρουσιάζονται ὡς διηγήσεις γυναικός. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰς τὰς γυναῖκας τὸ παραμῦθι ἔχασε. Ἀπὸ εἶδους λογοτεχνικοῦ, προωρισμένου νὰ τέρπη τοὺς μεγάλους, κατήντησε εἶδος παιδικόν. Αἱ γυναῖκες δὲν διηγούνται διὰ τοὺς μεγάλους εἰμὴ σπανίως, διηγούνται κυρίως διὰ τὰ πικιδία. Ὁ ἀφελὴς καὶ θορυβώδης μικρόκοσμος ἀποτελεῖ τὸ σύνθηες καὶ πολλάκις ἐκβιαστικὸν ἀκροατήριόν των. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸ στόμα αὐτῶν τὸ παραμῦθι χάνει ἀπὸ τὸν τεχνικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὅποιον εἶχε εἰς τὸ στόμα τῶν παραμυθῶδων. Γίνεται συντομώτερον, παιδικώτερον καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ εἰς τὴν φράσιν, ἀλλ' ἴσως καὶ διὰ τοῦτο χαριέστερον. Εἷς τὴν προσαρμογὴν δὲ ταύτην εἰς τὸν παιδικὸν κόσμον, πιθανῶς ὀφείλεται καὶ ἡ ἀποπαίδωσις, ἂν ἐπιτρέπεται ἡ λέξις, τῶν ἡρώων πλείστων παραμυθίων, ἢ μεταβολὴ τοῦτ' ἔστι τῶν ἡρώων εἰς παιδία, τὰ ὅποια συχνότατα παρουσιάζονται ὡς τὰ κύρια πρόσωπα εἰς τὰ παραμῦθια.

Ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι καταφανὴς εἰς ὅποιον μελετᾷ τὰ παραμῦθια λαῶν, ὅπου σώζονται ἀκόμη οἱ παραμυθάδες καὶ τὸ παραμῦθι καλλιεργεῖται ἀκόμη μεταξὺ τῶν μεγάλων, καὶ λαῶν, ὅπου τὸ παραμῦθι περιήλθεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς γαιγιαῖς καὶ τοῦ παιδιοῦ. Τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ παραμῦθια διαφέρουν ἀπὸ τὰ Ἰταλικὰ, πολὺ δὲ περισσότερο ἀπὸ τὰ Τουρκικὰ καὶ Ἀραβικὰ. Ἐκεῖ δὲ μάλιστα ὅπου, ὡς παρὰ τοῖς Τούρκοις, οἱ παραμυθάδες εὐρίσκονται ἐν ἀκμῇ, παρατηρεῖ κανεὶς καὶ κά-

ποιας τάσεις αὐτῶν νὰ τὸ καταβιάσουν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ θαύματος εἰς τὸν κόσμον τὸν πραγματικόν, νὰ τὸ μεταβάλουν εἰς μυθιστόρημα.

*
**

Παρ' ἡμῖν ποῖα εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ παραμυθιοῦ;

Εἰς τὴν ἀρχαιότητα παραλλήλως πρὸς τοὺς παραμυθάδες ὑπῆρχε καὶ τὸ παραμῦθι τῆς γιαιγιᾶς, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πλάτων. Ἐκ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων δὲν γνωρίζομεν πρὸς τὸ παρὸν τίποτε. Σήμερον οἱ ἐπαγγελματίαι παραμυθάδες πρὸ πολλοῦ ἔχουν ἐκλείψει καὶ τὸ παραμῦθι εὐρίσκεται ἐν διαρκεῖ ὑποχωρήσει. Ὀλίγα εἶναι τὰ μέρη, ὅπου ἀκόμη καλλιεργεῖται μεταξὺ τῶν μεγάλων ὄχι βέβαια ἀπὸ ἐπαγγελματίας παραμυθάδες, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἀπὸ ἀνθρώπους ἡσχημένους εἰς τὸ παραμῦθι, ἔχοντας πρὸς τὴν διήγησιν ἰδιαιτέραν ἰδιοφυῖαν. Δυστυχῶς πολλὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου πληροφορίας δὲν ἔχομεν, διότι συνήθως οἱ συλλογεῖς προσέχουν εἰς τὰ κείμενα μόνον καὶ ὄχι εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παραμυθιοῦ ἐντὸς τοῦ λαοῦ.

Εὐτυχῶς ὁμως ἀπὸ ἐν τοῦλάχιστον μέρος, ἀπὸ τὴν Τήνον, σαφείς, μεθοδικωτάτας καὶ ἀξιολογωτάτας παρατηρήσεις καὶ πληροφορίας παρέσχεν ὁ καθηγητῆς κ. Ἀδαμαντίου μὲ τὰ Τηνιακά του παραμῦθια, τὰ ὅποια κατήρτισεν, ὅτε εἰργάζετο ἐν Τήνῳ ὡς σχολάρχης.

Κατὰ τὰς παρατηρήσεις λοιπὸν αὐτοῦ τὰ παραμῦθια ἐν Τήνῳ ἔχουν ἀκόμη πραγματικὴν ζωὴν μεταξὺ τοῦ λαοῦ, λέγονται καὶ μεταξὺ τῶν μεγάλων. Παραμῦθια ξέρουν ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, καὶ τὰ παιδιὰ μιὰ φορὰ νὰ τ' ἀκούσουν ἕνα παραμῦθι τ' ἀρπάζουν. Ἀλλὰ μερικοὶ εἰς τὰ χωριά ἔχουν τὸ χάρισμα νὰ τὰ λέν καλά, ξέρουν νὰ τὰ κάνουν μεγάλα, νὰ δάζουν ἀπὸ ἄλλα, ξέρουν νὰ τὰ κολλοῦν, νὰ βάζουν καὶ ὀξεῖες. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι

γνωστοί ὄχι μόνον ἐντὸς τοῦ χωρίου των, ἀλλὰ καὶ ἔξω, καὶ ὀνομάζονται παραμυθάδες οἱ ἄνδρες καὶ παραμυθοῦδες αἱ γυναῖκες. Ὅχι δὲ μόνον γνωστοί εἶναι οἱ παραμυθάδες ἀλλὰ καὶ ἐν τιμῇ. Μὲ ὑπερφηάνειαν δὲ διηγείτο εἰς εἰς τὸν κ. Ἀδαμαντίου πὼς ὁ προύχοντας ἂν κ' ἦτανε γραμματισμένος ἔστειλε, μὲ φώναζε καὶ τῶλεγα παραμύθια· κί' ὄξω λέγαν τὸν αἰ Βασίλη, μὰ οὔτε γι' αἰ Βασίλη, οὔτε γιὰ τίποτας τὸν ἡμελλε' ἔθελε παραμύθια. Ξέρουν δὲ τὰ καλύτερα παραμύθια καὶ τὰ περισσότερα οἱ ναῦται, οἱ παπουτσήδες, οἱ φουρνάρηδες καὶ οἱ φουρνάρισσες.

Ἐπειδὴ ὁ καιρὸς, κατὰ τὸν ὁποῖον λέγονται τὰ παραμύθια, εἶναι ὁ χειμὼν καὶ ἰδίως τὸ Σαραντάήμερο μὲ τις μεγάλες νύχτες. *Χρονὸν* Εἰπήκαμε τοῦ σαραντάμερου τὰ παραμύθια εἶναι φράσις παροιμιώδης, τὴν ὁποῖαν μεταχειρίζονται διὰ νὰ δείξουν τὸ πλῆθος τῶν λεχθέντων παραμυθίων. Κατὰ τὰς νύκτας ταύτας ἀφ' ἑνὸς διὰ νὰ περάσουν τὴν ὥρα καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ νὰ ζεσταθοῦν, συνέρχονται καθ' ὁμίλους, ὅπου ἕκαστος λέγει τὸ παραμύθι τοῦ ἢ ὅλοι μαζὶ ἀκούουν ἓνα. Λέγονται δὲ αἱ ἐσπερίδες αὗται σπεροκαθίσματα. Ἐκεῖ μαζεμένοι ὁ ἓνας κοντὰ ἔς τὸν ἄλλον καὶ αἱ μητέρες μὲ τὰ παιδιὰ ἔς τὴν ἀγκαλιά, ἀκούοντας μὲ θρησκευτικὴν προσοχὴν τὸ παραμύθι, λησμονοῦν τὴ φτώχεια των, λησμονοῦν τὸ κρῦο καὶ τὴ γύμνια των. Ὁ παραμυθᾶς ἀρχίζει, τὸ ἀκροατήριον θερμαίνεται καὶ τὴν διήγησιν διακόπτουν κρίσεις ἀτομικαί. *Μωρὸ τὴν εἶδες τὴν ἄπιστ'!*— *ἄ!* μὰ στάσου νὰ δγῆς τί θ' ἀπογένῃ. Αἱ συναθροίσεις αὗται εἶναι αἱ δημοσιώτεροι, οὕτως εἰπεῖν, ὅπου ὁ παραμυθᾶς ἐν μόνον παραμύθι καθ' ὅλον τὸ σπεροκαθίσμα διηγείται. Ἐνίοτε ὅμως τὸ παραμύθι δὲν τελειώνει τὴν μίαν βραδεῖαν καὶ ἀποχωρίζονται, διὰ νὰ συναθροισθοῦν τὴν ἐπομένην καὶ ἀκούσουν τὸ τέλος.

Συναθροίζονται δὲ καὶ εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, συνηθέστερον ὅμως εἰς τὸν φούρνον τοῦ χωριοῦ, ὅπου εἶναι καὶ ζέστη. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ φουρνάρηδες ξέρουσι πολλὰ παραμύθια. Συνήθεις δὲ εἶναι αἱ συγκεντρώσεις καὶ μόνον γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι περνοῦν τὴν ὥραν τοὺς μὲ τὰ παραμύθια. Ἄλλος τόπος σπουδαῖος διὰ τὰ πικραμύθια εἶναι ἡ θάλασσα. Οἱ τρατάρηδες μέσα εἰς τὴν τράτες ἢ εἰς τὴν ἀκρογιαλιά ὑπὲρ τὸν τρεμοσθῦνον φῶς τοῦ ναυτικοῦ των φαναριοῦ λέγουσι τὰ παραμύθια των καὶ οἱ ναῦται, ὅταν τὸ καρδάχι των εἶναι εἰς τὸ πέλαγος, εἰς τὴν πλῶρη μαζεύονται καὶ διηγούνται. Ὅπως δὲ συνήθως συμβαίνει μεταξὺ μόνον ἀνδρῶν, τὰ πικραμύθια αὐτὰ δὲν εἶναι πάντοτε σεμνά. Ἄλλος τόπος εἶναι τὰ καφενεῖα, ὅταν πρωῒ, προτοῦ φέξῃ, πηγαίνουσι οἱ ψυχράδες καὶ οἱ ἄλλοι ἐργατικοὶ διὰ νὰ πῶσι τὸ φασκόμηλο. Ἐκεῖ ἀναθέτουσι εἰς ἓνα τὴν διήγησιν παραμυθιοῦ, ἕως ὅτου ἐξημερώσῃ καὶ πάῃ ὁ καθένας ἔς τὴν δουλειά του. Ἄλλος τόπος εἶναι τὰ τσαγκαράδικα, ὅπου εἰς τὰ νυχτέρια οἱ ἐργαζόμενοι ἔχουσι ὡς ἀνακούφισιν τῆς ἐργασίας των τὰ παραμύθια.

Ὁ κ. Ἀδαμαντίου μᾶς λέγει καὶ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον διηγούνται οἱ παραμυθάδες. Ὅταν ἀρχίζῃ τὴν διήγησιν ὁ παραμυθάς, πρῶτα πρῶτα θὰ εἴπῃ τὸν τίτλον τοῦ παραμυθιοῦ ὑπὲρ τὸν ἐξῆς τύπον: Ἀπόψε θὰ ποῦμε τὴν Ἀλογοφαίσα, ἢ, θὰ σᾶς πῶ τὸ Γιαννάκη, ἢ, ἀπόψε θὰ ποῦμε τῆς Μαριγῶς τὸ παραμύθι κτλ. Ἐνίοτε ὅμως δὲν λέγουσι κανένα τίτλον καὶ ἀρχίζουσι τὴν διήγησιν ἀμέσως. Ἐν γένει δὲ ὁ τίτλος δὲν εἶναι τι ὀρισμένον. Συνήθως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος, πολλάκις ἄλλου δευτερεύοντος προσώπου, ἐνίοτε δὲ λαμβάνεται τίτλος καὶ ἐκ δευτερεύοντος συμβάντος. Ἐν τῇ διηγήσει ὁ παραμυθάς θερμαίνεται πολλάκις καὶ χειρονομεῖ καὶ διὰ τε τοῦ σχήματος τοῦ προσώπου καὶ τοῦ τόνου τῆς φωνῆς ἐκφράζει τὸν θαυμασμὸν ἢ τὴν ἀπαρέσκεϊαν. Πολλάκις δὲ καὶ διακόπτων τὴν διήγησιν στρέ-

φεται πρὸς παρακαθήμενόν τινα καὶ ἐκφράζει τὴν ἀτομικὴν τοῦ γνώμην περὶ τινος συμβάντος ἐν τῷ παραμυθίῳ. Ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν φυλάττει τὴν παράδοσιν. Ἐπειδὴ δὲ πολλῶν λέξεων παλαιότερων ἢ σημασία δὲν εἶναι πλέον γνωστὴ εἰς τοὺς ἀκροατάς, διότι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ νέων, ὁ παραμυθὰς λέγει μὲν τὴν παραδοθεῖσαν, ἐπάγεται ὅμως ἀμέσως τὴν ἐξήγησιν, π. χ. ἐπῆγ' ὁ σίξης, σίξης θὰ πῆ ἀχουριέρης. Ἐνίστε, μὴ εὐρίσκων τὴν κατάλληλον λέξιν διὰ νὰ ἐκφρασθῆ, ἢ πλάττει νέας ἢ λέγει οἰανδήποτε ἄλλην περιστατικὴν, δεικνύει ὅμως ὅτι δὲν εἶναι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τοῦ. Τέλος καὶ διὰ μορφασμῶν καὶ χειρονομιῶν ἐκφράζει ὅτι δὲν ἠμπορεῖ διὰ λέξεων. Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, εἰς τοὺς παραμυθάδες μάλιστα, οἱ ὁποῖοι ὑπέστησαν κάπως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, παρατηρεῖται κάποια τάσις ἐξαρχαϊσμοῦ τῶν δημοτικῶν τύπων, πέραν ὅμως μεμονωμένων ἀποπειρῶν δὲν δύνανται νὰ προχωρήσουν* περιφράσεις, περιγραφὰς καὶ ἄλλα δημῶδη στοιχεῖα δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀλλάξουν. Ἐνίστε τὴν ἀρχαίαν φράσιν, τὴν ὁποίαν ἤκουσαν, δὲν ἐννοοῦν, καὶ κακῶς ἀκούοντες κακῶς ξαναλέγουν καὶ οὕτω κάμνει τὸν κύκλον τῆς ἡ λέξις εἰς τὸ χωριό. Τώρα τὸ πῆραν καὶ τὸ λένε οὔλοι, κι ὅταν τὸ λένε, λένε καὶ τ' ὄνομα τ' κεινοῦ πού τό πε, λέν, καθὼς τὸ λέει ὁ τάδες, κι ὅτι ἄλλο λόγο ποῦν, πού τὸν εἶχε πεῖ κι ἄλλος, λέν καὶ τ' ὄνομά τ'.

Μεταβολαὶ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ παραμυθιοῦ μόνον εἰς ἐπουσιῶδη τινὰ δύνανται νὰ γίνουν, ὡς π. χ. εἰς τὰ ὀνόματα, εἰς μικρὰς τινὰς περιπετείας καὶ ἐκφράσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἡ μεταβολὴ εἶναι ἀδιάφορος. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ στερεότυποι χαρκτηριστικαὶ φράσεις, αἱ ὁποῖαι διατηροῦνται, οἰανδήποτε περικοπὴν ἢ προσθήκην καὶ ἂν ὑποστῆ τὸ παραμῦθι, καὶ ἐπανερχονται ἀναλλοίωτοι εἰς πᾶσαν ἀνάλογον περιπέτειαν καὶ περίστασιν. Ἀναλλοίωτοι δὲ καὶ στερεότυποι εἶναι καὶ οἱ διά-

φοροι τύποι, οί χρησιμεύοντες ὡς εἰσαγωγαί τοῦ παραμυθιοῦ καί ὡς κατακλείδες. Ὁ κ. Ἀδαμαντίου δὲν μᾶς ἀναφέρει τοιαύτας, εἶναι ἔμως ἄρκεται γνωσταί ἀλλαχόθεν. Σᾶς ἀναφέρω τὸ γνωστότατον

Κόκκινη κλωστή βαμμένη
 ᾽ς τὴν ἀνέμη τυλιγμένη
 δῶς της κλωτσο τὰ γυρίση,
 παραμύθι ν᾽ ἀρχινίση

Ἀρχὴ τοῦ παραμυθιοῦ, καλησπέρα τῆς ἀφεντιᾶς σας.

Ἴδου καὶ μία κατακλείς, ἔμμετρος καὶ αὐτῆ·

Κ᾽ ἐτροῶαν κ᾽ ἐπίνα
 κ᾽ ἐψοφοῦσαν κι ἀπὸν τὴν πεῖνα
 κ᾽ ἔκαμαν τέκνα καὶ παιδιὰ
 κ᾽ ἐήμωσεν ἡ γειτονιά.

Τυπικαί εἶναι ἐπίσης καὶ πολλαὶ διακοπαί, ἰδίως ὅταν εἶναι τὸ παραμύθι μακρὸν καὶ ἢ νύξ προχωρήση. Τὸ συνηθέστερον εἶναι *Νὰ μὴ τὰ πολυλογοῦμε καὶ πληρέστερον Νὰ μὴ τὰ πουλυλογοῦμι κι τὰ πιδιὰ νυστάζνι κι τοῦ παραμύθ᾽* μιγάλου. Ἔχομεν ἔμως καὶ ἔμμέτρος. Σᾶς ἀναφέρω μίαν γραφικωτάτην

Νὰ τὸ κοιτολοοῦμεν
 κ᾽ ἡ νύχτα ναι μακρὰ καὶ τὰ παιδιὰ νυστάζουν,
 ἄλλοι σοῦνται κι ἄλλοι ξοῦνται
 κι ἄλλοι κοῦππ᾽ ἀνάσκελα κοιμοῦνται.

Ἐν γένει δὲ παρατηρεῖ ὁ κ. Ἀδαμαντίου ὅτι αἱ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις, αἱ παρομοιώσεις, αἱ συγκεκριμέναι παραστάσεις καὶ ἡ ἔλλειψις ἀφηρημένων ἐννοιῶν, αἱ πραγματικαὶ πε-

ριγραφαί, ὅπου ἔχουν τὰ ὄρια τῶν σαφῶς περιγεγραμμένα καὶ ὠρισμένα, ἀπηλλαγμένοι ὅλως ἀπὸ εἰκόνας ἀορίστους καὶ νεφελώδεις, ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ ρητορικὸν στοιχεῖον τῶν παραμυθῶν καὶ ἀξίζουσιν νὰ μελετηθοῦν ἰδιαιτέρως.

Ἀξιοσημεῖωτοι ἐν τοῖς παραμυθίοις εἶναι καὶ αἱ ἐπαναλήψεις καὶ ἀξιοθαύμαστος ἡ πίστις τῆς μνήμης τῶν διηγουμένων. Ἔχουν δὲ τὴν ἐλευθερίαν οὗτοι νὰ διαπλάσσουν τὸ παραμῦθι κατὰ βούλησιν, βραχύνοντες ἢ ἐπεκτείνοντες αὐτὸ διὰ προσθήκης ἐπεισοδίων. Μόλις τ' ἀκούσω, δάσκαλε, τὸ παίρνω τὸ παραμῦθ'. Ἐ! σὰν εἶναι μικρὸ κάτ' κολλῶ κ' ἐγώ, κάτ' παρακλάδια, γιὰ νὰ γίνῃ μεγάλο, ἔλεγε ἓνας παραμυθάς. Πολλάκις δὲ μακρότατα παραμῦθια τὰ περιορίζουν εἰς δύο ἢ τρεῖς ἢ τέσσαρας τὸ πολὺ περιπετείας, τὰς ἀπαραιτήτους ὅπως πλασθῆ τὸ παραμῦθι. Ἐντεῦθεν δὲ δημιουργεῖται φαινομενικὴ τις ποικιλία παραμυθῶν, ἐνῶ κυρίως πρόκειται περὶ τῶν αὐτῶν πυρήνων, οἱ ὅποιοι ἐκάστοτε διαφοροτρόπως περιβάλλονται.

Αὐτὰ εἰς Τῆνον. Ἄλλ' εἰς τὰ πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος τὸ παραμῦθι ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα χάνεται. Οἱ μεγάλοι εὗρηκαν ἄλλας σπουδαιότερας διασκεδάσεις. Δὲν εὐχαριστοῦνται πλέον νὰ διηγοῦνται καὶ νὰ ἀκούουν παραμῦθια. Τὸ μυθιστόρημα, τὸ θέατρον καὶ εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ κινηματογράφος εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ τὰ ἀντικαταστήσουν. Εἰς δὲ τὰς κατ' ἴδιαν συγκεντρώσεις τὸ χαρτὶ εἶναι περισσότερον διασκεδαστικὸν ἀπὸ τὰς ἀφελεῖς διηγήσεις τοῦ παλαιοῦ καιροῦ. Ἐπειτα καὶ δὲν συμβιδάζεται πλέον μὲ τὴν διανοητικότητα τοῦ σημερινοῦ κόσμου. Ἀνήκει εἰς ἄλλον κόσμον, παλαιόν, ὁ ὅποιος παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτί. Τόπος δι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει εἰς ἓνα διαρκῶς προχωροῦντα πολιτισμόν. Σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ἑλληνικὸν παραμῦθι ἀνήκει πλέον εἰς τὰς γυναῖκας μόνον καὶ εἰς τὰ παιδιά καὶ ὡς τοιοῦτον ὑπέστη ὅλας τὰς ἀνάποφεύκτους

ἀλλοιώσεις, ὅσας εἵπομεν πρωτότερα διὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ παραμύθια.

Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ὅπου ζῆ εἰσέτι τὸ παραμύθι μεταξὺ τῶν μεγάλων, παρατηρεῖται διαφορὰ μεταξὺ τῆς διηγήσεως τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν. Ἡ διήγησις τοῦ γέροντος, παρατηρεῖ ὁ Ἀδαμαντίου, εἶναι σπουδαιότερα, μικροτέρα καὶ ψυχολογικώτερα, ἀλλὰ περισσότερον ἐμφαίνουσα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιέχοντος τῶν ἐγγραμμάτων, ἢ διήγησις τῆς γραίας, μάλιστα ἐν τοῖς χωρίοις, εἶναι ἀρχαϊκώτερα καὶ ὑπὸ ἔποψιν γλώσσης σπουδαιότερα, ἀλλὰ ἀπλουστέρα καὶ βραχυτέρα. Ἡ δὲ διαφορὰ αὕτη γίνεται πολὺ μεγαλυτέρα, ὅταν τὸ παραμύθι περιέλθῃ ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς γυναῖκας. Ἡ γυνὴ δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὸ καλλιεργήσῃ καὶ νὰ τὸ προαγάγῃ ὡς εἶδος, προσαρμόσασα ὁμῶς αὐτὸ εἰς τὸν παιδικὸν κόσμον τὸ συνετήρησε καὶ τὸ περιέσωσε. Καὶ ἀληθῶς, ὅπως εἰς ἕλας τὰς λαογραφικὰς ἐκδηλώσεις, οὕτω καὶ ἐδῶ ἀπέβη τὸ ταμεῖον, ὅπου ἀπεθησαυρίσθησαν τὰ ἀφελῆ ταῦτα προϊόντα τῆς λαϊκῆς φαντασίας. Πολλὰι γραῖται εἶναι θησαυροὶ ἀληθεῖς παραμυθίων. Οἱ ἀδελφοὶ *Grimm* εἰς δύο γραίας ὀφείλουσι τὰ παραμύθια τῶν.

Δυστυχῶς τὸ παραμύθι ἐκδιώκεται καὶ ἀπὸ τὸ τελευταῖον αὐτὸ κταφύγιον. Οἱ πολιτισμέναι γυναικὲς τῶν πόλεων δὲν ξέρουσι πλέον παραμύθια, καὶ ἂν ἔμαθον ἔς τὰ νιάτα τῶν βαρύνονται τῶρα εἰς τὰ γεράματα νὰ τὰ ποῦν ἔς τὰ ἐγγονάκια τῶν. Ὁ στενὸς ἐκεῖνος δεσμός, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε συνέδεε τόσον πολὺ τὰ ἀσπρισμένα γηρατειὰ μὲ τὴν ροδαλὴν νεότητα, ἤρχισε νὰ χαλαρῶνεται. Εἰς τὰς Ἀθήνας τοῦλάχιστον ζήτημα εἶναι ἂν ἀκούωνται σήμερον παραμύθια εἰς τὰς ὁπωςδῆποτε καλὰς τάξεις. Εἰς τὸν λαὸν τῶν πόλεων κάπως διατηροῦνται, ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἐκεῖ θὰ ἐκδιωχθοῦν καὶ μόνον τὸν ἀφελῆ βίον τῶν χωρικῶν

θὰ συνοδεύουν, ἕως οὗτου νὰ ἐκτοπισθοῦν καὶ ἀπ' ἐκεῖ, ὅπως ἐκτοπίζεται καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Καὶ ἔτσι καὶ ὁ λαὸς καὶ τὰ παιδάκια ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα χάνουν μίαν ἀπὸ τὰς ἀθροτέρας καὶ ποιητικωτέρας ἀπολαύσεις των, χωρὶς δυστυχῶς ὁ νεώτερος πολιτισμὸς νὰ ἔχη πῶς νὰ συμπληρώσῃ τὸ δημιουργούμενον κενὸν μὲ ἄλλο ἰσάξιον πνευματικὸν προϊόν. Ἄλλοῦ ἀντελήφθησαν τὴν σπουδαιότητά των καὶ εὗρηκαν τὸν τρόπον νὰ τὰ διατηρήσουν, ἔστω καὶ μὲ τεχνητὴν ζωὴν. Καὶ ἀφ' οὗ οἱ φυσικοὶ διδάσκαλοι των, οἱ γιαιγιές, τὰ ἐγκατέλειψαν, τὰ ἐχρησιμοποίησαν ἢ ἐκπαίδευσιν καὶ τὸ σχολεῖον. Εἰς ἡμᾶς ἕως τώρα ἐπισήμως δὲν ἔχει γίνει τίποτε. Τελευταῖον ἐνεφανίσθησαν ἐξ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας μερικὰ εὐόλιωνα σημεῖα. Μερικαὶ ἐκδόσεις σκόπιμοι ἐσημειώθησαν. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι δὲν θὰ σταματήσουν καί, ἂν δὲν ἔκαμε τίποτε τὸ παρελθόν, ὅτι κάτι θὰ κάμῃ τοῦλάχιστον τὸ μέλλον.

Δ'

Μαγεία, μάγοι καὶ μαγίστρες.

Ἡ μαγεία, οἱ μάγοι καὶ οἱ μαγίστρες, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ θέμα τοῦ σημερινοῦ τετάρτου καὶ τελευταίου ἡμῶν μαθήματος, εἶναι ζήτημα εὐρύτατον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ πραγματευθῇ κανεὶς εἰς ἓν μάθημα. Διὰ νὰ ἐξαντληθῇ, θὰ ἐχρειάζετο ἴσως σειρὰν μαθημάτων καὶ πάλιν δὲν ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι μὲ ὅλα ὅσα θὰ ἔλεγε θὰ ἐξήντλει τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον τόσας ἐρεῦνας καὶ ζητήσεις προκάλεσε καὶ προκαλεῖ. Διὰ τοῦτο ἀναγκαστικῶς θὰ περιορισθῶ εἰς γενικὰς μόνον γραμμὰς καὶ εἰς τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα σημεῖα.

Καὶ πρῶτα πρῶτα προσβάλλεται τὸ ἐρώτημα, τί εἶναι μαγεία ; Ὅπως σήμερον ἐννοοῦμεν αὐτήν, εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐνε-

γειῶν ἐκεῖνων καὶ λόγων, διὰ τῶν ὁποίων πιστεύει ὁ ἄνθρωπος ὅτι ἠμπορεῖ κατὰ τινὰ τρόπον ὑπερφυσικὸν καὶ μυστηριώδη νὰ ἀποτρέψῃ ἢ νὰ προκαλέσῃ εἴτε τὰ κακὰ εἴτε τὰ ἀγαθὰ. Ἡ τοιαύτῃ ἀνθρωπίνῃ πίστις βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τοὺς σημερινοὺς χρόνους, διότι εὐρίσκεται εἰς πλήρη ἀντίφασιν πρὸς τὰς ἐπικρατούσας σήμερον ἀντιλήψεις.

Σήμερον μετὰ τὴν πρόοδον, τὴν ὁποῖαν ἔκαμαν αἱ ἐπιστήμαι καὶ μετὰ τὰς μεγάλας φυσικὰς ἀνακαλύψεις, αἱ ὁποῖαι ἐστερέωσαν τὴν πίστιν εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ τὴν φυσικὴν αἰτιότητα, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποῖαν ἀναγκαίως καὶ ἀπαραδάτως γίνονται ὅλα τὰ φαινόμενα, ἢ πίστις εἰς πράξεις καὶ λόγους, ἔχοντας ἐνέργειαν ὑπερφυσικὴν, μὴ ὑπαγομένην εἰς τοὺς γνωστοὺς φυσικοὺς νόμους, ἀποτελεῖ τέλειον ἀναχρονισμόν, φαίνεται ὡς κάτι ἀπηρχαιωμένον, ὡς ὑπόλειμμα παλαιωτάτων, πρωτογόνων χρόνων, ἀνήκον εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ τοιοῦτον εἶναι αἰσθητὸν ὅχι μόνον εἰς τὰς σημερινὰς ἀνωτάτας κοινωνικὰς τάξεις τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλον τὸν ὄγκον αὐτῶν, ὁ ὁποῖος τὴν μαγείαν ἀποδίδει εἰς τοὺς γείτονας λαοὺς, τοὺς ὀλιγώτερον προηγμένους. Π. χ. εἰς τὰς Ἰνδίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ περισσότερον πολιτισμένοι Ἄριοι θεώρουν ὡς μάγους τὰς ὑποταχθείσας αὐτοχθόνους φυλάς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν πολὺ κατώτεροι εἰς τὸν πολιτισμόν, οἱ δὲ Ἕλληγες ἀπέδιδον φοβερὰς μαγικὰς δυνάμεις εἰς τὰς παλαιότερας πιθανῶς φυλάς, αἱ ὁποῖαι κατήντησαν ἐντελῶς μυθικαί, τοὺς Τελχίνας, τοὺς Δακτύλους, τοὺς Κουρήτας κτλ. Εἰς τὸν ἑλληγορρωμαϊκὸν κόσμον ἡ μαγεία ἀπεδίδετο εἰς τοὺς διαφόρους ἀνατολικοὺς λαοὺς καὶ κυρίως εἰς τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τοὺς Χαλδαίους, οἱ ὁποῖοι καὶ πραγματικῶς ἔσχουν τοιαύτας μαγικὰς τέχνας. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐπίσης εἰς διαφόρους κατωτέρους λαοὺς ἀπε-

δίδετο. Εἰς μίαν ἐποφθὴν βυζαντινῶν χρόνων ἀναφέρονται : ἡ μάγος ἡ μάγισσα, ἡ Γάλλος ἡ Γάλλαινα, ἡ Πέρορης ἡ Πέροισσα, ἡ Αἰγύπτιος ἡ Αἰγύπτισσα, ἡ Βαβυλώνιος ἡ Βαβυλώνισσα, ἡ Σύρος ἡ Σύρισσα, ἡ Ἑβραῖος ἡ Ἑβραῖσα, ἡ Ἀτζίγγανος ἡ Ἀτζιγγάνισσα, ἡ Παυλιανὸς ἡ Παυλιάνισσα, ἡ Ἀρμένιος ἡ Ἀρμένισσα, ἡ Κύπριος ἡ Κύπρισσα. Ἐπίσης οἱ Ἄραβες ἐθεωροῦντο ὡς φοβεροὶ μάγοι. Σήμερον δὲ Ἑλληνικὸς λαὸς εἰς τοὺς Ἀθιγγάνους καὶ τοὺς Τούρκους ἀποδίδει ἀνωτέρας μαγικὰς ιδιότητας. Ἐπίσης οἱ Σκανδιναβοὶ ἀποδίδουν μαγικὰς τέχνας εἰς τοὺς ὀλιγώτερον πεπολιτισμένους Φινλανδοὺς καὶ τοὺς Λάπωνας, ὅλοι δὲ γενικῶς οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ πιστεύουν εἰς τὰς μαγικὰς δυνάμεις τῶν Ἀθιγγάνων. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ λαοὶ πολὺ ὀλιγώτερον πεπολιτισμένοι τὴν μαγείαν ἀποδίδουν εἰς ἔτι κατωτέρους ἑαυτῶν λαοὺς. Οὕτω π. χ. οἱ Ἀβυσσηνοὶ θεωροῦν ὡς δυνατοὺς μάγους μίαν κατωτέραν παρ' αὐτοῖς φυλὴν, τοὺς *Boudas*, οἱ ὁποῖοι ὡς καὶ οἱ ἴδιοι μας Γύφτοι εἶναι οἱ σιδηρουργοὶ τῶν, εἰς τὴν Βερμανίαν τῆς Ἀσίας τοὺς *Lavas*. Οἱ μωαμεθανοὶ Μαλαῖτοι, οἱ ὁποῖοι καὶ οἱ ἴδιοι ἔχουν μάγους καὶ ἐξορκιστάς, θεωροῦν πολὺ ἀνωτέρους τοὺς μάγους διαφόρων βαρβαρωτάτων μὴ μωαμεθανικῶν φυλῶν τῆς Χερσονήσου τῶν *Mintiras* καὶ τῶν *Iakoun*. Κάθε *Iakoun* θεωρεῖται ὡς ὄν ὑπερφυσικόν, τὸ ὅποσον ἠμπορεῖ καὶ νὰ ὤφελῃσῃ καὶ νὰ βλάψῃ, καὶ εἰς αὐτοὺς προστρέχουν, ὅταν ἔχουν κάποιαν ἀνάγκην. Ἐντὸς δ' ἐκάστου λαοῦ τὰ ἀνώτερα στρώματα πάντοτε εἰς τὰ κατώτερα ἀποδίδουν τὴν μαγείαν. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἀποδεικνύει ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν εἶπομεν, πόσον δηλ. ἀσυμβίβαστος εἶναι ἡ μαγεία πρὸς τὰ κάπως προηγημένα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πόσον ἐντελῶς πρωτόγονον χαρακτῆρα φέρει. Διὰ τοῦτο, ἂν θέλωμεν νὰ εὕρωμεν τὴν ἐξηγήσιν αὐτῆς, πρέπει νὰ προστρέξωμεν εἰς τὰς ἐντελῶς πρωτογόνους

ἀντιλήψεις τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως αὐταὶ παρουσιάζονται εἰς τοὺς ἀγριωτάτους λαοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀκριδῶς ἢ μαγεῖα πληροῖ ὅλον τὸν πνευματικὸν βίον.

*
* *

Εἰς αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς λαοὺς ἰδέαι περὶ θεοῦ ἢ θεῶν ἀνωτέρων, ὅπως τὸς ἀντιλαμβανόμεθα ἡμεῖς καὶ ὅπως τοὺς ἀντελαμβάνοντο καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, δὲν ὑπάρχουν. Τὸ μόνον, εἰς τὸ ὁποῖον πιστεύουν, εἶναι αἱ ψυχὰι τῶν νεκρῶν καὶ διάφοροι δαίμονες, εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν ὁποίων ἀποδίδεται κάθε ἔκτακτον γεγονός εἴτε καλὸν εἴτε συνηθέστερον κακόν. Ὅλαι π. χ. αἱ καταγίδες, ἢ αἱ ξηρασαίαι, καὶ πρὸ πάντων ὅλαι αἱ ἀσθένειαι καὶ οἱ θάνατοι θεωροῦνται ἔργον τῶν δαιμόνων τούτων.

Ἀνεπτύχθησαν δὲ αἱ ἰδέαι αὐταὶ περὶ ὑπάρξεως ψυχῶν καὶ πνευμάτων καὶ δαιμόνων, ἐντελῶς σύμφωνα μὲ τὴν ἀφελῆ καὶ πρωτόγονον ἀντίληψιν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων. Τὰ δὲ ἐλατήρια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔδωκαν τὴν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν εἶναι ὁ θάνατος ἀφ' ἐνός καὶ τὰ ὄνειρα ἀφ' ἑτέρου. Ὅταν ὁ ἄγριος βλέπῃ ἓνα ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἔβλεπε νὰ ζῆ καὶ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἐνεργῆ, νεκρὸν καὶ ἀκίνητον, δὲν ἠμπορεῖ νὰ φαντασθῆ ὅτι εἶναι πλέον σῶμα ἄψυχον, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι κάτι τοῦ συνέβη ἔκτακτον καὶ ἔπαυσε νὰ κινῆται, ὅπως ἀκριδῶς παύομεν νὰ κινούμεθα καὶ εἰς τὸν ὕπνον, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, μὲ τὰς ἰδίας ἀνάγκας καὶ τὰς ἰδίας δυνάμεις. Δι' αὐτὸ ἀκριδῶς καὶ τὸν περιποιοῦνται, φροντίζουν διὰ τὸ σῶμά του, τοποθετοῦν γῦρο του τροφάς, ζητοῦν τὴν συμβουλήν του καὶ τὸν ἐρωτοῦν διὰ διάφορα πράγματα. Σηκώνουν π. χ. τὰς χεῖράς του ἢ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος καὶ τὰ ἀφήνουν κατόπιν νὰ πέσουν καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν θὰ πάρουν, συμπεραίνουν τὴν ἀπάντησιν.

Φοβούνται δὲ νὰ παραλείψουν τίποτε, διότι φοβούνται τὴν δύναμιν του. Πιστεύουν ὅτι ἡμπορεῖ νὰ βλάψῃ, ἔπως ἡμπορεῖ νὰ βλάψῃ καὶ ὁ ζωντανὸς καὶ μάλιστα κάτι περισσότερον.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ τοὺς ἀγρίους αὐτοὺς ἡ προσωπικὴ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια, ἃς τὴν εἰπώμεν μὲ τὸ σημερινόν της ὄνομα, ἡ ψυχὴ, εἶναι συνδεδεμένη μὲ ὅλον τὸ σῶμα καὶ ὑπάρχει ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τὸ σῶμα καὶ μόνον ἂν καταστραφῇ ὀλόκληρον τὸ σῶμα, καταστρέφεται καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτή. Δείψανον τῶν ἰδεῶν αὐτῶν σημερινόν εἶναι αἱ δοξασαίαι τοῦ λαοῦ περὶ τῶν βρυκολάκων. Ὁ βρυκολάκας εἶναι νεκρὸς ἄλειωτος, τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ δὲν ἐπῆγεν εἰς τὸν ἄδην, ἀλλὰ μένει προσκεκολλημένη εἰς τὸ ἄλειωτο σῶμα. Εἶναι δὲ ἐνοχλητικώτατος διὰ τοὺς ζῶντας, διότι κάθε νύκτα ἀφήνει τὸν τάφον του καὶ βγαίνει ἔξω καὶ καταστρέφει τὰ ποίμνια, πνίγει τὰ βρέφη, ρίπτει λίθους κατὰ τῶν διαδαιτῶν καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ μόνον τὸ Σάββατον παραμένει εἰς τὸν τάφον του. Δὲν ἡμποροῦν δὲ οἱ ζῶντες νὰ ἀπαλλαγθοῦν ἀπ' αὐτὸν παρὰ μόνον ἂν τὸν σχίσουν, τοῦ βγάλουν τὴν καρδίαν καὶ κατόπιν τὸν καύσουν. Ἡ ἐλληνικὴ λαογραφία ἔχει πλεῖστα τοιαῦτα παραδείγματα, τὰ ὅποια ὑπενθυμίζουσιν βαρβαρωτάτους χρόνους. Ἀναφέρονται δὲ καὶ χωρὶς ὀλόκληρα, ἐρημωθέντα ἀπὸ τὸν φόβον τῶν βρυκολάκων. Ἰδίως εἰς τὴν Κρήτην ὁ φόβος αὐτὸς εἶναι ἐξαιρετικὸς, ὀνομάζονται δὲ ἐκεῖ καταχωνάδες.

Ἡ ψυχὴ λοιπόν, ὡς εἵπομεν, διὰ τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον εἶναι τελείως συνδεδεμένη μὲ τὸ σῶμα. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικὰ μέρη τοῦ σώματος, τὰ ὅποια πιστεύονται ὡς τὰ κατ' ἐξοχὴν κέντρα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, ὡς αἱ ἔδραι τῆς ψυχῆς. Τοιαῦτα π. χ. εἶναι οἱ νεφροί, τὸ ἦπαρ, βραδύτερον ἡ καρδίαν, οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ βλέμμα, εἰς τὸ ὁποῖον διὰ τοῦτο ἀπὸ ὅλους τοὺς λαοὺς ἐδόθη τοιαύτη σημασία, ἡ ὅποια καὶ

σήμερον σφίζεται εἰς τὰς περὶ βασκανίας δοξασίας. Πιστεύουν δὲ οἱ ἄγριοι ὅτι, ἀφ' οὗ αὐτὰ εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν τόπος τῆς ψυχῆς, ἔχουν καὶ ἐξαιρετικὴν δύναμιν καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἀνθρωποφάγοι, ὅταν συλλαμβάνουν αἰχμαλώτους καὶ τοὺς τρώγουν, ἐκλέγουν κατὰ προτίμησιν αὐτὰ τὰ μέρη, ὅχι διότι εἶναι τὰ νοστιμώτερα ἀλλὰ διότι νομίζουν ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνσωματώνονται, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ψυχὴν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ φονευθέντος. Ἐπίσης καὶ τὸ αἷμα θεωρεῖται ὡς ἔδρα τῆς ψυχῆς, ὅθεν καὶ πίνουν ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν θυμάτων, ἔπειτα δὲ καὶ αἱ ἐκκρίσεις, ὁ σιελος καὶ ἰδίως τὰ οὖρα, τὰ ὁποῖα καὶ συνδέονται πρὸς τοὺς νεφρούς. Ἀλλὰ καὶ κάθε μέρος τοῦ σώματος, αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς, οἱ ὀδόντες, οἱ ὄνυχες, τὰ ὀστά, ἔχει καὶ μέρος ἀπ' αὐτὴν τὴν ψυχὴν καὶ ἐπομένως ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ, ὅπως ἐνεργεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος. Ἀκόμη δὲ καὶ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται ὁ ἄνθρωπος, παίρνουν κάτι τι ἀπ' αὐτόν, ἀπὸ τὸ εἶναι του, ἀπὸ τὴν δύναμίν του. Ἄν δὲ εἰς αὐτὰς τὰς ἰδέας προστεθῇ καὶ ὁ φόβος, τὸν ὁποῖον αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος ἐνώπιον τοῦ νεκροῦ, ἐξηγεῖται πολὺ καλὰ διατὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ λαοὶ καὶ μάλιστα οἱ ὀλιγώτερον προηγμένοι φοβοῦνται νὰ μεταχειρισθοῦν πράγματα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη ὁ νεκρός. Εἰς μερικοὺς δὲ μάλιστα τόσος εἶναι ὁ φόβος, ὥστε ἐγκαταλείπουν ἀμέσως τὴν καλύβην, ὅπου ἔζων μετὰ τοῦ νεκροῦ καὶ ὅλα τὰ πράγματά των καὶ φεύγουν μακρὰν, διὰ νὰ ἰδρῦσουν ἄλλοῦ κατοικίαν.

Εἰς τὰς πρωτογόνους ταύτας ἰδέας προσετέθησαν βαθμηδὸν καὶ ἄλλαι ἐπίσης πρωτόγονοι. Σιγὰ σιγὰ δηλ. ὁ ἄνθρωπος παρετήρησεν ὅτι τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀναπνοή καὶ ὅτι, ὅταν φύγη ἢ τελευτήσῃ, φεύγει καὶ κάθε κίνησις καὶ ἐνέργεια ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Τί φυσικώτερον λοιπὸν νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ἀναπνοὴν ἔχει τὴν

ἔδραν τῆς καὶ ὅτι μαζὶ μὲ τὴν τελευταίαν πνοὴν φεύγει καὶ ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία φυσικῶς θὰ εἶναι κάτι ὡσὰν αὐτὴν τὴν πνοήν. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τὸ ἑλληνικὸν ψυχὴ καὶ τὸ λατινικὸν anima δεικνύουσιν ἀκριβῶς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν τῆς ψυχῆς ὡς πνοῆς. Καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἰς τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν εὐρίσκεται, ἔστιν λέγειν περὶ τῶν πρωτοπλάστων ὅτι ὁ Θεὸς ἐνεφύσησεν εἰς αὐτοὺς πνοὴν ζωῆς.

Ἐκ τῆς ἰδέας αὐτῆς ἐξηγεῖται διατί εἰς μερικοὺς λαοὺς ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἀποθνήσκοντα βάζουν τὸν υἷόν του διὰ νὰ πάρῃ τὴν τελευταίαν του πνοήν, νὰ ἐνσωματωθῇ δηλ. τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποθανόντος, καὶ διατί οἱ ἀρχαῖοι Μεξικανοί, ὅπως φαίνεται ἀπὸ πολλὰ μνημεῖα, ἐπίστευον εἰς τὴν διὰ τῆς ἀναπνοῆς ἀνταλλαγὴν τῶν ψυχῶν. Ἐπίσης ἀπ' ἐδῶ ἐξηγεῖται καὶ ἡ μαγικὴ δύναμις, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὸ φύσημα, καὶ ἡ χρησιμοποίησις αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐξορκισμοὺς καὶ τὰς μαγείας. Αἱ γραφαὶ ὅπως πτύουσιν, ἔτσι καὶ φυσοῦν συχνὰ ἔπειτα ἀπὸ τὰ ξόρκια τους.

*
* *

Ἡ ἀντίληψις αὕτη τῆς ψυχῆς ὡς πνοῆς διηυκόλυνε πολὺ τὴν ἰδέαν τοῦ χωρισμοῦ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, ὡς ὄντος ἰδιαιτέρου, τὸ ὁποῖον εἶναι μὲν συνδεδεμένον μὲ τὸ σῶμα, ἢμπορεῖ ὅμως νὰ ἐξέρχεται ἀπ' αὐτὸ καὶ νὰ ζῇ ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ. Ἄλλὰ εἰς τὴν ἰδέαν αὐτὴν ἦλθεν ὁ ἄνθρωπος κυρίως ἀπὸ τὰ ὄνειρα.

Τὰ ὄνειρα διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ἔχουν τόσην σημασίαν, ὅσην καὶ ὁ ἐξυπνος βίος. Δι' αὐτὸν καὶ αὐτὰ εἶναι τόσον ἀληθῆ καὶ πραγματικά, ὅσον καὶ ὅσα αἰσθάνεται μὲ ἀνοικτοὺς ὀφθαλμούς. Εἰς τὰ ὄνειρα λοιπὸν αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος βλέπει ὅτι τρέχει, κινεῖται, ἐνεργεῖ, μεταβαίνει εἰς

ἄλλους τόπους, πράγματ' αὐτὰ ὅποια δὲν ἔχει κανένα λόγον νὰ μὴ τὰ θεωρῆ πραγματικά. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐνῶ τὸ σῶμα του οὐδὲν μετακινεῖται ἐκ τῆς θέσεως του, αὐτὸς κινεῖται καὶ ἐνεργεῖ, πράγμα τὸ ὅποιον φυσικώτετα ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἰδέαν περὶ χωρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου εἰς δύο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν εἶναι τὸ σῶμα, τὸ δὲ ἄλλο ἢ ψυχὴ, ἢ ὅποια εἶναι καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ δύναται νὰ εἰσέρχεται καὶ νὰ ἐξέρχεται ἀπ' αὐτὸ καὶ νὰ κινῆται ἐλευθέρως καὶ νὰ ζῇ βίον ἀνεξάρτητον αὐτοῦ. Τὴν ἰδέαν δὲ αὐτὴν ἐνισχύει ἀκόμη περισσότερον ἢ εἰς τὰ ὄνειρα ἐμφάνισις καὶ τῶν μορφῶν τῶν νεωστὶ ἀποθανόντων, πράγμα τὸ ὅποιον διὰ τὸν ἀφελῆ πρωτόγονον ἄνθρωπον σημαίνει ὅτι αὐτοὶ δὲν ἐχάθησαν, ἀλλ' ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν ὑπὸ τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὅποιαν παρουσιάζονται εἰς τὰ ὄνειρα. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν ψυχῶν, ὡς σκιῶν ἀορίστων καὶ ἀσυλλήπτων, ὅπως ἀκριβῶς παρουσιάζονται καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ εἰς τὰς δοξασίας τοῦ σημερινοῦ λαοῦ εἰς τὰ λεγόμενα φαντάσματα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐσχηματίσθη ἡ πίστις περὶ ἐξακολουθήσεως τοῦ βίου τῶν νεκρῶν καὶ μετὰ θάνατον καὶ περὶ τοῦ εἴδους τῆς μορφῆς τῶν ψυχῶν.

Ἄλλ' οἱ εἰς τὸν ὕπνον ἐμφανιζόμενοι νεκροὶ καὶ ἄλλαι διάφοροι μορφαὶ δὲν εἶναι πάντοτε εὐχάριστοι. Εἰς τοὺς ἐφιάλτας, εἰς τὰ παραληρήματα, εἰς τοὺς ἀγωνιώδεις ὕπνους τῶν ἀσθενῶν αἱ μορφαὶ αὐταὶ τῶν ὀνείρων εἶναι φοβεραὶ. Οὕτω κοντὰ εἰς τὰς ἀδελφεὶς ψυχάς, τὰς ὁποίας εὐχαρίστως βλέπει κανεὶς, ἐμορφώθη καὶ ἡ πίστις εἰς τὰς κακὰς ψυχάς καὶ τὰ διάφορα τέρατα τῶν νοσηρῶν ὀνείρων, τὰ ὅποια ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῆς πίστεως εἰς τοὺς κακοὺς δαίμονας, τοὺς προξένους παντὸς κακοῦ καὶ πρὸ πάντων τῶν ἀσθενειῶν. Διότι βέβαια τίποτε δὲν ἠμπόδιζε τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον νὰ πι-

στεύση ὅτι αὐτοὶ οἱ φοβεροὶ νεκροὶ καὶ αἱ ἄλλαι φοβεραὶ τῶν ὄνειρων μορφαί, αἱ ὁποῖαι ἀκριβῶς εἰς ὥρας ἀσθενείας ἐμφανίζονται, εἶναι καὶ οἱ πρόξενοὶ τῶν ἀσθενειῶν. Καὶ πραγματικῶς εἰς ὅλους τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς ὑπάρχει ἀκράδαντος ἢ πεπολίθησις ὅτι αἱ ἀσθενεῖαι καὶ οἱ θάνατοι καὶ πᾶν ἄλλο ἀτύχημα εἰς τὴν ἐνέργειαν τοιούτων κακοποιῶν δαιμόνων ὀφείλονται. Δείψανον τῶν τοιούτων δοξασιῶν εἶναι ἢ πίστις τοῦ λαοῦ καὶ σήμερον ἀκόμη, ὅτι διάφοροι ἀσθενεῖαι προέρχονται ἀπὸ διάφορα ἀερικά, νεράιδες κτλ., ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον φαντάζεται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ σήμερον ἀκόμη τὰς ἀσθενείας, τὴν χολέραν, τὴν πανούκλαν, τὴν εὐλογίαν κ.τ.λ.

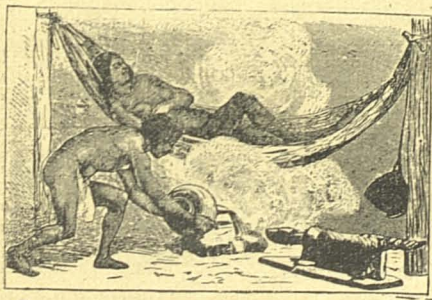
*
*
*

Ἐφ' οὗ λοιπὸν οἱ κακοὶ οὗτοι δαίμονες ἦσαν οἱ πρόξενοὶ τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν κακῶν ἐν γένει εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἔπρεπε νὰ εὑρεθῶν καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων οὗτοι νὰ κατανικηθῶν, νὰ καταδιωχθῶν, διὰ νὰ γίνῃ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Καὶ ποῖα μέσα φαντάζεσθε ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος διὰ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν κακοποιῶν δαιμόνων; Πρωτίστως αὐτὰ τὰ ἴδια μέσα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται καὶ κατὰ τῶν ἀνθρώπων, δηλ. ἀπειλὰς μὲ λόγους καὶ μὲ χειρονομίας, ἀπειλὰς μὲ ἔπλα, κρότους ἐκφοβιστικούς, προσπαθείας βιαίας πρὸς ἀπόσπασιν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ δαίμονος, ξυλοκοπήματα κ.τ.λ., ἔπειτα δυσώδη σώματα, καπνοὺς κ.τ.τ. Καὶ πραγματικῶς ὅλα αὐτὰ τὰ μέσα τὰ εὐρίσκομεν χρησιμοποιούμενα. Αἱ ἀπειλαὶ μὲ λόγους καὶ μὲ χειρονομίας εἶναι ἀπαραίτητοι. Μὲ τὸ ξίφος καὶ τὸ δόρυ ἀπειλοῦν τὸν δαίμονα ὅτι θὰ τὸν διατρυπήσουν καὶ κινοῦν αὐτὰ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀρρώστου, μὲ τὸ τύμπανον καὶ ἄλλα θορυβοποιὰ ὄργανα ἐγείρουσιν θόρυβον ἐκκω-

φαντικόν, με τούς χείρας πιέζουν φοβερὰ τὸ πάσχον μέρος διὰ νὰ βγάλουν τὸν δαίμονα, ὁ ὁποῖος ἔχει εἰσχωρήσει ἐκεῖ, καὶ ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν ἀρχὴν τῶν ἰατρικῶν ἐντριβῶν, ἀπομυζοῦν ἔπειτα ἰσχυρότατα τὸ μέρος ἢ καὶ φλεβοτομοῦν, διὰ νὰ διευκολύνουν τὴν ἐξοδὸν τοῦ δαίμονος, καὶ ἔχομεν ἐδῶ τὴν ἀρχὴν τῶν φλεβοτομιῶν καὶ τῆς βεντούζας, συχνότατα δὲ καὶ ξυλοκοποῦν τὸν ἀσθενῆ, μετὴν ἰδέαν ὅτι ξυλοκοποῦν μαζὶ καὶ τὸ δαιμόνιον καὶ τὸ ἀναγκάζουν νὰ φύγῃ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπομιμνήσκει τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον θεραπεύουν τὴν τρέλλαν αἱ δικοὶ μας καλόγηροι, ἢ καπνίζουσι τέλος ἰσχυρότατα τὸν ἀσθενῆ.

Ἰατρὸς ἐρυθρόδερμος ἀπομυζῶν τὴν ἀσθένειαν.

Ἄτμολουτρον ἐρυθρόδερμου λεχοῦς.

τὰ ὁποῖα, καθὼς εἶπομεν, πιστεύεται ὅτι ἐδρεύει ἰδιαιτέρως ἢ ψυχῇ ἢ ἐπωσδῆποτε ὑπάρχει ἢ ψυχικὴ δύναμις ἐνὸς νεκροῦ.

Ἄλλὰ πολλάκις δὲν ἀρκοῦν αὐτά. Τὸ δαιμόνιον εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὸν καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ ἄλλα ἰσχυρότερα τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως μέσα. Τοιαῦτα πρωτίστως εἶναι ἐκεῖνα τὰ μέρη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, εἰς

Αὐτὰ λοιπὸν μετεχειρίσθησαν ὡς ἀποτρόπαια καὶ αὐτὰ ἀκόμη ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερον εἰς τὰ λείψανα τῶν διαφόρων μαγικῶν συνηθειῶν. Δι' αὐτὸ κρεμοῦν εἰς τὸν λαιμὸν τοὺς οἱ ἄγριοι νεφροῦς, ὀδόντες, ὅστ' αἰ καὶ ἄλλα ἀνθρώπινα μέλη, τὰ ὅποια εἶναι οἱ προπάτορες τῶν σημερινῶν φυλακτῶν, τὰ ὅποια κρεμοῦν αἱ μητέρες εἰς τὰ παιδιὰ, δι' αὐτὸ καὶ τὸ φτύσιμο ἀκόμη καὶ σήμερον συνηθίζεται, διὰ νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τὸ κακὸ μάτι καὶ ἀπὸ κάθε κακὸ, δι' αὐτὸ φτύνουν εἰς τὸν κόρφο τοὺς καὶ δι' αὐτὸ οἱ γριεὲς ξορκίστρες, ἀφ' οὗ διαβάσουν τὸ ξόρκι τοὺς, φτύνουν καὶ τρεῖς φορές γιὰ νὰ φύγῃ τὸ κακὸ. Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ μέσα σιγὰ σιγὰ προστίθενται καὶ ἄλλα, τὰ ὅποια ἀπὸ παρομοίας ἰδέας ἔχουν τὴν ἀρχὴν τοὺς καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποτελεῖται κύκλος ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα καὶ κύρια μαγικὰ μέσα, τὰ ὅποια ἐξηκολούθησαν πάντοτε νὰ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν μαγείαν, σφίζονται δὲ καὶ μέχρι σήμερον εἰς τὰς δεισιδαιμονίας τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

*
* *

Χρησιμοποιεῖ δὲ αὐτὰ κατ' ἀρχὰς οἷοςδὴποτε. Σιγὰ σιγὰ ὅμως εἰς τοὺς λαοὺς, ὅπως εἶπομεν καὶ εἰς τὸ πρῶτον μάθημα, ἐμορφώθη ἰδιαιτέρα τάξις ἀνθρώπων, οἱ μάγοι ἢ ἱατροί, οἱ ὅποιοι ἰδιαιτέρως ἐκαλλιέργησαν τὰ μαγικὰ ταῦτα μέσα. Συνετέλεσε δὲ πιθανῶς εἰς τὴν μόρφωσιν τοιαύτης ἐπαγγελματικῆς τάξεως ἢ φυσικῆ ἰδιοφυΐα μερικῶν ἀτόμων νευρικῆς φύσεως, ἐπιρρεπῶν εἰς νευρικὰς καταστάσεις, ἐκστάσεις, ἐνθουσιασμούς, δράματα κ.τ.τ., πρᾶγμα τὸ ὅποιον διὰ τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον εἶναι ἀπόδειξις ἰδιαιτέρας σχέσεως τῶν ἀνθρώπων τούτων πρὸς τὰ πνεύματα καὶ τοὺς δαίμονας. Σήμερον οἱ μάγοι αὐτοὶ

ἢ ἰατροὶ εὐρίσκονται εἰς ἄλλους τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς, καί, καθὼς λέγουσιν οἱ ἱεραπόστολοι, εἶναι τὰ σπουδαιότερα κωλύματα εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ σῶς κάμω μίαν σύντομον περιγραφὴν αὐτῶν.

Μάγοι γίνονται συνήθως ὅσοι δύνανται νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὰ πνεύματα, πρῶτον τὸ ὁποῖον φυσικά, καθὼς εἶπομεν, συμβαίνει συνήθως εἰς τὰς νευρικὰς καὶ ὑστερικὰς φύσεις. Οὕτω π. χ. εἰς τοὺς Αὐστραλοὺς, ἐὰν ἕνα παιδί ἴδῃ εἰς τὸν ὕπνον του ἢ εἰς ἐφιάλτας τὸν δαίμονα τῶν ἀσθενειῶν, προσρίζεται ὡς μάγος. Ἐπίσης οἱ περισσότεροὶ μάγοι γίνονται κατόπιν σοβαρᾶς ἀσθενείας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας κατὰ τοὺς ἐφιάλτας καὶ τὰ πικραλήρημάτα των πιστεύεται ὅτι ἐπικοινωνήσαν πρὸς τὰ πνεύματα καὶ ἀπέκτησαν τὰς μαγικὰς δυνάμεις. Πλὴν τούτου τὸ ἐπάγγελμα εἶναι καὶ κληρονομικόν.

Διὰ νὰ χρισθῇ ὅμως κανεὶς τέλειος μάγος, ἐκτὸς τῶν ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ δύναμις τῆς μαγείας ἔρχεται ἐξαφνικὰ ὡς ἐνθουσιασμός καὶ προφητικὴ ἀποκάλυψις, πρέπει νὰ προπαρασκευασθῇ καὶ νὰ μαθητεύσῃ.

Ἡ προπαρασκευὴ γίνεται συνήθως μὲ τὴν νηστείαν καὶ τὴν ἀποχώρησιν καὶ ἀπομόνωσιν εἰς τὸ δάσος. Ἐκεῖ ἡ ἀπομόνωσις καὶ ἡ νηστεία καθιστοῦν δυνατὴν τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ ὑποψήφιου μὲ τὰ πνεύματα κυρίως παλαιῶν ἀποθανόντων ἰατρῶν. Γίνεται δὲ ἡ ἐπικοινωνία αὕτη φυσικὰ μὲ ὄνειρα, παραισθήσεις καὶ ὁράματα, ἀνάλογα τῶν ὁποίων ἄφθονα εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ τοῦ μοναχισμοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ παρασκευαζόμενος ἀποκτᾷ τὰς μαγικὰς δυνάμεις. Μετὰ τὴν προπαρασκευὴν αὐτῆς ἀρχίζει ἡ μαθητεία. Ὁ ὑποψήπιος προσκολλᾶται εἰς ἕνα μάγον, παρὰ τοῦ ὁποίου μανθάνει τὰ διάφορα μυστικά τῆς τέχνης. Πληρώνει δὲ καὶ διδάκτρα, π. χ. μίαν ἀγελάδα, μίαν ἀίγα κ.τ.τ. Ἀκολουθοῦν αἱ ἐξετά-

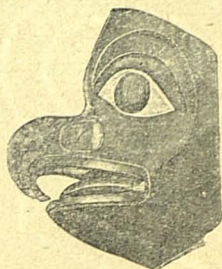
σεις καὶ ἡ δοκιμασία. Αἱ ἐξετάσεις γίνονται συνήθως ἐνώπιον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φυλῆς καὶ τοῦ ἰατροσυνεδρίου τῶν μάγων τῆς φυλῆς. Ἐκεῖ ὁ ὑποψήφιος θὰ δεῖξῃ τὴν θεραπευτικὴν του ἰκανότητα. Ἐὰν ἐπιτύχῃ, γίνεται δεκτὸς εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐπιστημόνων. Εἰς μερικοὺς λαοὺς εἰς τὴν Β. Ἀμερικὴν, ὅπου οἱ μαγοῖατροὶ ἀποτελοῦν ἐπαγγελματικὸν σύνδεσμον ἱερόν, σύλλογον θιασωτῶν, ἐὰν ἐπιτρέπεται ἢ παραμοίωσις, ὁ ὑποψήφιος διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸν πρέπει νὰ ὑποβληθῇ εἰς διαφόρους διατυπώσεις, ἢ πρώτη τῶν ὁποίων εἶναι τὰ πλούσια δῶρα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προσφέρῃ. Αἱ ἄλλαι φέρουν καθαρῶς τελετουργικὸν χαρακτήρα. Ἡ εἰκὼν σᾶς δεικνύει τὸ πρᾶγμα (Εἰκὼν 1).

Ἀφ' οὗ ἄπαξ ἀναγνωρισθῶν ἐπισήμως αἱ μαγικαὶ καὶ θεραπευτικαὶ ἰδιότητες τοῦ ὑποψηφίου καὶ γίνῃ δεκτὸς εἰς τὸν σύλλογον, εἶναι πλέον μάγος ἢ ἰατρός. Ὡς τοιοῦτος ἔχει διακεκριμένην θέσιν εἰς τὴν κοινωνίαν. Συνήθως ἔχει χωριστὴν καλύβην, κάπως ἀπομεμονωμένην καὶ ἀπομεμακρυσμένην τῶν ἄλλων οἰκήσεων, εἰς τὴν ὁποίαν δέχεται τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην τῆς συμβουλῆς του (Εἰκὼν 2). Πᾶσα συμβουλή καὶ θεραπεία πληρῶνεται κατὰ τοὺς διαφόρους λαοὺς διαφοροτρόπως καὶ συνήθως μὲ τροφὰς καὶ μὲ ζῶα. Πολλαχοῦ ὅμως, ἐὰν ἀποτύχῃ ἢ θεραπεία, τοῦ τὰ παίρνουν ὀπίσω, ἐὰν δὲ ὁ ἀσθενὴς ἀποθάνῃ, τότε διατρέχει τὸν κίνδυνον ὁ μάγος νὰ φονευθῇ, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον πολλάκις συμβαίνει, ἐὰν δὲν κατορθώσῃ νὰ εὕρῃ κάποιαν εὐλογοφανῆ δικαιολογίαν.

Γίνεται δὲ ὁ τρόπος τῆς θεραπείας συνήθως μὲ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, ἀνάλογος δηλ. πρὸς τὰς κρατούσας δοξασίας περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ἀσθενειῶν ἐκ διαφόρων δαιμόνων. Αἱ ἐξωφρενικαὶ χειρονομίαι καὶ ὁ χορὸς καὶ ὁ θόρυβος, εἰς τὸν ὁποῖον λαμβάνουν μέρος ὅλοι οἱ παριστάμενοι, οἱ ὅστε-

ρισμοί, είναι τὰ συνηθέστερα μέσα. Ἐννοεῖται ὅτι, διὰ τὴν ἐπι-
 τευχθῆ ἢ κατανίκησιν τοῦ δαίμονος, πρέπει ὁ μάγος νὰ εἶναι
 ὅσον τὸ δυνατόν φοβερώτερος, πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ ἴδιος, εἰ
 δυνατόν, δαίμων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ παρά-
 δοξος περιβολὴ τῶν μάγων κατὰ τὴν ἐκτέ-
 λειν τοῦ ἔργου των (Εἰκῶν 4) καὶ τὰ
 συνηθέστατα τερατώδη προσωπεῖα, τὰ
 ὁποῖα παριστάνουν καὶ αὐτὰ δαίμονας,
 τοὺς βοηθοὺς δαίμονας τοῦ μάγου, τοὺς
 ὁποῖους ἐνσωματώνει, οὕτως εἰπεῖν, διὰ
 τῆς ἐνδυμασίας (Εἰκῶν 5 καὶ 6).

Πλὴν τούτων ἔχουν οἱ μάγοι μεθ' ἑαυ-
 τῶν καὶ διάφορα ἄλλα ἐργαλεῖα τῆς τέ-
 χνης των, καὶ κυρίως περίπτα, φυλακτὰ
 ἐξ ὀστέων, λίθων κ.τ.λ. Ἀπαραίτητον δὲ εἶναι τὸ τύμπανον

Προσωπεῖον ἱατροῦ
 ἐρυθροδέρμου.

Προσωπεῖον ἱατροῦ
 ἐρυθροδέρμου.

ἢ τὰ κρόταλα. Εἰς τὴν Β. Ἀμερικὴν
 ὅλα αὐτὰ περιλαμβάνονται εἰς ἓνα μα-
 γικὸν σάκκον, ὃ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ Α
 καὶ τὸ Ω τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης, ἔχει
 δὲ κατ' ἐξοχὴν μαγικὴν δύναμιν, καὶ
 εἰς αὐτὸν ὀρκίζονται οἱ μάγοι, ὅπως
 οἱ θεοὶ ὀρκίζοντο εἰς τὸ ὑπόγειον
 ὕδωρ τῆς Στυγός.

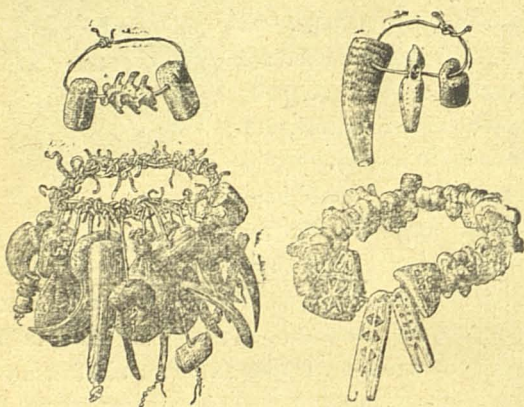
Οἱ ἱατροὶ συνήθως εἶναι ἄνδρες,
 ἔχομεν ὅμως εἰς πολλοὺς λαοὺς καὶ
 γυναῖκας. Πλεῖσταὶ δὲ γυναῖκες ἀναφέ-
 ρονται βοηθοὶ ἱατρῶν. Εἰς τοὺς λαοὺς
 τῆς Σιβηρίας ὁ μάγος κληροδοτεῖ τὴν
 μαγικὴν τέχνην εἰς τὴν κόρην του καὶ

ὄχι εἰς τὸν υἱόν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει τὴν

παρ' ἡμῖν κρατοῦσαν συνήθειαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ξόρκια, διὰ νὰ διατηροῦν τὴν δύναμίν τους, πρέπει νὰ πᾶν ἀπὸ ἄνδρα εἰς γυναῖκα καὶ ἀπὸ γυναῖκα πάλιν εἰς ἄνδρα.

Ἄλλὰ κοντὰ εἰς τὴν ἐπίσημον, τὴν ἀνεγνωρισμένην καὶ ἐπαγγελμπτικὴν αὐτὴν μαγείαν, δὲν ἔπαυσαν φυσικὰ νὰ ἀσκοῦνται

Περὶ αὐτῶν μάγῶν Ζουλοῦ.

διάφοροι μαγικαὶ συνήθειαι ὑπὸ διαφόρων ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν γραϊῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς αὐτὰ ὑπῆρξαν οἱ πιστότεροι φύλακες τῆς παραδόσεως. Διὰ τοῦτο εἰς πολλοὺς λα-

οὺς, προτοῦ νὰ καταφύγουν εἰς τοὺς ἐπισήμους ἰατρομάγους, καταφεύγουν εἰς τὰς γραῖας τῆς φυλῆς.

*
* *

Ἔως ἐδῶ, καθὼς θὰ παρατηρήσατε, ἡ μαγεία δὲν ἔχει τίποτε τὸ κακόν. Τοῦναντίον μάλιστα χρησιμοποιεῖται διὰ τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐννοεῖται ἕμως ὅτι ὁ μάγος, ἀφ' οὗ ἔχει αὐτὰς τὰς ἐξαιρετικὰς δυνάμεις, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀφελῶν ἀγρίων, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον εἰς ἕλους τοὺς λαοὺς, ὅπως ἡμπορεῖ νὰ ὠφελήσῃ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡμπορεῖ καὶ νὰ βλάψῃ. Μία δὲ ἀσθένεια ἢ ἕνας θάνατος εἶναι

δυνατὸν νὰ προσέρχωνται καὶ ἀπὸ ἓνα δαίμονα, ἀλλὰ εἶναι δυνατὸν νὰ προσέρχωνται καὶ ἀπὸ ἓνα μάγον. Δύναται δὲ εὐκολὰ νὰ βλάψῃ ὁ μάγος καὶ ἀπὸ μακράν. Πρῶτον πιστεύουν ὅτι, ἐνῶ τὸ σῶμα μένει εἰς ἓνα τόπον ὠρισμένον, ἢ ψυχὴ του ἡμπορεῖ νὰ φύγῃ καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ὡς δαίμων πλέον νὰ βλάψῃ. Ἐπειτα γνωρίζει νὰ κατασκευάζῃ ὁμοιώματα τῶν ἐχθρῶν του ἀπὸ διαφόρους ὕλας, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμπήγει καρφιά, ἢ τὰ δένει, ἢ τὰ ἀποκεφαλίζει καὶ ἐν γένει τὰ κακοποιεῖ κατὰ διαφόρους τρόπους, καὶ τότε πάσχει ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον παριστᾷ τὸ εἶδωλον, ὅ,τι πάσχει καὶ τὸ εἶδωλον αὐτὸ καὶ εἰς τὸ τέλος, ἂν δὲν εὗρεθῇ τὸ εἶδωλον καὶ ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ τὰ καρφιά καὶ τοὺς κόμβους, ἀποθνήσκει. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ φόβος τῶν ἀνθρώπων ἐκ μέρους τῶν μάγων, ἀλλὰ καὶ οἱ κίνδυνοι αὐτῶν τούτων τῶν μάγων. Διότι ἐὰν ἐπέλθῃ εἰς ἓνα κάποιον κακὸ καὶ ἀποδοθῇ αὐτὸ εἰς μάγον, οὗτος διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ φονευθῇ. Εἶναι δὲ πολυάριθμοι οἱ τοιοῦτοι φόνοι ἰδίως εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀφρικῆς καὶ μάλιστα γυναικῶν, χαρακτηριζομένων ὡς κακῶν μαγισσῶν. Ἡ εἰκὼν (Ἄρ. 8) σᾶς δεικνύει μίαν τοιαύτην σκηνήν. Συνήθως δὲ κατόπιν καὶ καίονται, διὰ νὰ ἐξαλειφθῇ πᾶν ἔχνος τοῦ κακοποιοῦ μάγου, τὸν ὁποῖον καὶ μετὰ θάνατον φοβοῦνται.

*
* *

Καὶ αὐτὰ μὲν ὄσον ἀφορᾷ τὴν μαγείαν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς, εἰς τοὺς ἀγρίους. Ἄς ἔλθωμεν εἰς τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς καὶ πρῶτα πρῶτα εἰς τοὺς ἀρχαίους.

Εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἡ μαγεία ἀπετέλει μυστικὴν σοφίαν, τὴν ὁποῖαν οἱ σοφοὶ ἤντλουν ἀπὸ παλαιὰ καὶ ἀπόκρυφα βιβλία. Οἱ κατέχοντες τὴν σοφίαν ταύτην ἦσαν περίφημοι, κατὰ δὲ τὰς αἰγυπτιακὰς διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι περιεσώθησαν μέχρις ἡ-

μῶν, ἐξετέλουν πράγματα καταπληκτικά. Ἡδύναντο νὰ μαγεύσουν οὐρανὸν καὶ γῆν, τὸν νυκτερινὸν κόσμον, τὰ βουνὰ καὶ τὰ νερά. Ἐγνώριζον τὰς γλώσσας τῶν πτηνῶν καὶ τῶν ἔρπετων, ἔβλεπον τοὺς ἰχθῦς εἰς τὸ βάθος τοῦ ποταμοῦ καὶ ἠδύναντο νὰ τοὺς ἀναβιάσουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν. Ἄγρια θηρία, λέοντας, ἠδύναντο νὰ τοὺς ὑποτάξουν, κεφαλὰς ἀποκεκομμένας νὰ τοποθετήσουν εἰς τὴν θέσιν των καὶ νὰ δώσουν ζωὴν ἐκ νέου, τοὺς νεκροὺς νὰ ἀνακαλοῦν εἰς τὴν ζωὴν καὶ νὰ τοὺς συμβουλευῶνται, νὰ κατασκευάζουν ἀπὸ κηρὸν εἰδώλια, κροκοδείλους, πλοῖα μὲ κωπηλάτας κ.τ.τ. καὶ διὰ μιᾶς φοβερᾶς ἐπιφθῆς νὰ τὰ ζωντανεύουν διὰ νὰ τοὺς ὑπηρετοῦν εἰς τὰς θελήσεις των καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς θεοὺς νὰ ἐξαναγκάζουν νὰ παρουσιάζωνται ἐνώπιόν των καὶ νὰ τοὺς ὑπηρετοῦν. Φαίνεται δὲ ὅτι οὐχὶ σπανίως εἰς τοιοῦτους μάγους ἀπεδίδοντο καὶ πολλὰ δυστυχήματα καὶ ἐτιμωροῦντο τότε μὲ τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον, ἀκριβῶς ὅπως εἶδομεν καὶ εἰς τοὺς μαγύρους τῆς Ἀφρικῆς. Καὶ εἰς τοὺς ὑστερωτέρους δὲ χρόνους, ὅτε ἡ Αἴγυπτος ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπέβη κέντρον ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ μαγεία ἐκαλλιεργεῖτο ἐν Αἰγύπτῳ, περίφημοι δὲ ἦσαν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον οἱ αἰγύπτιοι μάγοι καὶ πολλοὶ μαγικοὶ πάπυροι ἐξ Αἰγύπτου μέχρις ἡμῶν περιεσώθησαν. Ὑπῆρχε δὲ καὶ τότε ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἐπισήμου, τῆς ἀγαθῆς μαγείας, τὴν ὁποίαν ἤσκουν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ προφῆται καὶ τῆς κακῆς μαγείας, τῆς δημώδους, ἡ ὁποία κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἡλιοδώρου ἐσύρετο κατὰ γῆς καὶ περιεποιεῖτο εἰδῶλα καὶ τριγύριζε γῦρο εἰς τοὺς νεκροὺς καὶ εἶχε τὸν νοῦν τῆς διαρκῶς εἰς τὰ βότανα καὶ τὰ ξόρκια καὶ κανὲν καλὸν δὲν εἶχε, πράξεων ἀθεμίτων εὐρετῆς καὶ ἡδονῶν ἀκολάστων ὑπηρέτης· ἐνῶ ἡ ἀληθὴς σοφία τῶν ἱερέων καὶ προφητῶν, ἀποβλέπουσα εἰς τὰ ἄστρα καὶ τὰ οὐράνια, πάντα πρὸς τὸ καλὸν καὶ ὠφέ-

λιμον τοῦ ἀνθρώπου ἔπραττε. Ἦσαν δὲ οἱ ἐργάται τῆς κατωτέρας αὐτῆς μαγείας καὶ γυναῖκες καὶ ὁ ἴδιος μᾶς δίδει μίαν περιγραφὴν.

Ὁ Αἰγύπτιος ἱερεὺς Καλάσιρις μετὰ τῆς ἡρωίδος τοῦ μυθιστορήματος Χαρίκλειας συναντοῦν τὴν νύκτα εἰς ἓν πεδῖον μάχης μεταξὺ τῶν νεκρῶν μίαν γραῖαν, παρὰ τῆς ὁποίας ζητοῦν πληροφορίας περὶ τοῦ δρόμου των. Ἡ γραῖα ὑπόσχεται νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ τὴν ἐπαύριον, ἀφ' οὗ τὴν νύκτα ἐκτελέσῃ μερικοὺς ἐναγισμοὺς εἰς τὸν φονευθέντα υἱὸν τῆς. Οἱ δύο ξένοι ἀπεχώρησαν εἰς ἓνα τόπον καθαρὸν ἀπὸ τοὺς νεκροὺς καὶ ἐκεῖ ὁ μὲν Καλάσιρις ἀπεκοιμήθη, ἡ δὲ Χαρίκλεια, μὴ ἔχουσα ὕπνον, ἐκάθητο συλλογισμένη. Μόλις ὅμως εἶχεν ἀνατελεῖ ἡ σελήνη καὶ ἐφωτίσθη ὁ τόπος, βλέπει τὴν γραῖαν νὰ ἐκτελῇ παράδοξα πράγματα. Ἦνοιξε πρῶτον βόθρον, ἔπειτα ἤναψε πυρὰν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος καὶ ἔβαλε εἰς τὸ μέσον τὸν νεκρὸν. Ἐλαβε κατόπιν ἀπὸ ἓνα τρίποδα ἓνα κρατῆρα πῆλινον καὶ ἔχυσε μέλι εἰς τὸν βόθρον καὶ ἀπὸ ἄλλον κρατῆρα γάλα καὶ ἀπὸ ἄλλον οἶνον. Ἐπειτα ἔκαμε ἓν εἰδῶλιον ἀνδρὸς ἀπὸ λίπος καὶ, ἀφ' οὗ τὸ ἐστεφάνωσε μὲ δάφνην καὶ μὲ μάραθρον, τὸ ἔρριψεν εἰς τὸν βόθρον. Ἐπειτα ἤρπασε ξίφος καὶ καταληφθεῖσα ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν καὶ εὐχηθεῖσα εἰς τὴν σελήνην μὲ πολλὰ βαρβαρικὰ ὀνόματα, ἔκοψε τὸν βραχίονά τῆς καὶ ἐσπόγγισε τὸ αἷμα μὲ φύλλα δάφνης καὶ ἔρράντισε τὴν πυρὰν. Ἀφ' οὗ δὲ καὶ ἄλλα τέρατα ἔκαμε, ἔκυψε πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ τοῦ ἐψιθύρισε διάφορα ξόρκια καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ σηκωθῇ ὄρθιος. Ἡ Χαρίκλεια ἐτρόμαξε καὶ ἐξύπνησε τὸν Καλάσιριν καὶ οἱ δύο πλέον μαζὶ παρηκολούθουν τὸ θέαμα. Ἡ γραῖα ἠρώτα τὸν νεκρὸν ἂν ὁ ἀδελφός του θά ξαναγυρίσῃ. Ὁ δὲ νεκρὸς δὲν ἔδωκεν ἀπόκρισιν, ἀλλ' ἀφ' οὗ ἔκαμε ἓν νεῦμα μόνον ἀμφίβολον κατέπεσε κατὰ γῆς. Ἄλλ' ἡ γραῖα δὲν ἔμεινεν εὐχαριστημένη.

Ἐκυψε πάλιν πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ τοῦ ἐπιθύρισε δυνατώτερα ξόρκια καὶ μὲ τὸ ξίφος ἐπήδα ἄλλοτε πρὸς τὴν πυρὰν καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸν βόθρον, ἕως οὗ ἠνάγκασε τὸν νεκρὸν ἐκ νέου νὰ σηκωθῇ. Καὶ ὁ νεκρὸς μὲ φωνὴν βαρεῖαν καὶ ὑπόκωφον, ὡς ἐκ σπηλαίου, ὑποτονθορίζων, τὴν ἐπέπληξε διὰ τὴν ἀνομίαν καὶ τὴν ἀσέθειάν της καὶ τῆς προεφήτευσεν ὅτι ὁ μὲν υἱὸς της δὲν θὰ ἐπιστρέψῃ, αὐτὴ δὲ ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἀποθάνῃ. Ταυτοχρόνως δὲ δι' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν μάρτυρες τῆς σκηνηῆς, τὸν Καλάσιριν δηλ. καὶ τὴν Χαρκικλειαν, προεφήτευσεν ὅτι μετὰ μακροῦς ἀγῶνας καὶ κόπους θὰ φθάσουν εἰς τὸ τέλος τοῦ ποθουμένου των. Εἶπε καὶ ἐσωριάσθη κατὰ γῆς. Ἡ δὲ γραῖα μανιώδης, διότι τὴν εἶδον ξένα μάτια, ὥρμησε μὲ τὸ ξίφος καὶ ἠρεύνα ὡς τρελλή μεταξὺ τῶν νεκρῶν διὰ νὰ τοὺς εὔρῃ. Ἄλλ' ἐνῶ ἠρεύνα, ἔπεσεν ἐπάνω εἰς δόρυ τεθραυσμένον καὶ ἐφρονεύθη.

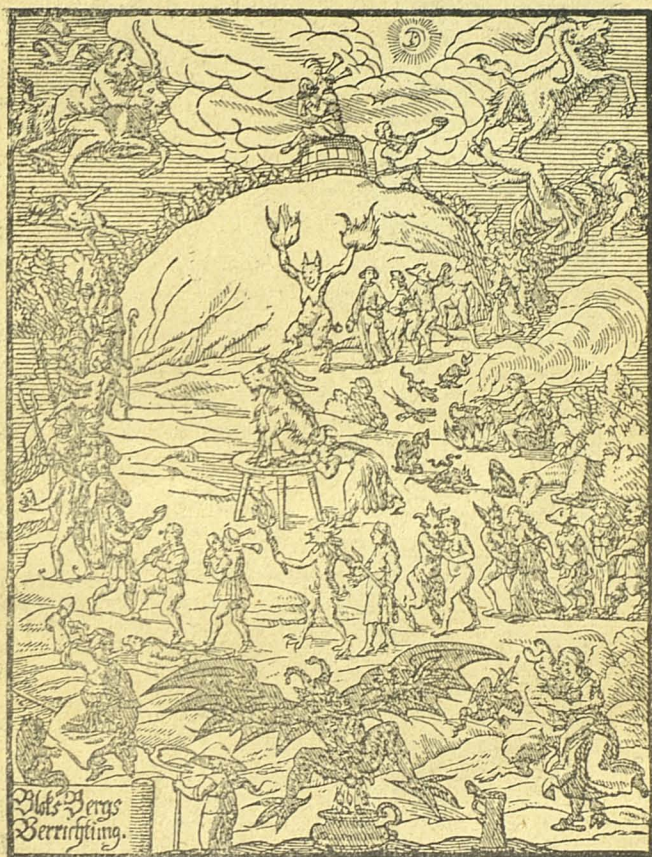
Ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ἕτερον τῶν ἀρχαιοτάτων πεπολιτισμένων λαῶν, εἰς τοὺς Χαλδαίους, ἡ μαγεία κατεῖχε μεγάλην θέσιν. Ὅπως οἱ κατὰ φύσιν λαοὶ οὕτω καὶ οἱ Χαλδαῖοι ἐπίστευον ὅτι ἐκάστη ἀσθένεια ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρον δαίμονα, εὐρέθησαν δὲ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἀνακτόρων τῆς Νινευι πλῆθος πηλίνων πινακίδων, αἱ ὁποῖαι περιέχουν ἰδιαιτέρας δι' ἐκάστην ἀσθένειαν ἐπιφάδας, ἰδιαιτέρα ξόρκια, τὰ ὅποια ἐγνώριζον ἰδιαιτέροι ἱερεῖς. Αὐτὴ ἦτο ἡ ἐπίσημος, ἡ ἀγαθὴ μαγεία. Ὑπῆρχεν ἕμως καὶ ἡ κακὴ, ἡ βλαβερά. Ἡ δευτέρα αὕτη, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰς ἐπιφάδας, ἠσκειτο καὶ ἐνταῦθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ γυναίκας. Τὰ δὲ μέσα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο, κατὰ τὰ Ἀσσυριακὰ κείμενα ἦσαν ἡ κατάρα, τὸ βάσκαμα, αἱ μαγικαὶ ἀλοιφαὶ καὶ τὰ φίλτρα καὶ ἰδίως ἡ κατασκευὴ ὁμοιωμάτων καὶ ἡ κατὰ διάφορον τρόπον κακοποιήσις αὐτῶν. Ἡ μαγεία αὕτη τῶν Χαλδαίων ἐπέδρασε καὶ εἰς τοὺς διαδεχθέντας αὐτοὺς λαοὺς, τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Πέρσας. Ἐξηκολούθουν ἕμως οἱ

Χαλδαῖοι καὶ εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους καὶ μάλιστα τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ ῥωμαίκοις; νὰ εἶναι περίφημοι μάγοι. Ὁ Μένιππος τοῦ Λουκιανοῦ εἰς ἕνα τοιοῦτον κκταφεύγει, διὰ νὰ τὸν καταβιάσῃ εἰς τὸν Ἄδην.

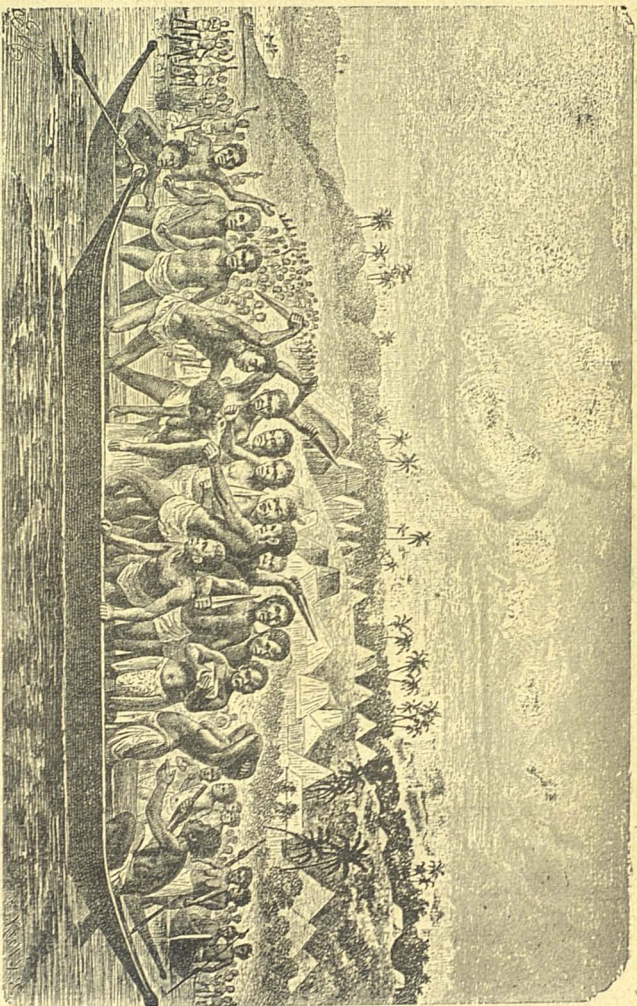
Εἰς τοὺς Ἑβραίους παρ' ὅλας τὰς ἀπαγορεύσεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰς μαγικὰς τέχνας, οἱ γινῶσται καὶ οἱ ἐγγραστρίμυθοι, ὅπως τοὺς ὀνομάζει ἢ μετάφρασις τῶν ἐδομῆκοντα, ἦσαν συνηθέστατοι. Ὁ Σαοὺλ ἐκίνησε διωγμὸν κατ' αὐτῶν. Καὶ Σαοὺλ περιεῖλε τοὺς ἐγγραστρίμυθους καὶ τοὺς γνώστας ἀπὸ τῆς γῆς λέγει ἢ Γραφή. Μόλα ταῦτα τόσον ἐρριζωμένη ἦτο ἢ πίστις εἰς τὴν δύναμιν αὐτῶν, ὥστε μετ' ὀλίγον αὐτὸς αὐτός ὁ διώκτης καταφεύγει εἰς γραῖαν ἐγγραστρίμυθον, διὰ νὰ πληροφορηθῇ περὶ τοῦ μέλλοντος. Ἀξίζει νὰ ἀκούσετε τὴν περιγραφὴν.

Καὶ συνεκαλύφωτο Σαοὺλ καὶ περιεβάλετο ἱμάτια ἕτερα, καὶ πορεύεται αὐτὸς καὶ δύο ἄνδρες μετ' αὐτοῦ, καὶ ἔρχονται πρὸς τὴν γυναῖκα νυκτός, καὶ εἶπεν αὐτῇ· Μάντευσαι δὴ μοι ἐν τῇ ἐγγραστρίμυθῳ, καὶ ἀνάγαγέ μοι ὅν ἂν εἶπω σοι. Καὶ εἶπεν αὐτῇ ἡ γυνή· Ἰδοὺ δὴ σὺ οἶδας ὅσα ἐποίησε Σαοὺλ, ὡς ἐξωλόθρευσε τοὺς ἐγγραστρίμυθους καὶ τοὺς γνώστας ἀπὸ τῆς γῆς· καὶ ἵνα τί σὺ παγιδεύεις τὴν ψυχὴν μου θανατῶσαι αὐτήν; Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ Σαοὺλ, λέγων. Ζῆ Κύριος, εἰ ἀπαντήσεται σοι ἀδικία ἐν τῇ λόγῳ τούτῳ. Καὶ εἶπεν ἡ γυνή· Τίνα ἀναγάγω σοι; Καὶ εἶπε. Τὸν Σαμουὴλ ἀνάγαγέ μοι. Καὶ εἶδαν ἡ γυνή τὸν Σαμουὴλ καὶ ἀνεδόθη φωνῇ μεγάλη καὶ εἶπεν ἡ γυνή πρὸς Σαοὺλ. Ἰνα τί παρελογίσω με, καὶ σὺ εἰ Σαοὺλ. Καὶ εἶπεν αὐτῇ ὁ βασιλεὺς. Μὴ φοβοῦ, εἶπον τίνα ἐώρακας. Καὶ εἶπεν αὐτῇ ἡ γυνή. Θεοὺς ἐώρακα ἀναβαίνοντας ἐκ τῆς γῆς. Καὶ εἶπεν αὐτῇ· Τί ἔγνωσ; Καὶ εἶπεν αὐτῇ. Ἄνδρα ὄρθιον ἀναβαίνοντα ἐκ τῆς γῆς καὶ οὗτος διπλοῖδα ἀναβεβλημένος. Καὶ ἔγνω Σαοὺλ, ὅτι οὗτος Σαμουὴλ, καὶ ἔκυψεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ. Καὶ εἶπε Σαμουὴλ. Ἰνα τί πρηνώχλησάς μοι ἀναβῆναί με; Καὶ εἶπε Σαοὺλ. Θλίβομαι σφόδρα, καὶ οἱ ἀλλόφυλοι πολεμοῦσιν ἐν ἔμοι, καὶ ὁ θεὸς ἀφέστηκεν ἀπ' ἐμοῦ, καὶ οὐκ ἐπακήκοέ μοι ἔτι καὶ ἐν χειρὶ τῶν προφητῶν καὶ ἐν τοῖς ἐνυπνίοις· καὶ νῦν κέκληκά σε γνωρίσαι μοι τί ποιήσω. Καὶ

Εἰκὼν 7. Βαίλπουγία νύξ. (Βλ. σ. 138)

Εικόνα 8. Θανατική έκτέλεσις μαρτυρῶν ἐν Δουρικῇ Ἀφρικῇ. (Βλ. σ. 123)

εἶπε Σαμουήλ. Ἴνα τί ἐπερωτᾷς με, καὶ Κύριος ἀφέστηκεν ἀπὸ σοῦ, καὶ γέγονε μετὰ τοῦ πλησίον σου ; κτλ.

Βραδύτερον εἰς τοὺς ἀλεξανδρινοὺς καὶ ῥωμαίκοὺς χρόνους οἱ Ἑβραῖοι, ὡς Ἀνατολιῖται, κατελέγοντο μετὰ τῶν ἐπιτηδείων μάγων, κατὰ δὲ τοὺς μέσους χρόνους καὶ κατόπιν πολλοὶ μαγικαὶ ἰδιότητες εἰς αὐτοὺς ἀπεδίδοντο, εἰς αὐτοὺς δ' ἀνήκει καὶ ἡ δημιουργία τῆς Καθόλας.

Εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐπίσης ἡ μαγεία εἶχε τὸν τόπον της. Μάγοι ἦσαν οἱ λαϊκοὶ ἰατροί, μάγισσαι δέ, αἱ ἀσχοῦσαι τὴν κακὴν μαγείαν. Εἰς τοὺς μύθους ἔχομεν τοὺς Τελχίνας, τοὺς Κορύδαντας καὶ τοὺς Κούρητας, γυναῖκας δὲ περιφήμους μαγίσσας τὴν Κίρκην, τὴν Μήδειαν, τὴν Ἀγαμήδην ἢ Περιμήδην, τὴν Πασιφάην καὶ τὴν Οἰνόνην. Καὶ αὐτὴ ἡ Ἑλένη γνωρίζει μαγικὰ φάρμακα, τὰ ὁποῖα ρίπτει εἰς τὸν κρατῆρα διὰ τὴν διασκεδάσῃ τὴν θλίψιν τῶν συνδαιτημόνων. Ἡ μαγεία ἀσκεῖται καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, οἱ δὲ γόητες καὶ οἱ φαρμακοὶ εἶναι πολὺ γνωστοὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ εἰς τὸν Ἱπποκράτην ἀποδιδόμενου βιβλίου «περὶ Ἱερῆς νόσου» ὁμιλῶν περὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι πρῶτοι ἱερὰν τὴν νόσον ταύτην ὠνόμασαν, λέγει ὅτι θὰ ἦσαν τοιοῦτοι οἱ καὶ νῦν εἰσι μάγοι τε καὶ καθάρται καὶ ἀγύροι καὶ ἀλαζόνες, ὁκοσοὶ δὴ προσποιέονται σφόδρα θεοσεβέες εἶναι καὶ πλεον τι εἰδέναι. Περὶ δὲ τῶν ἔργων αὐτῶν λέγει τὰ ἑξῆς· Σελήνην τε κατατρέειν καὶ ἥλιον ἀφανίζειν, χειμῶνά τε καὶ εὐδίην ποιεῖν καὶ ὄμβρους καὶ αὐχμοὺς καὶ θάλασσαν ἄφορον καὶ γῆν καὶ τᾶλλα τὰ τοιοῦτότροπα πάντα ἐπιδέχονται ἐπίστασθαι.

Ἦσκειτο δὲ ἡ μαγεία καὶ ἀπὸ ἀνδρᾶς καὶ ἀπὸ γυναῖκας. Ὁ Δημοσθένης μᾶς ἀναφέρει μίαν τοιαύτην, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ καὶ τὸ γένος της ὑπέστη τὴν ποινὴν τοῦ θα-

νάτου. Ὅμιλῶν δηλ. κατὰ τοῦ Ἀριστογείτονος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς φαίνεται ὅτι ἠσχολεῖτο εἰς τὰ τοιαῦτα, παρίστατο δὲ καὶ εἰς τὴν δίκην λέγει. Οὗτοσι (καὶ τὰ μὲν ἄλλα σιωπῶ) ἀλλ' ἐφ' οἷς ὑμεῖς τὴν μιὰν Θεωρίδα, τὴν Δημνίαν, τὴν φαρμακίδα, καὶ αὐτὴν καὶ τὸ γένος ἅπαν ἀπεκτείνετε, ταῦτα λαβὼν τὰ φάρμακα παρὰ τῆς θεραπεύουσας αὐτῆς, ἢ κατ' ἐκείνης τότε ἐμήνυσεν, ἐξ ἧσπερ ὁ βάσκανος οὗτος πεπαιδοποιήται, μαγγανεύει καὶ φενακίζει καὶ τοὺς ἐπιλήπτους φησὶν ἰᾶσθαι αὐτὸς ὢν ἐπιλήπτos πάση πονηρίᾳ. Οὗτος οὖν αὐτὸν ἐξαιτήσεται ὁ φαρμακός, ὁ λοιμός; ὃν οἰωνίσαι' ἂν τις μᾶλλον ἰδὼν, ἢ προσεῖπειν βούλοιο, ὅς αὐτὸς αὐτῷ θανάτου τετίμηκεν, ὅτε τοιαύτην δίκην ἔλαχεν.»

Ἰδίως ὅμως κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους, τοὺς ἑλληνιστικοὺς λεγομένους καὶ ρωμαϊκοὺς, εἶχεν ἡ μαγεία μεγάλην διάδοσιν. Οἱ μάγοι ὑπὸ ποικίλα ὀνόματα περιήρχοντο τὰς πόλεις, ὡς φαρμακομάντις, ἰατρομάντις, ἀπομακταί, καθαρταί, βωμολόχοι, ἀγύρται κτλ. κτλ., ἔχοντες ὡς συνοδοὺς ἐγκυλικιστρίας, περιμακτρίας, γραίας βωμολόχους, καθαρτρίας, ἐγχυτριστρίας, περιαγνιστρίας, τελεστρίας, τυμπανιστρίας κτλ. κτλ. Ἰδίως δὲ αἱ γυναῖκες ἔχον κατ' ἐξοχὴν τὰς κακὰς μαγικάς ἰδιότητας. Περιφήμος δὲ τόπος διὰ τὰς μαγίσσας τοῦ ἦτο ἡ Θεσσαλία. Εἶχον δὲ αἱ μάγισσαι ὅλας τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ἀποδίδει εἰς τοὺς μάγους ὁ συγγραφεὺς τοῦ περὶ τῆς ἱερῆς νούσου βιβλίου, δηλ. νὰ ἀφανίζουσιν τὸν ἥλιον, νὰ προκαλοῦν χειμῶνας καὶ εὐδίας κτλ., τὸ συνηθέστατον δὲ πάντων νὰ κατεβάσουσιν τὸ φεγγάρι, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ σελήνη συνεδυσάσθη πάντοτε πρὸς τὰ νυκτερινὰ ὄργανα καὶ τὰς σκοτεινοὺς τέχνας τῆς μαγείας. Ἐπὶ πλέον ἠδύναντο νὰ κάμουν τὰ ζῶα νὰ ὀμιλοῦν, ἀνδριάντας νὰ περιπατοῦν, νὰ μεταμορφῶνουν ἀνθρώπους εἰς ζῶα καὶ νὰ μεταμορφῶνονται καὶ αἱ ἴδιαι. Μέσα δὲ μετεχει-

ρίζοντο τὰ συνήθη μαγικά μέσα, τοὺς κόμβους, τὰ καρφώματα, τὰ ἐκ κηροῦ ὁμοιώματα, τὰς ἀλοιφάς, τὰ μαγικά ποτά, τὰ φίλτρα λεγόμενα, τὰς μουσαρὰς θυσίας ζώων, χοίρων, κυνῶν ἔρπετων κτλ., μὲ τὸ αἷμα τῶν ὀπίων καὶ τὴν στάκτιν κατεσκευάζον διάφορα μαγικά. Ἀπεδίδοντο δ' εἰς αὐτὰς καὶ φόνοι μικρῶν παιδίων, τῶν ὀπίων τὸ αἷμα μετεχειρίζοντο εἰς τὰς μαγείας των. Τὴν εἰκόνα μαγικῆς σκηνῆς μᾶς παρέχει ὁ Θεόκριτος εἰς τὰς φαρμακευτρίας του, ὅπου μία μάγισσα μὲ τὰ μαγικά της προσπαθεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰς ἀγκάλας της τὸν ἄπιστον ἐρωμένον της. Τοῦ εἰδυλλίου τούτου ἔχομεν εὐτυχῶς ποιητικὴν μετάφρασιν τοῦ ποιητοῦ κ. Πολέμη.

Θέστυλι, ποῦ ν' οἱ δάφνες σου καὶ ποῦ τὰ μαγικά σου ;
 Μὲ πρόθεο κόκκινο μαλλί στόλισε τὴ λεκάνη,
 αὐτὸν ποῦ μὲ βαρέθηκε νὰ τὸν μαγέψω πάλι.
 Δώδεκα μέρες πέρασαν, οὐτ' ἤρθε κ' οὐτ' ἐφάνη,
 οὔτε καὶ ξέρει ὁ ἄκαρδος ἂν ζοῦμε ἢ ἂν δὲν ζοῦμε,
 οὐτ' ἔκρουσε τὴν πόρτα μου δώδεκα μέρες τώρα.
 ὦ! δίχως ἄλλο ὁ Ἔρωτας κ' ἢ πονηρὴ Ἀφροδίτη
 θὰ τοῦ σηκῶσαν τὸ μυαλὸ κ' ἔπιασεν ἄλλη ἀγάπη.
 Ταχιά θὰ πάω νὰ τόνε βρῶ μονάχη 'ς τὴν παλαιστρα
 καὶ θὰ τοῦ παραπονεθῶ γιὰ ὅσα κακὰ μοῦ κάνει.
 Τώρα μ' εὐωδιαστοὺς κάπνους θὲ νὰ τοῦ κάνω μάγια.

Σελήνη, ἀθόρυβη θεά, φέγγε γλυκὰ καὶ λάμπε'
 'ς τὰ μάγια πρὶν καταπιαστῶ θὰ τραγουδήσω ἐσένα
 καὶ τὴν Ἐκάτη πού ρχεται μεσ' ἀπ τῆς γῆς τὰ σπλάχνα
 καὶ τρυγυρνᾷ 'ς τὰ μνήματα καὶ τὴν φοβοῦνται οἱ σκύλλοι.
 ὦ! Χαίρε, Ἐκάτη τρομερή. Παρακαλῶ σε, Ἐκάτη,
 συντρόφεψε καὶ βόηθα μες ἀπ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος
 καὶ κάνε καὶ τὰ μάγια μας ὅμοια μ' αὐτὰ τῆς Κίρκης,
 κατώτερα νὰ μὴ γενοῦν ἀπ τῆς Μηδείας τὰ μάγια
 μὲδ' ἀπ τὰ μάγια τῆς Ξανθῆς ἐκείνης Περιμύθη.

Α'

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου ἔς τὸ σπίτι.

Γιὰ σένα ἀλεύρι ἔς τὴ φωτιά θὰ ρήξω πρῶτα πρῶτα.
Θέστυλι, σκόρπα το λοιπόν. Ἄμοιρη, ποῦ ἔν' ὁ νοῦς σου;
Σιχαμερή εἶμαι τάχα ἐγὼ καὶ περιγέλιο μ' ἔχεις;
Σκόρπα καὶ λέγε αὐτά' σκορπῶ τὰ κόκκαλα τοῦ Δέλφι.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου ἔς τὸ σπίτι.

Ὁ Δέλφις μου μὲ πίκρανε· δάφνη γι' αὐτὸν θὰ κάψω
κι ὅπως ἡ δάφνη ἔς τὴ φωτιά κροταλιστὰ θὰ σκάση
καὶ θεὸς ν' ἀνάψη ἔς τὴ στιγμή καὶ στάχτη δὲ θ' ἀφήση,
ἔτσι κι ὁ Δέλφις νὰ καῆ ἔς τοῦ πόθου μου τὴ φλόγα.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου ἔς τὸ σπίτι.

Τώρα θὰ κάψω πίτουρα κ' ἡ Ἄρτεμι ἄς μαλάξη
καὶ τὸ διαμάντι τὸ σκληρὸ καὶ κάθε στέρεο ἄλλο.
Θέστυλι, ἄκου τὰ σκυλλιά ἔς τὴν πόλι πῶς γαυγίζουσι
θά ναι ἔς τοὺς δρόμους ἡ Θεὰ καὶ θὰ περιδιαβαίη.
Κροῦσε μίαν ὥρ' ἀρχύτερα τὴ χάλκινη τὴ λάμα.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου ἔς τὸ σπίτι.

Οἱ ἀνέμοι καταλάγιασαν, ἡσύχασε κι ὁ πόντος,
ὁ πόθος μεσ' ἔς τὰ στήθια μου ποτὲ δὲν ἡσυχάζει,
μὰ καίω καὶ φλέγομαι γι' αὐτὸν, ποῦ μ' ἔκανε τὴ μαύρη
ἀντὶ γυναῖκα του σωστή, γυναῖκα ντροπιασμένη.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου ἔς τὸ σπίτι.

Ὅπως ἐτοῦτο τὸ κερί μεσ' ἔς τὴ φωτιά τὸ λειώνω,
ἔτσι κι ἀπὸ τὸν ἔρωτα νὰ λειώσῃ εὐθὺς κι ὁ Δέλφις
κι ὅπως αὐτὴ τὴ ρόδα μου γυρίζει ἡ Ἄφροδιτη,
ἔτσι κι αὐτὸς νὰ τριγυρνᾷ ἔς τὴν πόρτα τὴ δική μου.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου ἔς τὸ σπίτι.

Στάζοντας τρεις φορές σπονδές, τρεις φορές τέτοια κράζω :
 Μ' ὅποια γυναίκα τῶρ' αὐτὸς ἐρωτικά πλαγιάζει,
 τόσο νὰ τὴν ἀπαρνηθῆ, ὅσο ὁ Θησεύς 'ς τὴ Νάξο
 τὴν Ἀριάδνη ἀρνήθηκε τὴν ὁμορφομαλλοῦσα.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Ἦ τὴν Ἀρκαδιὰ τὴ δασωτὴ φυτρώνει ἓνα χορτάρι,
 τὸ τῶνε καὶ τρελλαίνονται κι ἄλογα καὶ φοράδες
 κι ὄρμοῦν καὶ παίρνουν τὰ βουναὶ καὶ τρέχουνε μὲ λύσσα.
 Ἔτσι τὸ Δέλφι νὰ τὸν δῶ ν' ἀφήσῃ τὴν παλαιάστρα
 κ' ἔτσι μὲ λύσσα σὰν τρελλὸς 'ς τὸ σπίτι μου νὰ δράμῃ.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου εἰς τὸ σπίτι.

Τοῦτο τὸ κουρελόπανο τοῦ Δέλφι τὸ χω πάρει,
 κ' εἶν' ἀπ τὸ γῦρο χαμηλά τῆς χλαίνας του κομμένο'
 τὸ ξαίγω καὶ τὰ νήματα μέσ' 'ς τὴ φωτιά τὰ ρήχνω.
 Ἄχ! Ἐρωτα σκληρόκαρδε, γιατί μου χεῖς ρουφήξει
 ὄλο τὸ αἷμα τῆς καρδιάς σὰν ἀπ τὴ λίμνη ἀδδέλλα ;

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Σαύρα θὰ κάψω 'ς τὴ φωτιά καὶ θὰ τὴν κάνω σκόνι
 κ' ἓνα πιστό, κακὸ πιστό ταχιά θὲ νὰ σοῦ φέρω.
 Πάρε τὰ μάγια, Θέστυλι, πάρε τὰ μάγια τώρα
 καὶ τὴν κορφὴ τῆς πόρτας του σῦρε μ' αὐτὰ ν' ἀλείψῃς
 καὶ λέγε ψιθυρίζοντας' τὰ κόκκαλά του ἀλείφω.

Φέρε τον, σουσουράδα μου, τὸν ἄντρα μου 'ς τὸ σπίτι.

Ἡ μάγισσα τοῦ Θεοκρίτου εἶναι ἀληθὲς ὅτι μὲ ἔλα τὰ μα-
 γικά της εἶναι συμπαθὲς μορφή καὶ διότι φαίνεται νέα καὶ
 διότι ἀγαπᾷ. Στυγνότετατι ὅμως εἶναι αἱ μορφαι τῶν μαγισσῶν,
 τὰς ὁποίας περιγράφει ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Ὀράτιος, τῆς
 Κανιδίας καὶ τῆς Σαγάνης, εἰς τὴν πέμπτην ἐπιφῶν καὶ εἰς
 τὴν VIII σάτιραν τοῦ I βιβλίου. Εἰς τὴν πρώτην μᾶς παρουν-

σιάζει μίαν φοβερὰν καὶ ἀποτρόπαιον σκηνήν, κατὰ τὴν ὁποίαν τέσσαρες μάγισσαι ἔχουν πάρει ἓνα παιδάκι, διὰ νὰ τὸ μεταχειρισθοῦν εἰς τὰ μάγια των. Τὸ παιδάκι προσπαθεῖ νὰ προσελκύσῃ τὸν οἶκτον, ἀλλὰ ματαίως. Τὸ ἐκδύουν καὶ τὸ ἀφήνουν γυμνόν.

Ἡ Κανιδία, μὲ τὰ μαλλιά μπλεγμένα μὲ ὄχιές, διατάζει νὰ ρήξουν ἕς τὴ μαγικὴ φωτιὰ τὰ ἀγριόσουκα, τὰ μαζεμένα ἀπὸ τοὺς τάφους, πένθιμο κυπαρίσσι καὶ αὐγὰ νυχτερινῆς στρίγλας, βαμμένα ἕς τὸ αἷμα βρωμεροῦ βατράχου, καὶ τὰ πτερὰ καὶ βότανα τῆς Ἰωλκοῦ καὶ τῆς Ἰβηρίας καὶ κόκκαλα, ἀρπαγμένα ἀπὸ τὸ στόμα πεινασμένου σκύλλου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ Σαγάνα, γυμνὴ μὲ ὠρθωμένα τὰ μαλλιά, ραντίζει ὅλο τὸ σπίτι μὲ νερὸ τῆς Ἀβέρνης. Ἡ Βηῖτα σκάπτει βογγῶντας μὲ ἓνα βαρὺ τσαπὶ ἓνα λάκκο. Ἐκεῖ θὰ θάψουν τὸ παιδάκι ἕως τὸ λαιμό, γιὰ νὰ πεθάνῃ σιγὰ σιγὰ μὲ τὸ μάτι καρφωμένο ἑπάνω ἕς τὸ φαγητό, πὺν δυὸ καὶ τρεῖς φορὲς θὰ τοῦ βάλουν μπροστά του. Ἔτσι, ὅταν πιά θὰ σβύσουν τὰ ματάκια του στυλωμένα ἀπάνω ἕς τὸ ἀνέγγιχτο φαγητό, τὸ μυαλό του καὶ τὸ ξηρὸ σκώτι θὰ εἶναι καλὰ γιὰ ἓνα μαγικὸ πιετό. Ἦταν ἐκεῖ καὶ ἡ Φολία ἀπὸ τὸ Ἀρίμιον, πὺν μὲ τὰ θεσσαλικά της ξόρκια κατεβάζει τὰ ἄστρα ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ τὸ φεγγάρι. Τότε τρώγοντας τὰ νύχια μὲ τὰ δόντια της τί εἶπε καὶ τί δὲν εἶπε ἡ Κανιδία. «Νύχια καὶ σὺ Ἄρτεμι, πὺν παρακολουθεῖτε τὰ καμώματα μου, πὺν ἐπιβάλλετε τὴ σιωπὴ τριγῦρο, ὅταν γίνωνται τὰ μυστικὰ ἱερά μας, ἐλάτε. Τὸ θυμὸ σας γυρίσετε ἕς τὰ σπίτια τῶν ἐχθρῶν μας...

Καὶ ἐξακολουθεῖ τὰ μάγια καὶ τοὺς λόγους της, μὲ τὰ ὁποῖα προσπαθεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰς ἀγκάλας της τὸν ἄπιστον ἔραστήν της.

Εἰς τὴν σάτιραν ἓνας Πρίαπος ξύλινος, ὁ ὁποῖος ἐχρησί-

μευεν ὡς σκιάχτρο εἰς ἓνα χωράφι γεμάτο κόκκαλα ἀπὸ νεκρούς, διότι ἄλλοτε ἦτο νεκροταφεῖον τῶν πτωχῶν, παραπονεῖται ὅτι μόνον ἀπὸ τῆς μάγισσας δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἀπαλλαχθῆ.

Ποῦ μόλις ἡ σελήνη δείξῃ τὸ πρόσωπό της ἔρχονται καὶ ζητοῦν κόκκαλα καὶ βλαβερὰ βοτάνια, γιὰ νὰ γυρίσουν μὲ τὰ μάγια καὶ τὰ ξόρκια τους τὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων. «Τὲς εἶδα μὲ τὰ μάτια μου, λέγει ὁ Πρίαπος, τὴν Κανιδίαν μὲ μαζεμένον τὸ μαῦρο της ροῦχο, γυμνὰ τὰ πόδια, καὶ μὲ ξέπλεκα μαλλιά νὰ πάῃ οὐρλιάζοντας, μαζὶ μὲ τὴ Σαγάνα τὴ μεγαλύτερη. Ἡ κιτρινάδα τους ἔκαμνε φοβερὴ τὴν ὄψη τους. Ἄρχισαν νὰ σκάπτουν μὲ τὰ νύχια τους τὴ γῆ καὶ μὲ τὰ δόντια τους νὰ σκίζουσιν ἓνα μαῦρον πρόβατο. Τὸ αἷμα χυνόταν ἔς τὸ λάκκο, γιὰ νὰ ἔρθουν οἱ ψυχῆς νὰ πιοῦν, νὰ δώσουν τὴν ἀπάντησιν. Εἶχαν καὶ μιὰ κούκλα ἀπὸ μαλλὶ καὶ μιὰ ἄλλη κέρινη. Πιὸ μεγάλη ἦταν ἡ μάλ्लινη καὶ φαινόταν σὰν νὰ θελε νὰ τιμωρήσῃ τὴ μικρότερη, ποῦ στέκονταν συμμαζεμένη, σὰν νὰ περιέμενε πιά νὰ χαθῆ. Ἡ μιὰ ἡ μάγισσα φωνάζει τὴν Ἐκάτη καὶ ἡ δεύτερη τὴν ἄγρια Τίσιφόνη. Τότε νὰ βλέπες τὰ φεῖδια καὶ τὰ σκυλλιά τοῦ Ἄδη νὰ γυρίζουσιν καὶ τὸ φεγγάρι κατακόκκινον, γιὰ νὰ μὴ βλέπῃ, κρούφθηκε πίσω ἀπὸ τὰ μεγάλα μνήματα. . . Τί νὰ πῶ ! Πῶς ἀκούονταν οἱ σκιῆς νὰ μιλοῦν μὲ τὴ Σαγάνα μὲ μιὰ φωνὴ πένθιμη καὶ ὀξεῖα ; Καὶ πῶς οἱ νεκρομάντισσας ἔκρουσαν κρουφὰ ἔς τὴ γῆ μιὰ σιαγόνα λύκου μὲ τὰ δόντια δρᾶκαινας παρδαλῆς καὶ πῶς κήκε ἔς τὴ φωτιὰ ἡ κούκλα ἡ κέρινη ; . . .

Αὗται εἶναι αἱ μάγισσαι τοῦ ἑλληγορρωμαϊκοῦ κόσμου. Ἄλλὰ εἰς τοὺς Ρωμαίους καὶ παλαιόθεν ὑπῆρχον μάγοι καὶ μάγισσαι. Ἦδη ἡ δωδεκάδελτος τιμωρεῖ μὲ θάνατον τὴν μαγείαν. Κοινοτάτη δὲ ἦτο ἡ πίστις εἰς τὰς *Strigas*. Ἐπιστεῦοντο δὲ αἱ *Strigae* αὗται ὡς εἶδος νυκτοβίων πτηνῶν, γνωστῶν καὶ

εις τοὺς Ἑλληνας ὑπὸ τὸ ὄνομα Στρίγγες, τὰ ὁποῖα ἤρχοντο καὶ ἤρπαζον τὰ βρέφη καὶ κατέτρωγαν τὰ σπλάγχχνα των. Ἀπεδόθη δέ, φαίνεται, εἰς αὐτὰ ἡ ἰδιότης αὕτη, διότι ἐσχέτισθησαν μὲ τὰς μαγίσσας. Ἰπῆρχε δηλονότι ἡ δοξασία, ὅτι αἱ γραῖαι μάγισσαι, δι' ἐπιφθῶν καὶ μαρσικῶν μαγγανευμάτων μετεμορφοῦντο εἰς τὰ πτηνὰ ταῦτα διὰ νὰ καταφάγουν τὰ νήπια. Κατ'αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ αἱ *Strigae*, ἀλλὰ καὶ αἱ μάγισσαι ἔγιναν ὄντα μυθικά, ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς δαίμονες νυκτερινοί, αἱ ὁποῖοι καταδιώκουν καὶ βλάπτουν κυρίως τὰ μικρὰ παιδιὰ. Εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους, τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας, ἡ Ρώμη ἀπέβη τὸ ἐντευκτῆριον παντοεθνῶν σοφῶν καὶ μάγων καὶ τὸ χωνευτήριον παντὸς εἶδους μαγείας. Ὅσα περὶ τῶν μαγισσῶν τῆς Ρώμης λέγει ὁ Ὀράτιος τὰ εἶδομεν ἤδη ὥστε νὰ μὴ χρονοτριβῶμεν περισσότερον.

*
*
*

Ἐρχόμεθα εἰς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς καὶ μάλιστα εἰς τοὺς Γερμανικοὺς. Καὶ εἰς αὐτοὺς ἤσκειτο ἡ μαγεία καὶ μάλιστα ὑπὸ γυναικῶν. Οἱ ἄνδρες, φαίνεται, ἐθεώρουν ἀναξίαν ἑαυτῶν τὴν τέχνην ταύτην. Ἀπεδίδοντο δὲ εἰς τὰς μαγίσσας αἱ αὐταὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεδίδοντο καὶ εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς. Ἡδύναντο δηλ. νὰ μεταβάλουν τὸν καιρὸν, ἠδύναντο καὶ νὰ βλάπτουν καὶ νὰ φονεύουν ἀνθρώπους εἰς μακρυνὰς ἀποστάσεις. Εἶχον τὴν ἰδιότητα νὰ χωρίζωνται εἰς δύο καί, ἐνῶ τὸ σῶμά των ἔμεινεν ἐπὶ τόπου, ἡ ψυχὴ των ὑπὸ τὴν μορφὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ζῶου μετέβαινε μακρὰν καὶ ἔδραπτεν, ὅποιον ἤθελε νὰ βλάψῃ. Ἄν συνέβαινε κάποτε νὰ πάθῃ τίποτε ἡ ψυχὴ αὐτῆ, τότε καὶ τὸ σῶμα τῆς μαγίσσης ἐσωριάζετο ἄψυχον κατὰ γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι αἱ περὶ μαγισσῶν δοξασίαι αὗται δὲν ἐξέλι-

πον μὲ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ πίστις εἰς τὴν μαγείαν καὶ τὴν κακοποιὸν δύναμιν τῶν μαγισσῶν ὑφίστατο εἰς τὸν λαόν. Ἄλλ' ἢ Ἐκκλησία κατ' ἀρχὰς εἶχε κηρυχθῆ κατὰ τῆς πίστεως ταύτης καὶ ἐτιμωροῦντο δι' ἀφορισμοῦ καὶ διὰ σωματικῶν ἀκόμη ποινῶν ὄχι αἱ μάγισσαι, ἀλλ' οἱ πιστεύοντες εἰς τὰς θαυμασίας κακοποιοὺς αὐτῶν ἐνεργείας. Αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας διετηρήθησαν μέχρι τῶν μέσων τοῦ 13ου αἰῶνος, ὅτε ἤρχισαν νὰ μεταβάλλωνται. Ἡ μαγεία καὶ τὰ ἔργα τῆς ἐθεωρήθησαν πιστευτὰ ὡς ἔργα τοῦ διαδόλου, εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὁποίου πιστεύει ἡ ἐκκλησία, αἱ δὲ μάγισσαι ἐθεωρήθησαν ὡς ἄπιστοι καὶ αἰρετικοί, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀπαρνηθῆ τὸν Χριστὸν καὶ εἶχον ὑπογράψει συμβόλαιον μετὰ τοῦ διαδόλου, εἰς τὸν ὁποῖον παρέδωκαν τὴν ψυχὴν των. Πέριξ αὐτῶν ἐσχηματίσθη δλόκληρος μυθολογία.

Κατὰ τοὺς μύθους τούτους αἱ μάγισσαι ἀποτελοῦν ξεχωριστὴν αἴρεσιν. Μάγισσαι γίνονται αἱ φύσει διεστραμμέναι γυναῖκες. Διὰ νὰ γίνουν ὅμως, πρῶτα πρέπει νὰ τρέφουν ἄσπονδον κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὄλων τῶν πλασμάτων αὐτοῦ μῖσος. Ἐπειτα ὡς μόνον Θεὸν νὰ ἀναγνωρίζουν τὸν διάβολον καὶ νὰ τὸν ὑπακούουν εἰς ὅλα. Ἐπειτα νὰ βαπτισθοῦν εἰς τὸ ὄνομά του καὶ νὰ ἀλλάξουν ὄνομα καὶ τελευταῖον νὰ ὑπανδρευθοῦν ἓνα ὄρισμένον διάβολον καὶ νὰ τὸν ἔχουν ἄνδρα τους καὶ νὰ τοῦ κάμνουν τὰ θελήματα καὶ τὰς διαταγὰς. Ἀφ' οὗ δὲ εἰσέλθουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν αἴρεσιν καὶ τὸν σύνδεσμον τῶν μαγισσῶν, ἀποκτοῦν δύναμιν νὰ μαγεύουν διάφορα πράγματα πρὸς βλάβην τῶν ἀνθρώπων, τρίχας, ποτήρια, βελόνας, μαχαίρας, ξύλα, σκώληκας, σκορπίους κτλ. Μὲ κόμπους καὶ μὲ βότανα δένουν τὰ ἀντρόγυνα, διὰ νὰ μὴ ἀποκτήσουν παιδιὰ. Κάθε κόμπος εἶναι καὶ ἓνα παιδί, ποῦ θὰ ἔκαμνε τὸ ἀντρόγυνο. Ἦμποροῦν τὸν ἄνδρα νὰ κάμουν γυναῖκα

καὶ τὴν γυναῖκα ἄνδρα καὶ τὸν καιρὸν ὅπως θέλουσιν νὰ τὸν μεταβάλλουσιν. Καθὰλλὰ εἰς τὸν διάβολόν των ἡμποροῦσιν νὰ πετοῦσιν εἰς τὸν ἄερα καὶ εἰς μίαν στιγμὴν νὰ μεταφέρωνται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Αὐτὸ ὅμως ἡμποροῦσιν νὰ τὸ κάμουν καὶ μὲ μίαν ἀλοιφήν, καμωμένην ἀπὸ λίπος μωροῦ παιδιοῦ καὶ διάφορα βοτάνια.

Ὅπως δὲ ἔχουν οἱ Χριστιανοὶ τὰς ἐορτὰς των, τὸ Πάσχα των, ἔχουν καὶ αἱ μάγισσαι τὸ Σάββατόν των. Ἡ ἐορτὴ των γίνεται τὴν νύκτα τῆς 1ης Μαΐου, ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ περὶφημος Βαλπουργία νύξ, ἢ τὴν νύκτα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Εἰς τὴν ἐορτὴν αὐτὴν, ἢ ὁποῖα γίνεται εἰς κάποιον ὑψηλὸν βουνόν, πρέπει ὅλοι αἱ μάγισσαι νὰ λάβουν μέρος. Ἀλλέως τιμωροῦνται ἀπὸ τὸν διάβολον. Ὅταν ἔλθῃ λοιπὸν ἐκεῖνη ἡ νύκτα ἀλειφονται μὲ τὴν ἀλοιφήν των, καθαλλικεύουσιν ἕνα καλάμι ἢ ἄλλο ὄ,τιδήποτε, λέγουσιν τὸ ξόρκι τους καὶ φεύγουσιν ἀπὸ τὴν καπνοδόχον. Ἄλλαι καθαλλικεύουσιν τὸν διάβολόν των, ποὺ σὰν τράγος περιμένει εἰς τὴν πόρτα τους. Αἱ περισσότεραι εἶναι γυμναστικαί. Ὅταν φθάσουσιν εἰς τὸν τόπον τῆς ἐορτῆς, κάθηται εἰς τὸ τραπέζι, τὸ ὁποῖον εἶναι πλουσιώτατον, ἀλλὰ τὰ φαγητὰ δὲν ἔχουσιν ἄλλας, ὁ δὲ διάβολος τὰ βρωμίζει μὲ ψοφίμια καὶ ἄλλα ἀκάθαρτα πράγματα. Μετὰ τὸ φαγητὸ ὁ διάβολος μοιράζει νέον φάρμακον διὰ τὰ μαγικά τους. Γίνεται δὲ τὸ φάρμακον αὐτὸ ὡς ἑξῆς. Ὁ διάβολος ὁ ἴδιος γίνεται τράγος, τὸν καίουσιν καὶ μαζεύουσιν ἔπειτα τὴν στάχτην του, ἢ ὁποῖα εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνον καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ διὰ τὰ ζῷα. Ἐπειτα ἀπὸ λίγον ξαναφαίνεται ὁ διάβολος καὶ φωνάζει «Ἐκδικηθῆτε, ἢ θὰ ἀποθάνετε.» Ἐπειτα γίνεται τὸ προσκύνημα τοῦ διαβόλου ὑπὸ μορφήν τράγου καὶ κατόπιν ἀρχίζει ὁ χορὸς καὶ τὸ τραγοῦδι. Αἱ μάγισσαι κάμνουν ἕνα κύκλον μὲ γυρισμένες πλάτες, διὰ νὰ μὴ βλέπουν τὸ πρόσωπον ἢ μία τῆς ἄλλης, καὶ ἀρχίζουσιν τὸν χορόν. Τραγοῦδοῦσιν δὲ τὸ ἑξῆς τραγοῦδι. «Ἀφέντη, ἀφέντη διάβολε, πήδα ἐδῶ, πήδα

ἐκεῖ, χόρευ' ἐδῶ χόρευ' ἐκεῖ, παῖξε ἐδῶ παῖξ' ἐκεῖ». Εἰς τὸ τέλος πηγαίνει κάθε μάγισσα μὲ τὸ διάβολό της. Κατόπι διηγούνται κάθε μία τὰ κατορθώματά των. Ἄν εἶναι λίγα, ὁ ἀρχιδιάβολος τὰς τιμωρεῖ. Εἰς τὴν ἑορτὴν παρίστανται καὶ τὰ νέα μέλη καὶ γίνονται δεκτὰ ἐπισήμως, ἀφ' οὗ γράφουν τὸ ὄνομα των μὲ τὸ αἷμά των εἰς τὸ κατάστιχο τοῦ διαβόλου. Τὸ συμβόλαιον, ὡς εἶπομεν, ὑπογράφεται πρωτύτερα. Τότε τὰς βάζει ὁ διάβολος καὶ τὸ σημάδι του εἰς ἀπόκρυφον μέρος τοῦ σώματος. Ἐκτοτε τὸ μέρος αὐτὸ οὐδέποτε αἰσθάνεται πόνον. Σὰς ἐπιδεικνύω μίαν εἰκόνα, ἣ ὁποία ἀναπαριστᾷ μίαν τοιαύτην Βαλπουργίαν νύκτα (Εἰκῶν 7).

Ὡς πρὸς τὴν μορφήν ἐφαντάζοντο τὰς μαγίσσας ὡς ὄντα εἰδεχθῆ καὶ τερατώδη. Ὁ Σκίξπηρ εἰς τὸν Μάκβεθ μᾶς διδερὶ τὴν εἰκόνα των. Ὁ Μάκβεθ βλέπων τὰς μαγίσσας ἀνακράζει.

ὦ ! Τί εἶναι

αὐτὰ τὰ ὄντα τ' ἄγρια, τὰ καταξαρωμένα ;
 Δὲν μοιάζουν κάτοικοι τῆς γῆς, κι ὁμως πατοῦν τὸ χῶμα !
 Τί εἶσθε ; Ζῆτε ; Ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ σᾶς λαλήσῃ ;
 Ἄποκριθῆτε ! φαίνεσθε ὡσάν νὰ μ' ἐννοῆτε,
 διότι ἀνεβάξετε ἢ κάθε μιὰ συγχρόνως,
 τὸ ξεραμένον δάκτυλον ἔς τὰ μαραμμένα χεῖλη.
 Ἄν ἔλειπαν τὰ γένεια σας, θὰ ἔλεγα πῶς εἶσθε
 γυναῖκες.

Ἄφ' οὗ ἄπαξ ἡ ἐκκλησία ἐπισημοποίησε τὴν πίστιν εἰς τὴν μαγείαν καὶ ἐσχηματίσθησαν ὅλα τὰ μυθεύματα ταῦτα, ἠγέρθη ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως εἰς τὰς Γερμανικὰς χώρας φοβερὸς ἐναντίον τῶν μαγισσῶν διωγμός, ὁ ὁποῖος διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1264, ὁπότε ἐξετελέσθη ἡ πρώτη εἰς θάνατον καταδίκη μαγίσσης, μέχρι τοῦ 1740. Τὸν κόσμον ὅλον εἶχε καταλάβει ἐν εἶδος πανικοῦ. Παντοῦ προσεπάθουν νὰ ἀνακαλύψουν μαγίσσας, διὰ νὰ τὰς παραδώσουν εἰς τοὺς ἱεροεξεταστὰς, ὑπῆρξαν δὲ

ἄπειρα δυστυχῶς τὰ θύματα τοῦ πανικοῦ καὶ τῆς μεγάλης ταύτης πλάνης. Ἐπίστευον ὅτι ἠδύναντο νὰ ἀνακαλύψουν τὰς μαγίσσας διὰ διαφόρων περιεργωτάτων τρόπων. Σᾶς ἀναφέρω μερικούς. Ἄμα ρήξης ἓνα μαχαῖρι, πὺν νὰ ἔχη σημάδι τὸ σταυρό, ἔπάνω σὲ μιὰ μάγισσα θὰ φανερωθῆ. Ὅποιος κουβαλάει ἔπάνω του δόντι ἀπὸ σβάρνα, πὺν νὰ τὸ ἔχη βροῆ, ἢ ἓνα σπυρὶ σιτᾶρι, πὺν νὰ τὸ βροῆκε εἰς τὸ φωμί, βλέπει τὶς μάγισσες ἔς τὴν ἐκκλησία μὲ μιὰ βεδούρα ἔς τὸ κεφάλι. Ὅποιος ἔχει ἔς τὴν τσέπη του τὴν Πασχαλιά αὐγὸ βλέπει ὅλες τὶς μάγισσες. Ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέχη πολὺ κανεῖς, διότι, ἂν τὸν καταλάβουν οἱ μάγισσες καὶ τοῦ τὸ σπάσουν τὸ αὐγὸ, τοῦ σπάζουν μαζὶ καὶ τὴν καρδιά. Ἄν ἀλείψουν τὰ παπούτσια τῶν παιδιῶν μὲ λίπος χοίρου, οἱ μάγισσες δὲν μποροῦν νὰ βροῦν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ὅσο εἶναι μέσα τὰ παιδιά. Καὶ ἄλλα διάφορα τοιαῦτα. Ἄνεκαλύφθη μιὰ μάγισσα καὶ κατηγγέλθη εἰς τοὺς ἱεροεξεταστάς, ἦτο ἀδύνατον πλέον νὰ σωθῆ. Διότι εἴτε ἀπεδεικνύετο ἀθῶα εἴτε ἔνοχος ἀπέθνησκε. Ἐγίνετο δὲ συνήθως ἡ δοκιμασία τῆς ἀθφότητος ὡς ἑξῆς. Τῆς ἔδεναν σταυρωτὰ χέρια καὶ πόδια οὕτως ὥστε ὁ δεξιὸς ἀντίχειρ νὰ ἐγγίζη τὸν ἀριστερὸν μέγαν δάκτυλον τοῦ ποδὸς καὶ ὁ ἀριστερὸς ἀντίχειρ τὸν δεξιόν. Κατόπιν τὰς ἔρριπτον εἰς τὸ ὕδωρ. Καὶ ἂν μὲν ἐδυθίζοντο καὶ ἐπνίγοντο, ἔθεωροῦντο ἀθῶαι, ἂν δὲ ἐπέπλεον παρεδίδοντο εἰς τὴν πυρὰν ὡς ἔνοχοι. Ἐκατοντάδες χιλιάδων γυναικῶν ἔπεσαν θύματα τῶν ἀνοήτων τούτων δοξασίων. Ὁ ἱεροεξεταστὴς *Ludwig di Paramo* κατὰ τὸ 1598 εἰς τριάκοντα κατ' ἐλάχιστον χιλιάδας ὑπολογίζει τὰς ἐντὸς 150 ἐτῶν κατακαυθείσας αὐτὰς λαμίας, αἱ ὁποῖαι, καθὼς λέγει, ἔαν ἀφήνοντο ἀτιμώρητοι εὐκόλως ὄλην τὴν οἰκουμένην θὰ κατέστρεφον καὶ θὰ ἠρῆμωνον.

Τὰς δοξασίας αὐτὰς καὶ τοὺς διωγμούς, τὰς ὁποίας υἱοθέτησε καὶ ἐκαλλιέργησεν ὁ παπισμὸς, ἐκκληρονόμησε κατό-

πιν καὶ ὁ προτεσταντισμός. Ὅτε δὲ ὁ Φριδερίκος ὁ Μέγας υἱοθετῶν τὰς γνώμας τοῦ θεολόγου *Baltassar Bekker* καὶ τοῦ περιφήμου νομομαθοῦς Θωμασίου κατέπαυσε τὸν διωγμὸν, εἶπεν ἀστεϊζόμενος μίαν πραγματικὴν ἀλήθειαν. *Τώρα θὰ ἠμποροῦν πλέον αἱ γυναῖκες νὰ γηράσκουν καὶ νὰ ἀποθνήσκουν ἐν ἀσφαλείᾳ.* Πραγματικῶς ἕως τότε οὐδεμία γυνὴ ἦτο ἀσφαλῆς. Ἦρκει ἡ ἐλαχίστη κακόβουλος καταγγελία, διὰ νὰ τὴν ὀδηγήσῃ εἰς τὸν πνιγμὸν ἢ τὴν πυράν. Μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ διωγμοῦ ἐξέλιπε καὶ ἀπὸ τὰς μορφωμένας τάξεις ἡ πίστις εἰς τὰς μαγίσσας καὶ τὰ ἔργα των καὶ περιωρίσθη μόνον εἰς τὸν ἀμόρφωτον λαόν.

*
* *

Μᾶς ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν τὴν βυζαντινὴν καὶ νεωτέραν Ἑλλάδα. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους παρ' ὅλην τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρ' ὅλας τὰς ἀπαγορεύσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, ἡ μαγεία ἤσκειτο εἰς εὐρείαν κλίμακα, διότι οὐδέποτε ἔπαυσε παρὰ τῷ λαῷ ἡ ἰδέα, ὅτι ὠρισμένοι ἀσθένειαι ἐξ ἐπηρείας δαιμόνων προέρχονται καὶ μόνον διὰ μαγικῶν μέσων ἠδύναντο νὰ θεραπευθοῦν. Ὅχι δὲ μόνον εἰς τὸν λαὸν ὑφίστατο ὡς δεισιδαιμονία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἀνωτέρας τάξεις ἐκαλλιιεργεῖτο, ἀναφέρονται δὲ καὶ μεγίστανες τοῦ παλατίου ἀσχολούμενοι περὶ αὐτὴν καὶ τὴν μαγικὴν των σοφίαν ἀντλοῦντες ἐκ *Σολομωντείων βιβλίων*, τῶν περιφήμων δηλ. καὶ γνωστῶν εἰς τὸν νεοελληνικὸν λαὸν *Σολομωνικῶν*. Ὁ Ψελλὸς μᾶς περιέσωσε τὴν περιγραφὴν ἐνὸς λαϊκοῦ μάγου, τοῦ ὁποίου αἱ πράξεις καὶ αἱ θεραπευτικαὶ μέθοδοι οὐδόλως διαφέρουν ἀπὸ τὰς μεθόδους τῶν πρωτογόνων μαγοῦ-ατρῶν. Σὰς ἀναγινώσκω τὸ χωρίον.

Εἶχον, λέγει τὸ πρόσωπον τοῦ διαλόγου, ἀδελφὸν μεγαλύτερον, ὁ ὁποῖος εἶχε γυναῖκα σώφρονα μὲν, ἀλλὰ δύσστοκον πολὺ καὶ φιλάσθενον. Αὕτη

ὅτε κάποτε ἦτο λεχώ, ἠσθένησε καὶ ἔγινε σάν τρελλή, καὶ ἔσχιζε τὰ ἐνδύματα τῆς καὶ ἐφώναζε καὶ ὠμίλει εἰς μίαν γλῶσσαν βάρβαρον, τὴν ὁποίαν κανεῖς ἐκ τῶν παρευρισκομένων δὲν ἤγνόει. Ἐπόρουν λοιπὸν ὄλοι καὶ δὲν ἤξευραν τί νὰ κάμουν. Τότε μερικαὶ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι εἰς τὰ τοιαῦτα εἶναι ἐφευρετικώταται, φέρουν ἓνα ἄνδρα ξένον φαλακρὸν γέροντα, ρυτιδωμένον ἀπὸ τὸν ἥλιον. Αὐτὸς λοιπὸν μὲ γυμνὸν τὸ ἔϊφος πλησιάσας εἰς τὴν κλίνην ἐθύμωνε μὲ τὴν ἄσθενῆ καὶ τὴν ὕβριζε πολὺ εἰς τὴν γλῶσσάν του, ἦτο δὲ Ἄρμενιος. Ἡ γυνὴ τοῦ ἀπήντα καὶ αὐτὴ εἰς τὴν αὐτὴν γλῶσσαν. Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν ἀνθίστατο καὶ ὄρμα ἐκ τῆς κλίνης καὶ ἤθελε νὰ συμπλακῆ. Ὅτε ὁμως ὁ βάρβαρος ἤρχισε νὰ μεταχειρίζεται περισσότερα ξόρκια καὶ ἔξω φρενῶν τὴν ἐφοβέριζε ὅτι θὰ τὴν κτυπήσῃ, τότε ἡ γυνὴ συμμικεῦσθη τρομαγμένη καὶ κάτι μὲ χαμηλὴν φωνὴν ψιθυρίζουσα ἀπεκοιμήθη βαθέως. Ἡμεῖς δὲ ἐθαυμάζομεν ὅχι ὅτι εἶχε τρελλαθῆ, διότι τοῦτο εἶναι πρᾶγμα σὺνηθες, ἀλλὰ διότι ὠμίλει τὴν ἀρμενικὴν γλῶσσαν αὐτῆ, ἡ ὁποία οὐδὲ τὴν ὄψιν Ἄρμενίου εἶχε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἰδεῖ, οὐδὲ ἤξερε ἄλλο τίποτε ἐκτὸς τοῦ θωματίου τῆς καὶ τοῦ ἀργαλεῖοῦ. Ἀφ' οὗ δὲ συνῆλθε, τὴν ἠρώτησα τί εἶχε πάθει, καὶ ἐάν ἐνθυμῆται τὰ γενόμενα. Αὐτὴ δὲ ἔλεγεν ὅτι εἶχεν ἰδεῖ δαιμόνιον, φάσμα σκιοειδὲς καὶ ὅμοιον πρὸς γυναῖκα, μὲ ξέπλευκα μαλλιά, τὸ ὅποιον ἤρχετο κατ' ἐπάνω τῆς. Φοβηθεῖσα δὲ ἔπεσε πρηνῆς εἰς τὴν κλίνην. Ἐκτοτε δὲ κανὲν ἀπὸ τὰ γινόμενα δὲν ἤγνόησε.

Ὁ δὲ Νικήτας ὁ Χωνιάτης ἐξιστορεῖ πλὴν ἄλλων τὰ μαγικὰ κατορθώματα τοῦ μεγιστᾶνος Σικιδίτου, ὁ ὁποῖος διὰ τινῶν ἀρορητοργιῶν, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἐσκότιζε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς ἔκαμνε νὰ βλέπουν ἄλλ' ἄντ' ἄλλων. Καὶ διηγεῖται τὰ ἐξῆς ἐπεισόδια.

Ἐτυχε κάποτε ὑψηλὰ ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα νὰ δλεπῆ πρὸς τὴν θάλασσαν, ἤρχετο δὲ τὴν στιγμὴν ἐκείνην μιὰ βάρκα γεμάτη πινάκια καὶ ἄλλα ἀγχεῖα πῆλινα. Λέγει λοιπὸν πρὸς τοὺς παρευρισκομένους τί τοῦ δίδουν, νὰ κάμῃ τὸν θαρκάρη νὰ ἀφήσῃ τὰ κουπιὰ του καὶ νὰ σηκωθῆ καὶ νὰ συντρίψῃ τὰ ἀγγεῖα. Αὐτοὶ τοῦ ὑπεσχέθησαν ὅτι θὰ τοῦ δώσουν ὅτι ζητήσῃ. Ἐπειτα ἀπ' ὀλίγο νὰ ὁ βρκαρὴς σηκώνεται, ἀρπάζει τὸ κουπι καὶ ἀρχίζει νὰ κτυπᾷ τὰ ἀγγεῖα, ἕως ὅτου τὰ ἔκαμε στάχτη. Ὅσοι ἦσαν ἐπάνω καὶ τὰ ἔβλεπαν ἔσκασαν ᾗς τὰ γέλια, αὐτὸς δὲ ὅταν ἐτελείωσε ἔπιασε τὰ γένεια

του με τὰ δύο του χέρια καὶ ἔκλαιε με φωνή. Ὅταν δὲ τὸν ἐρωτήσαμεν διατί κατέστρεψε τὸ φορτίον του, ἔλεγε ὅτι ἐνῶ ἔτραυα τὸ κουπί του, ἔξαφνα εἶδε ἕνα φεῖδι κόκκινο με πυρσώδη λόφον ἐξηπλωμένον ἐπάνω εἰς τὰ πινακία καὶ βλέπον πρὸς αὐτὸν ἀτενῶς καὶ ἐτοιμαζόμενον νὰ τὸν καταπίη. Δὲν ἔπαυσε δὲ νὰ γυρίζῃ, ἕως ὅτου ἔσπασαν ὅλα τὰ ἀγγεῖα καὶ κατόπιν ἔγινε ἄφαντο. Ἄλλο δὲ συνέβη τὸ ἑξῆς: Μίαν ἡμέραν ἐλούετο εἰς ἕνα λουτρόν καὶ ἐμάλωσε με ἐκείνους, ποὺ ἐλούοντο εἰς τὴν αὐτὴν λεκάνην καὶ ἐσηκώθη καὶ ἐξῆλθεν εἰς τὰ ἀποδυτήρια. Ἐπειτα ἀπ' ὀλίγο καὶ οἱ ἐν τῷ λουτρῷ ἐξῆλθον φεύγοντες πατεῖς με πατῶ σε· καὶ μόλις δυνάμενοι νὰ συμμαζεύσουν τὴν ἀναπνοήν των ἔλεγον ὅτι ἀπὸ τὴν βρύσην, ὅπου ἔτρεχε τὸ ζεστό νερό, ἐπήδησαν ἔξαφνα μερικοὶ ἄνδρες μαῦροι σάν πίσσα καὶ τοὺς ἐξεδίωξαν κακὴν κακῶς ἐκ τοῦ λουτροῦ, κτυπῶντας αὐτοὺς με τὸ πλατύ τοῦ ποδὸς εἰς τοὺς γλουτοὺς.

Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ δὲ ἔχομεν καὶ παραδείγματα καταδίκης μάγων εἰς θάνατον καὶ μάλιστα εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον. Καταδιώξεις ὅμως συστηματικαί, ὅπως ἐγένοντο ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Βυζαντίῳ δὲν ἐγένοντο. Ἦσκουν δὲ τὴν μαγείαν καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἰδίως γραῖται, περὶ τῶν ὁποίων ἐπιστεύετο, ὡς παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ὅτι δύνανται νὰ μεταβάλλωνται εἰς πτηνὰ καὶ νὰ εἰσέρχωνται τὰς νύκτας ὅπου ὑπῆρχον βρέφη καὶ νὰ θηλάζουν καὶ ἀπορροφοῦν τὸ αἷμά των. Αἱ Σολομωνικαὶ καὶ διάφορα ἄλλα βιβλία μαγικῆς φύσεως ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μᾶς περιεσώθησαν.

Εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα ἡ μαγεία ἐξακολουθεῖ νὰ ἀσκῆται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τὸν τύπον διαφόρων δεισιδαιμόνων μαγικῶν συνηθειῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι διαδεδομένα εἰς ὅλον ἰδίως τὸν γυναικεῖον κόσμον καὶ ἐκτελοῦνται κατὰ παράδοσιν ἀπὸ ὅλας τὰς γυναικας τοῦ λαοῦ, ὅπως π. χ. εἶναι αἱ διάφοροι προφυλάξεις τῶν ἐγκύων καὶ τῶν λεχωίδων, τὰ διάφορα μέσα, διὰ τῶν ὁποίων προφυλάττουν τὰ μικρὰ ἢ καὶ τὰ θεραπεύουν ἀπὸ τὸ βάσκαμα, ὡς εἶναι τὰ καπνίσματα, οἱ ἐμπτυσμοί,

τὰ γητέματα, τὰ φυλακτά, τὰ σκόρδα κτλ. ἢ ἀπὸ ἄλλας φανταστικὰς ἀσθενείας, ὅπως εἶναι τὸ λύσιμον τοῦ ἀφαλοῦ, ἢ μετατόπισις τῆς ψυχῆς καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ὡς πραγματικὴ μαγεία καὶ ἀγαθὴ καὶ πονηρὰ, σπανιώτερον μὲν ἀπὸ ἀνδρας, συχνότερον δὲ ἀπὸ γραιας, πάντοτε ὁμως ὡς λείψανον κατὰ παράδοσιν ἀκατανόητον χρόνων παλαιωτάτων.

Τὰς ἀσθενείας ἰατρεῦει ὁ ἰατρός, ἀλλὰ ὑπάρχουν ὠρισμέναι νόσοι, εἰς τὰς ὁποίας θεωρεῖται ἀποτελεσματικώτερα ἢ ἐπέμβασις τοῦ ἐξορκιστοῦ. Ἰδίως διάφοροι νόσοι, οἷον ὀξείς ρευματισμοί, ἀφασίαι, μανίαι καταδιώξεως κτλ., ἀποδίδονται εἰς τοὺς δαίμονας τοῦ ἀέρος, εἰς τὰ ἀερικά, τὶς νεραΐδες καὶ εἰς αὐτὰ καλεῖται ὁ εἰς τινα μέρη σφζόμενος ἀκόμη νεραΐδαρης, τοῦ ὁποίου ἢ θεραπευτικὴ ὑπενθυμίζει τὰς μεθόδους τῶν πρωτογόνων ἰατρομάγων. Εἰς τὴν Σάμον διηγεῖται ἡ παράδοσις τὰ ἑξῆς:

Ἦταν ἓνας λωβιασμένος ὁ Ἀνδρέας Μαρωνίτης, πού μπορούσε νὰ γιатреῦθ ὅσους ἐλάβωσαν οἱ Νεραΐδες. Μὲ κάτι λόγια πού αὐτὸς ἤξευρε τίς προσκαλοῦσε καὶ τίς διέταξε νὰ δώσουν τὴν ὑγιὰ του εἰς τὸ λαβωμένο. Ἄν δὲν τὸν ἄκουγαν τίς χτυποῦσε μ' ἓνα καλάμι. Πολλοὶ ἄκουσαν τὴ Νεραΐδα νὰ φωνάζῃ μὲ θυμὸ «Δὲν τοῦ τὴν δίνω. Δὲν τοῦ τὴν δίνω.» Καὶ ὅταν ἡ Νεραΐδα ἐπίμενε ἔπρεπε νὰ τὴν καλοπιάσουν, καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ λαβωμένου ἔδιναν εἰς τὸ γιατρὸ καὶ χρήματα καὶ ἄλλα χαρίσματα μὲ μέλι νὰ τὰ δώσῃ ἔς τὴ Νεραΐδα.

Ἄλλαχοῦ εἶναι δραστηριώτερα τὰ μέσα. Ὁ ζούδιαρης, ὅπως λέγεται, διεξάγει σωστὴν πάλην πρὸς τὸν δαίμονα. Εἰς ἓνα χωριὸ τῆς Ἀρκαδίας διηγεῖται ἡ παράδοσις τὰ ἑξῆς:

Εἶχε ἓνα σμερδάκι, πού τὸ λέγανε Κολέττα καὶ ἔκανε μεγάλη θραῦσι ἔς τὰ πρόβατα. Τί νὰ κάνουνε; Ἐμάθανε πὼς μακριὰ κατὰ κείθενε πέρα ἔς τὰ Λαγκάδια ἦταν ἓνας γέρος, πού τότε λέγανε ζούδιαρη, γιὰτ' ἐμάγευε τὰ ζούδια. Τότε προξενέψανε, κ' ἤρθε. Τοὺς ἔδωκε ὑπόσκεισι νὰν τὸ διώξῃ σὲ τρεῖς ἡμέρες. Παραγγέλνει ἔς τὴ χώρα τρία περόνια μεγάλα ἴσια μὲ τὸ χέρι μου, νά! ὁ συχωρεμένος ὁ πατέρας μου τ' ἀγόρασε, πού

τὰ μολόγας ἦτανε καὶ κοντὰ ἔς τὸν ξορκισμό. Παίρνει ὁ γέρο ζούδιαρης τοὺς τσοπάνηδες οὐλοὺς ἀρματωμένους μὲ καρυοφύλλια, στειλιάρια, φυτάρια, καὶ τραυαίε μιὰ νύχτα ἔς τὴν ρεματιά. Τὸ κυνηγáει ἀπὸ δῶ, τὸ κυνηγáει ἀπὸ κει, δὲν ἐξετροπωνότανε. Τότενες λέγει κάτι λόγια ἀλλοιώτικα, καὶ ὕστερα ἐπαλέψανε. Τὰ γλεπε ἀποπίσω ὁ πατέρας μου καὶ δυὸ τρεῖς ἄλλοι ἀλαφροήσκιωτοι. Ἐδῶ τὴν ἔχει, ἐκεὶ τὴν ἔχει, τὴ βγάνει ὄξω ἀπὸ τὸ σύνορο τοῦ χωριοῦ, καὶ τήνε σαλάησε καταπάνου τὸν Πεθεριώτικον κάμπο. Ἐκεὶ κοντὰ ἔς τὸν Ἀγιώργη, ἔ ἕνα ρημοκλήσι, ἐπάλεψε καλύτερα ἀπὸ οὐλες τὲς φορές καὶ τὸ γονάτισε, κ' ἐκάρφωσε τὰ τρία καρφιά, κάτι περονάρες· ὁ πατέρας μου, ποῦ τοῦ βοήθαγε ἔς τὸ κάρφωμα τὸ γλεπε μὲ κάτι δοντάρες, χου! ἀνοιχτὸ τὸ στόμα καὶ γουρλωμένα τὰ μάτια.

Συνηθέστεροι ὅμως τῶν ἀνδρῶν ἱατροὶ εἶναι αἱ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι ξεύρουν ὄλα τὰ νοσήματα καὶ τὰ δαιμόνια τῶν καὶ ξεύρουν καὶ τὴν θεραπείαν, τὰ ξόρκια καὶ τὰ βότανα. Πλὴν τούτου αὐταὶ γνωρίζουν καὶ νὰ μαγεύουν τὸν καιρό. Ὅσάκις ἀνομβρίαὶ μαστίζουν τὸν τόπον, εἰς αὐτὰς καταφεύγουν διὰ νὰ προκαλέσουν τὴν βροχὴν.

Ἐπάρχει ὅμως καὶ ἡ βλαθερὰ μαγεία, ἡ ὁποία γίνεται διὰ νὰ βλάψῃ, καὶ αὕτη εἶναι ὄλως διόλου κητῆμα τῶν γυναικῶν. Αἱ γυναῖκες δένουν τὰ ἀντρόγυνα μὲ κόμβους, κατασκευάζουν τις κερένιες κοῦκλες, κλέβουν τὸ σιτάρι ἀπὸ τὰ στάχια τῶν χωραφιῶν, ξεύρουν νὰ κάμουν τὰ διάφορα φίλτρα κτλ. κτλ. Εἰς αὐτὰς καταφεύγουν ὄλοι οἱ ἀτυχεῖς εἰς τὸν ἔρωτα. Ὁ Διγενής, ὅταν τὸν ἀποκρούῃ ἡ Διογέννητη, καταφεύγει εἰς μάγισσαν διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀγάπην της. Ἴδου πῶς τὸ διηγείται τὸ τραγούδι.

Πῆγε νὰ βρῆ τὲς μάγισσες, ποῦ ξέρουν ἀπὸ μάγια

«Καλή σου μέρα, μάγισσα, μὲ τὴν καλή σου κόρη.

Δὲν ἔχεις μάγια τῆς καρδιάς καὶ μάγια τῆς ἀγάπης,
νὰ κάμῃς τῇ Διογέννητῃ νὰ ρθῆ ἔς τὴν ἀγκαλιά μου ;

— Ἄν ἔχῃς πρᾶμα τς ἀρσειᾶς καὶ πρᾶμα τοῦ χεριοῦ της,

θά κάμω τή Διογέννητη νά ρθῆ ἔς τήν ἀγκαλιά σου.

— Ἐγώ χω πρᾶμα τς ἀρσειᾶς και πρᾶμα τοῦ χεριοῦ της, ἐγώ χω τήν πλεξίδα της, τ' δλόχρυσο γαιτάνι.

— Σῦρε ἀνοιξε τήν πόρτα σου και δέσε τὰ θηριά σου, και κάθου και καρτέρει την νά ρθῆ ἔς τήν ἀγκαλιά σου.»

Και βγάνει ἀπό τόν κόρφο της τρία μῆλα μαραμμένα.

«Τό νά ρηξε ἔς τό τριστρατο, νά πάψουν οἱ διαβάτες,

τ' ἄλλό ρηξε ἔς τόν ποταμό, νά πάψουν τὰ ποτάμια,

τό τρίτο ρῆξ' ἔς τή λυγερή, νά ρθῆ γυρεύοντάς σε.»

Τό νά ρηξε ἔς τό τριστρατο και πάψαν οἱ διαβάτες,

τ' ἄλλό ρηξε ἔς τόν ποταμό και πάψαν τὰ ποτάμια,

τό τρίτο τό φαρμακερό ἔς τῆς λυγερῆς τς ἀγκάλεις.

Ὡς τό εἶδε ἡ κόρη ἐσθήστηκε, ὡς τό εἶδε δαιμονίστη.

Σάν ἤρθαν τὰ μεσάνυχτα, τή σκότισαν τὰ μάγια

.....

Ἄλλὰ τὰ μάγια δέν μποροῦν νά πειράξουν καθαρόν.

Σάν ἐφτασε, σά ζύγωσε ἔς τή μέση ἀπό τό δρόμο,

ἐκεῖ τῆς ἤρθε ὀλίγο ὁ νοῦς κι ἀρχίνησε νά λέη.

«Θέ μου, κι ἂν εἶμαι καθαρή, κι ἂν εἶμ' ἐγώ παρθένα,

ἄστραψε και μπουμπούνιξε, νά χαλαστοῦν τὰ μάγια.»

Ἄστραψε και μπουμπούνιξε, χαλάστηκαν τὰ μάγια.

Μόλα ταῦτα ὁ λαός ἀποδίδει ἀπεριόριστον δύναμιν εἰς τὰ μάγια. Ἴδου πῶς τήν περιγράφει τό τραγοῦδι.

Μαῦρα μου χελιδόνια ἀπ τήν ἔρημο,

κι ἄσπρα μου περιστέρια τῆς ἀερογιαλιᾶς,

αὐτοῦ ψηλά πού πάτε κατ τόν τόπο μου,

μηλιά χω ἔς τήν αὐλή μου και κονέφετε,

και πῆτε τῆς καλῆς μου, τῆς γυναίκας μου.

Θέλει καλόγρια ἄς γίνῃ, θέλει ἄς παντρευτῆ,

θέλει τὰ ροῦχα ἄς βάψῃ, μαῦρα νά ντυθῆ,

νά μή με παντυχαίνῃ, μή με καρτερῆ.

Τι ἐμένα με παντρέψαν δῶ ἔς τήν Ἀρμενιά,

και πῆρα Ἀρμενοπούλα, μάγισσας παιδί,

ὁπού μαγεύει τ' ἄστρο και τόν οὐρανό,

μαγεύει τὰ πουλάκια και δέν ἀπετοῦν,

μαγεύει τὰ ποτάμια καὶ δὲν τρέχουνε,
 τὴ θάλασσα μαγεύει καὶ δὲν κυματεῖ,
 μαγεύει τὰ καράβια καὶ δὲν ἀρμενοῦν,
 μαγεύει με κ' ἐμένα καὶ δὲν ἔρχομαι.
 Ὅντας κινᾶω γιὰ νὰ ρθῶ, χιόνια καὶ βροχές,
 κι ὄντας γυρίζω πίσω, ἥλιος ξαστεριά.
 Σελλῶνω τ' ἄλογό μου, ξεσελλῶνεται,
 ζώνομαι τὸ σπαθὶ μου καὶ ξεζώνεται
 πιάνω γραφὴ νὰ γράψω καὶ ξεγράφεται.

Ὅταν τὸν πιάσουν κανένα τὰ μάγια, οὐδεμία ὑπάρχει θεραπεία. Μόνον ἐὰν εὐρεθῇ ἄλλος μάγος δυνατώτερος, εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν μαγείαν. Ἴδου τί διηγείται μίᾳ ἀθηναϊκῇ παράδοσις.

Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἓνας παπᾶς ἔς τὴν Ἀθήνα ἀγαποῦσε μιὰ νέα, τὴν ὁποίαν ἄφησε καὶ ἐστεφανώθη ἄλλη. Ἐκείνη γιὰ νὰ ἐκδικηθῇ ἔρρηξε μάγια τῆς γυναικὸς τοῦ παπᾶ, καὶ ἔλεγε πὼς θὰ τὴν κάμῃ νὰ μὴ φτάσῃ τὸν ἄλλο χρόνο. Καὶ τῷ ὄντι ἡ ώραία παπαδιά ὄχι μόνο ἔρρευε καθημέρα, ἀλλὰ καὶ κατάντησε παράλυτη, καὶ τὸ σῶμα της ἔγινε σὰν κουλλοῦρα, τόσο πού τὸ πρόσωπό της ἄγγιζε τὰ γόνατα. Ὁ παπᾶς τὴν ἄρχισε μὲ τίς εὐχές καὶ τὰ διαβάσματα, ἀλλὰ σὰν εἶδε πὼς δὲν ἔκανε τίποτα, ἔτρεξε σὲ μιὰ τούρκισσα μάγισσα, μήπως καὶ ἰδῆ θεραπεία, γιὰτι κατὰλαβε πὼς ἡ ἀσθένεια τῆς γυναικὸς του ἦταν ἀπὸ μάγια. Ἀλλὰ ἡ μάγισσα, ἀφ' οὗ ἔκαμε χίλια δυό, εἶδε καὶ ἀπόειδε πὼς δὲν κατώρθωνε τίποτα, καὶ εἶπε τοῦ παπᾶ, πὼς ἐκείνη ὁπού ἔρρηξε τὰ μάγια ἦταν δυνατώτερη ἀπ' αὐτή, καὶ ὠρμήνεψε τὸν παπᾶ, νὰ πάγῃ ἔς τὴ Χαλκίδα καὶ ἐκεῖ νὰ εἴρῃ καὶ νὰ φέρῃ μιαν ἄλλη τούρκισσα.

Ὁ παπᾶς ἐπῆγε πραγματικῶς ἔς τὴ Χαλκίδα καὶ ἐγύρισε μαζὶ μὲ τὴ γριά ἐκείνη τὴ μάγισσα ὅταν ἐφθασαν ἔς τὴν Ἀθήνα ἦταν ἀκόμη ἡμέρα, καὶ γι' αὐτὸ ἐπερίμεναν ὀλίγες ὥρες ἀπ' ἔξω γιὰ νὰ ἔμπουν νύχτα ἔς τὴν πόλη. Σὰν εἶδε ἡ μάγισσα τὴν παπαδιά, εἶπε πὼς τὴν ἴδια νύχτα θὰ τὴν κάμῃ καλά. Ἐκαθάρισε τὴ γωνιά, παράγγειλε τοῦ παπᾶ νὰ τῆς δώσῃ τρία μαργαριτάρια καὶ ν' ἀνάψῃ ἔς τὸ τζάκι τρία μεγάλα δαυλιὰ καὶ ἓνα μικρὸ φανάρι· καὶ τοῦ εἶπε νὰ μὴ φοδηθῇ ὅ,τι καὶ ἂν ἰδῆ, ὅ,τι καὶ ἂν ἀκούσῃ, ἀλλὰ νὰ κρατῇ τὸ φανάρι καὶ νὰ τὸ ἀνάβῃ ἅμα σβύνη μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ δαυλιὰ, νὰ προσέχῃ ὁμως νὰ μὴ πάρῃ δυὸ φορές τὸ ἴδιο δαυλι, ἀλλὰ πάντα

νά παίρνη τὸ ἓνα ὑστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἔβλυσε τότε τὰ μαλλιά της καὶ τὰ ἄπλωσε εἰς τοὺς νόμους καὶ ἄρχισε νὰ γυρίζῃ ἔς τὴν κάμερα, νὰ παίξῃ τὰ μαργαριτάρια ἔς τὴν παλάμη καὶ μὲ σιγανή φωνή νὰ λέγῃ τὰ ξόρκια της. Ὁ παπᾶς τὴν ἀκολουθοῦσε ἀπὸ πίσω. Τότε σήκωθη αἰφουνας δυνατὸς καὶ ἐγκρέμισε τὸν ἓνα τοῖχο, ἀλλὰ ἐκείνη χωρὶς νὰ ταραχθῆ κατέβη ἔς τὴν αὐλή, καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐγύριζε, τῆς ἔπεσαν ἀπὸ τὴν παλάμη τὰ μαργαριτάρια. Ἀμέσως τότε διέταξε τὸν παπᾶ νὰ ψάξῃ μὲ τὸ φανάρι καὶ νὰ εὑρῇ τὸ μεσανὸ μαργαριτάρι· ἀφ' οὗ τὸ βρῆκε ὁ παπᾶς, ἔσκαψε εἰς τὴ θέσῃ ἐκείνη ἢ γριὰ μάγισσα καὶ ἐξέχωσε ἓνα κουτί τενεκεδένιο. Μέσα εἰς ἐκεῖνο τὸ κουτί ἦταν ἓνα χρυσοκέντητο παπούτσι, πὺ τὸ εἶχε χάσει ἡ παπαδιά τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου της· αὐτὸ τὸ παπούτσι ἦταν καρφωμένον μὲ ἓνα μεγάλο καρφί. Ἡῦραν ἀκόμη εἰς ἐκεῖνο τὸ κουτί ἓνα ξερὸ κομμάτι σαποῦνι, πὺ εἶχε καρφωμένες ἐπάνω του πολλὰς καρφοβελόνες, μίᾳ μικρῇ πλεξίδα μαλλιά χιλιομπερδεμένη καὶ μίᾳ κλειδωνιά. Ἀνέβηκαν λοιπὸν μὲ τὸ κουτί ἔς τὴν κάμερα, καὶ ἐκεῖ ἡ μάγισσα ἔβγαλε πρῶτα τὸ καρφί ἀπ τὸ παπούτσι, ἐξεμπέρδεψε τὶς τρίχες καὶ μίᾳ μίᾳ ἐξεκάρφωσε τὶς καρφοβελόνες. Ἄμα ἔβγαλε τὴν ὑστερινή, ἡ ἄρρωστη παπαδιά ἐστάναξε, σὰν νὰ σήκωσαν ἓνα μεγάλο βᾶρος ἀπὸ πᾶν της, καὶ ἀνασηκώθη ἔς τὸ κρεβάτι.

Ἐπειτα ἡ μάγισσα παράδωκε ἔς τὸν παπᾶ τὴν κλειδωνιά καὶ τοῦ εἶπε νὰ κάμῃ κάθε τρόπο νὰ ἀνοίξῃ τὴν κλειδωνιά, ἀλλὰ νὰ προσέχῃ νὰ μὴ τὴν σπάσῃ. Ὁ παπᾶς προσεπάθησε νὰ τὴν ἀνοίξῃ, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε καὶ ὑστερα ἀπὸ δυὸ χρόνια τὴν ἔρρηξε ἔς τὴ θάλασσα· ἔτσι ἔμεινε ἄτεκνος. Ἡ μάγισσα δὲ δέχτηκε νὰ πάρῃ τίποτα γιὰ τὸν κόπο της, παρὰ μόνον ἐζήτησε μίᾳ ὀκιά καφέ, μίᾳ ὀκιά ζάχαρη καὶ ἓνα καλεμκερί.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὰς πραγματικὰς μαγίσσας. Ἐξ-
ακολουθοῦν ὅμως εἰς τὸν λαὸν αἱ παλαιαὶ ἐκεῖναι περὶ τῶν μα-
γισσῶν δοξασίαι, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸν ὑπερβολικὸν φόβον ἔχουσαι
τὴν ἀρχὴν των, ἔπλασαν ἐκ τῶν μαγισσῶν δαιμονιώδη τιὰ
ὄντα, μετέχοντα ἀνθρώπου καὶ δαίμονος, τὶς στρίγλες. Οἱ στρίγ-
λες, αἱ ὁποῖαι συνηθέστατα ἀναφέρονται καὶ εἰς παραμῦθια,
εἶναι κατὰ τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν γριεὶς φτωχὲς καὶ ἐλεεινὲς,
πὺ δὲν μποροῦν νὰ κάμουν καλὸ σὲ ἄνθρωπο, καὶ ὅλο σὲ μα-
γικὰ εἶναι παραδομένους· καὶ κάνουν πράγματα πὺ ἀρέσουν
τοῦ διαβόλου, σκόνες καὶ ἀλοιφὲς καὶ βότανα καὶ ἄλλα τέτοια.
Τοὺς ἄντρος δὲν πολυπειράζουν, ἀλλὰ πολὺ κακὸ κάνουνε ἔς τίς

γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ, ἂν τοὺς φέρουνε κανένα ἔμπόδιο ἔς τὰ μάγια τους, καὶ μὲ τὴν ἀνάσα τους μόνο καὶ μὲ τὸ φύσημά τους μποροῦν ἢ νὰ τὰ κάνουν στραβά, παλαβὰ ἢ καὶ νὰ τὰ θανατώσουν. Πηγαίνουν ἔς τὰ μωρὰ τὰ νεογέννητα, πὺν κλαίν, καὶ τοὺς βυζαίνουν τὸ αἷμα τους καὶ τ' ἀφήνουν σὰν ξερά· αὐτὰ κι ἂν δὲν πεθαίνουν, μεινίσκουν ἑλεεινὰ κι ἄρρωστιάρικα ὄλη τους τὴ ζωή. Γι' αὐτὸ προτοῦ νὰ βαφτιστῇ τὸ παιδί ποτὲ δὲν τ' ἀφήνουν μονάχο· καὶ ἂν προτοῦ νὰ τὸ ρουφήξουν οἱ στρίγγλες ὄλο τὸ αἷμα καταλάβουν οἱ γονεῖς πὺς κινδυνεύει τὸ παιδί ἀπ' αὐτές, τίς διώχνουν μὲ κρότους καὶ χτυπῶντας τὰ χέρια. Κι αὐτὲς γὰ νὰ μὴν τίς πιάσουν ξεκουμπίζονται ἀπὸ τὸ σπίτι.

Τις νύχτες κατεβαίνουν πολλές φορὲς ἔς τὴ θάλασσα, παίρνουν μιὰ βάρκα καὶ πηγαίνουν ὡς τὴν Ἀφρική καὶ τὸ πρωτὶ γυρίζουν. Πολλὲς φορὲς πειράζουν καὶ τοὺς μεγάλους, ὅταν τοὺς βροῦν νὰ κοιμούνται. Τοὺς σκίζουν τὰ στήθια καὶ τοὺς παίρνουν τὰ συκώτια καὶ τὰ τρῶν καὶ τότε ὁ ἄνθρωπος λίγο λίγο πεθαίνει.

Ὁρισμένοι τόποι εἶναι περίφημοι γιὰ τίς στρίγγλες τους. Ἡ Μύκονος ἔχει τὰς περισσοτέρας καὶ τὸ Πραστειὸ τῆς Λακεδαίμονος λέγεται Στριγγλοχώρι. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν πηγαίνουν οἱ στρίγγλες, ἀλλὰ τὴν στιγμή, πὺν βγαίνουν τὰ ἄγια, φεύγουν. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει καὶ φόνους στρίγγλῶν καὶ κατακαύσεις.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, κυρταὶ καὶ κύριοι, αἱ περὶ μαγείας καὶ μάγων καὶ μαγισσῶν δοξασίαι, ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς ἀρχέγονα καὶ ἐντελῶς πρωτόγονα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας διανοήματα, ἐξακολουθοῦν εἰσέτι ὑφιστάμεναι καὶ καλλιεργούμεναι παρὰ τοῖς λαοῖς καὶ ἰδίως παρὰ γυναικῶν, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον βεβαιοῖ, ὅτι καὶ ἐν ἀρχῇ τῶν μαθημάτων τούτων εἶπομεν, πόσον δηλ. συντηρητικοὶ εἶναι οἱ μεγάλοι ὄγκοι τῶν λαῶν καὶ ἰδίως πόσον συντηρητικὸς εἶναι ὁ γυναικεῖος κόσμος καὶ πόσον ὡς ἐκ τούτου λεπτός εἶναι ὁ ἐπίπαγος τοῦ νεωτέρου λεγομένου πολιτισμοῦ καὶ πόσον ἐγγὺς πρὸς ἀρχεγόνοους καταστάσεις κείνται τὰ μεγάλα πλήθη τῶν λαῶν.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- Αίμα**, ὡς ἔδρα τῆς ψυχῆς 113. Εἰς τὴν μαγείαν 115.
- Ἀλοιφαί μαγικά** 126.130.
- Ἀοιδοί**. Μόρφωσις τάξεως ἄ. 16.41.
- Ἀπαγγελία** εἰς τὰ ἄσματα 38.
- Ἀπειλαί**, ὡς μαγικὸν μέσον 116.
- Ἀρεταλόγοι** 97.
- Ἀρμένιοι**, ὡς μάγοι 145.
- Ἄρτα**. Παράδοσις τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄ. 31.
- Ἀσθένειαι** 29. Προκαλοῦνται ἀπὸ δαίμονας 116.143. Μέσα ἀποκρούσεως ἄ. 116. Τρόποι θεραπείας 120.143.
- Ἄσματα** 16 33. Γυναικεῖα 35. Ἄνδρική καὶ γυναικεῖα ἄ. 36 κέ. 39 κέ. Τι εἶναι δημοτικὸν ἄ. 37. Διηγηματικά ἄ. 37. Παραλογές 38.45 κέ. Ἀπαγγελία ἄ. 38 κέ. 42. Ἀκριτικά 42. Ποιητάρικα 47. Τῆς ἀγάπης 49 κέ. Δίστιχα 51. Γαμήλια 53. Νανουρίσματα καὶ ταχταρίσματα 53. Τῆς ξενιτείας 54. Μυρολόγια 56 κέ. Τῆς κούνης 66. Περιστατικά, σκωπτικά, σπτιρικά 66. Ἐργατικά 66 κέ. Κλέφτικα 69. Τρόπος καὶ τόποι ποιήσεως ἄ. 71 κέ.
- Βαλπουργία νύξ** 137.
- Βασκανίας ἀρχή** 112 κέ. 140.
- Βεντούζας ἀρχή** 117.
- Βλέμμα**, ὡς ἔδρα ψυχῆς 112.
- Βρονόλακας** 29.112.
- Γάμος** διατὶ δὲν γίνεταὶ τὸν Μάϊον 9.
- Γητέματα** 143.
- Γλώσσης σπουδαιότης** διὰ τὴν κοινωvίαν 10 κέ.
- Γνώσται** 127.
- Γνώσις** 26 κέ.
- Γυνή**, ὡς παράγων ἐν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ 32. Ὡς συντηρητικὸν στοιχεῖον ἐν γένει 32 κέ. Ἐν τῇ ποιήσει 49. Ὡς δημιουργός ἐν γένει 34. Ἐν τῇ ποιήσει 35.48. 71. Εἰς τὸ παραμῦθον 76.100. Εἰς τὴν μαγείαν 121.144 καὶ ἀλλαχόθ.
- Δαίμονες** 14.28. Παρὰ τοῖς ἀγρίοις 111. Ἀνάπτυξις τῶν περιψυχῶν καὶ δ. ἰδεῶν 111 κέ. Ἐκ τῶν ὀνειρων 115 κέ.
- Δεισιδαιμονία** 33.140.142.
- Διάβολος** εἰς τὴν μαγείαν 136 κέ.
- Διγενής** 14.
- Διήγησις** 16. Ἐπική 37 κέ. Δ. παραμυθᾶ 98.101.103. Τυπικὴ φρασσεολογία 99.104. Ἐμμετρος διασκευή 99. Διάλογοι, ἐπαναλήψεις 99.106. Γλῶσσα 104.105. Ἐνάρξεις, κατακλιθεῖς, διακοπαὶ 105 κ.έ. Διαφορὰ δ. γέροντος καὶ γραιῖας 107.
- Δίστιχα** 51.
- Ἐγκαστρίμνθοι** 127.
- Ἐγκαταλείμματα** ἐν τῷ πολιτισμῷ 8 κέ. 10 κέ. Εἶδη ἔ. 28 κέ.
- Ἐλευσίνα** 32.
- Ἐμπνυσμὸς** ὡς μαγικὸν μέσον 142.
- Ἐνδυμασίας μεταβολαὶ** 21 κέ. 23 κέ.
- Ἐντριβῶν ἀρχή** 117.
- Ἐξορκισμοὶ** 26.33.
- Ἐπεισόδια παραμυθῶν** 89. Εἶδη ἔ. 92 κέ. 93.94.
- Ἐπος**. Ὁμοιότης ἐπικῆς διηγήσεως πρὸς δ. παραμυθᾶ 99.
- Ἐπῶδαί** 26.

- Ἐργασίας** κατανομή 14. Ἡ ἐ. ὡς χρόνος ποιήσεως ἀσμάτων 66.72.
Folklore 5.
Ζούδιαρης βλ. μάγος.
Ἡπάρ, ὡς ἔδρα ψυχῆς 112.
Θρησκεία 15.
Θυσίαι μαγικαί 130.
Ἴατρος βλ. μάγος.
Ἰερατεῖον 15.
Καββάλα 128.
Kalila καὶ Dimna 82.
Κάννισμα, ὡς μαγικὸν μέσον 116. 140.
Καρδιά, ὡς ἔδρα ψυχῆς 112.
Καρφώματα μαγικά 29. 123. 130. 143 κέ.
Κατακλυσμοί 29.
Κατάρτα, ὡς μαγικὸν μέσον 126.
Καταχανᾶς βλ. βρυκόλακας.
Κατόρυξις ἀσθενείας 19. Ἀνθρώπου εἰς θεμέλια 31 κέ.
Κοινωνία πρωτόγονοι 10. Διακρίσεις ἐν τῇ κ. 13 κέ.
Κόμβοι μαγικοὶ 29. 123. 130. 136.
Κορύβαντες 128.
Κούρητες 128.
Κρότοι, ὡς μαγικὸν μέσον 116. 148
Δασγραφίας ὄνομα 5, ἔργον 6, ὄρισμός 9 κέ.
Δογοποιοὶ 96.
Μαγεία 15.26. Μαγικαὶ συνήθειαι 29, εἰς τοὺς ἀγρίους 85. Ὅρισμός 108. Ἀποδίδεται εἰς τοὺς κατωτέρους λαοὺς 109. 145. 146. 147. Πρωτόγονα μαγικά μέσα 116 κέ. 126. 129 κέ. 144. 145. Περιήπτα βλ. λ. Ἀγαθὴ καὶ βλαπτικὴ μ. 123. Ἡ μ. εἰς τοὺς Αἰγυπτίους 123, Χαλδαίους, Μήδους, Πέρσας 126, Ἑβραίους 127 κέ, Ἑλληνας 128, Ρωμαίους 136, Ἑβρωπαίους 135 κέ. Βυζαντινοὺς 140, νεωτέρους Ἑλληνας 142 κέ. Δὲν προσβάλλει καθαροὺς 145. Διάλυσις μ. 146 κέ.
Μάγοι 15. Ποιοὶ γίνονται μ. 15. 118 κέ. Μαθητεία 119. Ἐξετάσεις 120. Ἐπαγγελματικοὶ σύνδεσμοι 120. Κατοικία 120. Ἀμοιβή 120. Μεταμφιέσεις μ. 121. Ἐξαρτήματα καὶ ἐργαλεῖα μ. 121. Φόνοι μ. 123. Δυνάμεις μ. 123 κέ. 128. 129. 135. 136. 145. Ὀνόματα μάγων καὶ μαγισσῶν 129. Γνώσται καὶ ἐγγαστρίμυθοι 127. Φαρμακίς 129. Μάγισσαι 130 κέ. 146. Strigae 134 κέ. Εἰς τοὺς Γερμανικοὺς λαοὺς 135 κέ. Εἰσόδος εἰς τὴν μαγικὴν αἴρεσιν 136 κέ. Μορφὴ μαγισσῶν 138. Διωγμοὶ μ. 138 κέ. 142. 148. Κατορθώματα μ. 140 κέ. 148. Ἐξορκισταὶ 143. Νεραϊδάρης, ζούδιαρης 143.
Μαῖον ἀποφράδες 9.
Μαντική παρὰ Βυζαντινοὺς 19. Εἶδη μ. 29. Βλ. καὶ Νεκρομαντεία.
Μαντινάδες 52.
Μάρτις 32.
Μεταμφιέσεις μάγων 121 κέ. 129.
Μήλα, ὡς μαγικὸν μέσον 145.
Μόδας χαρκτηρισμός 32.
Μουσικοὶ 16.
Μῦθος 15. Διάκρισις ἀπὸ τοῦ παραμυθιοῦ 80 κέ.
Μυρολογία 40.56 κέ. Ἐν Κρήτῃ 57. Προίμα μ. 58. Εἶδη μ. καὶ χαρακτηρισμὸς αὐτῶν 59. Τοῦ χάρου 59.60. Μάνης 61. Ἀνδρῶν 65. Ἐθιμοτυπία μ. 71 κέ.
Νανουρίσματα βλ. ἄσματα.
Νεκροὶ 14.28. Ἔθιμα περὶ τοὺς ν. 29. Φόβος ν. 111. κέ. Βίος ν. μετὰ θάνατον 115.
Νεκρομαντεία 111. 124 κέ. 127.
Νεραϊδάρης βλ. Μάγοι.
Νεφροὶ, ὡς ἔδρα ψυχῆς 112 κέ.
Ξενιτεῖα 54. Ἄσματα ξ. βλ. ἄσματα.
Ξίφος εἰς τὴν μαγείαν 116.125.

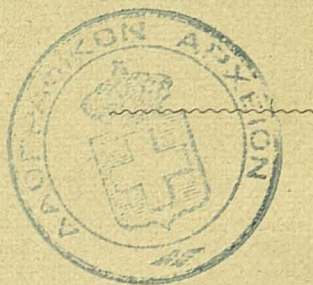
- Ευλοκοπήματα** εἰς τὴν μαγείαν 116.
Ὀδόντες 113.
Ὀδυσσεὺς ὡς ἥρωε παραμυθιοῦ 89.
Ὀμοιώματα εἰς τὴν μαγείαν 29. 123. 126. 130. 144.
Ὀνειρον, ὡς πηγὴ παραμυθιῶν 90, δοξασιῶν δαιμόνων 115.
Ὀνόματα μαγικά 125.
Ὀνυχες 113.
Ὀρφικά 27.
Ὄστᾶ 113.
Πάντατάντρα 82 κέ.
Παραδόσεις 33. Διαφέρουν τοῦ παραμυθιοῦ 79 κέ.
Παράδοσις 11. Σημασία τῆς π. ἐν τῇ κοινωσίᾳ 11 κέ. Πλουτισμὸς τῆς π. 17. Ἀνατροπὴ 17. Προσῆλωσις εἰς τὴν π. 17. Ἀντίθρασις τῆς π. πρὸς νεωτερισμοῦς 21 κέ. Ἀποσύνθεσις τῆς π. 23. 27 κέ.
Παραλογεῖς 38. 42. 45 κέ.
Παραμυθάδες 95 κέ. Τέχνη διηγήσεως π. 98. 107. Διάκρισις ἀπὸ τῶν γυναικῶν 100. Ἐν Τήνῳ 101 κέ.
Παραμύθι 33. Φορεῖς τοῦ π. 40. 76 κέ. Ὅρισμὸς 76 κέ. Διάκρισις παραδόσεως, μύθου 79. Θεωρεῖται γενέσεως π. 81 κέ. Grimm 81. Benfey 82. Tylor καὶ Lang 84. Bédier 87 κέ. Τὸ π. εἰς τοὺς ἀρχαίους 87 κέ. Laisner 90. Στοιχεῖα τοῦ π. 93 κέ. Wundt 94. Ἀνάπτυξις τοῦ π. ὑπὸ τῶν παραμυθῶν 98. Ἀποπαιθωσις ὑπὸ γυναικῶν 100. Σημερινὸν ἑλλ. π. 101 ἐκ. Παραμυθάδες βλ. λ. Καιρὸς τοῦ π. 102. Τόπος τοῦ π. 103. Ὑποχώρησις τοῦ π. 106 κέ.
Παροιμίαι 33.
Πατινάδες βλ. Μαντινάδες.
Περίπτα 29. 117 κέ. 122. 143.
Περπερούνα 29.
Ποίησις 16.
Ποιηταὶ 16. Ἐξ ἐπαγγέλματος 40 κέ. 42. 48. Γυναικεῖς 48. Ἄνδρες 52. 69.
Ποιητᾶρῆδες 42.
Πολιτισμοῦ στρώματα καὶ στοιχεῖα 6 κέ. 17. Πρόδοσις πρὸς τὸν π. 10. 13 κέ. 17. Ἡ παράδοσις ἐν τῷ π. βλ. λ. Πάλη κατὰ τὴν πρόδοσι 12. 20 κέ. 24 κέ. Διακρίσεις ἀτόμων 13 κέ. Εἰδικοὶ κύκλοι ἐν τῇ π. 16. Ὡς κλιμακωτὴ πυραμῖς 17. Νόθα προόντα π. 25 κέ. 30 κέ.
Προβασκάνια 29.
Προσωπεῖα μάγων 121 κέ.
Ραψωδοὶ 69.
Ρίμα 48.
Ριμαδόροι 42. 48.
Σάββατον μαγισσῶν 137.
Σελήνη εἰς τὴν μαγείαν 129.
Σολομωνική 140.
Σπεροκάθισμα 102.
Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης βλ. ὑάντατάντρα
Στρίγγες 134. 147 κέ.
Τελχίνες 128.
Τέχνη ἐν τῷ πολιτισμῷ 14.
Τρίστρατο εἰς τὴν μαγείαν 145.
Τρίχες 113.
Volkskunde 6.
Φιλοσοφίας ἐπιθρασις εἰς τὸν πολιτισμὸν 16.
Φίλτρα 26. 29. 126. 130.
Φλεβοτομίας ἀρχὴ 117.
Φυλακτὰ βλ. περιπτα.
Φυσήματος μαγικῆ δύναμις 114.
Χάρος 60.
Χειρονομίαι εἰς τὴν μαγείαν 116.
Χιτοπαδάσα βλ. Πάντατάντρα.
Χορὸς εἰς τὴν ποίησιν 73 κέ.
Χριστιανισμὸς 26.
Ψυχαὶ 14. 28. Πίστις εἰς ψ. παρὰ τοῖς ἀγρίοις 111 κέ. Σωματικὴ ψ. 111 κέ. Ἐθραὶ ψ. 112. Ἡ ψ. ὡς πνοή 113. Χωρισμὸς ψ. ἀπὸ τοῦ σώματος. Διῆρισμός 114. 135. Μετατόπισις ψ. 143.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	'Αντί προλόγου	σελ. 3
Α'.	Γενική ἔννοια τῆς Λαογραφίας. Ἐγκαταλείμματα ἐν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ γυνή ὡς συντηρητικόν καὶ δημιουργικόν στοιχεῖον ἐν αὐτῇ.....	» 5
Β'.	Τί εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι. Ἄνδρικά καὶ γυναικεῖα τρα- γοῦδια. Ἡ γυνή ὡς λαϊκὴ ποιήτρια.....	» 35
Γ'.	Τὸ παραμῦθι καὶ ἡ ἀρχὴ του. Οἱ παραμυθάδες. Ἡ παρα- μυθοῦ.....	» 76
Δ'.	Μαγεία, μάγοι καὶ μαγίστρες.....	» 108
Ε'.	Συνοπτικὸς πίναξ πραγμάτων	» 149

25 τοιοτ
Π. Χ. Μυβίμ
Κάτοικος

ΝΕΑ ΣΕΙΡΑ (ΠΡΑΣΙΝΑ ΒΙΒΛΙΑ)

1. Ἡ Ζωή μου	Δ. ΒΙΚΕΛΑ	Δρ. 5.—
2. Οἱ Μέλλοντες Στρατιῶται	Μ. ΠΑΟΥΕΛ	> 2.—
3. Ἡ Ἀγωγή	Ε. ΣΠΕΝΣΕΡ	> 1.50
4. Τὰ Χημικὰ Διατάσματα	Ρ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ >	1.75
5. Χῶροι καὶ Λαοὶ τῆς Εὐρώπης	Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ >	2.—
6. Ἐπιστολαὶ πρὸς Πρωτοψάλτην	Α. ΚΟΡΑΗ	> 1.65
7. Εἰκόνας Ἀρχ. Ἑλλην. Ἱστορίας (μετὰ κειμένου)		> 1.75
8-10. Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς		
11. πολιτισμὸς τεύχη τρία	ΕΣΣΕΛΙΓΓ	> 2.20
12. Ἐγκόλπιον τῶν Νέων τεύχ. Α'	Α. ΒΕΝΕΔΕΤΤΗ	> 0.80
13. Ἐγκόλπιον τῶν Νέων > Β'	Α. ΒΕΝΕΔΕΤΤΗ	> 0.60
14. Γινῶμαι	ΑΔ. ΚΟΡΑΗ	> 0.50
15. Στρατιωτικὰ Διηγήματα	Ε. ΔΕ-ΑΜΙΤΣΗ	> 0.80
Τὰ πρῶτα Βήματα τῆς Ἀν- θρωπότητος	Α. ΚΟΥΡΤΙΑΔΟΥ	> 2.00
16. Πολεμικὰ Διηγήματα	(βραβευθέντα)	> 1.40
17. Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη	Α. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ	> 1.00
18. Δύο ἐχθροὶ τοῦ Ἀνθρώπου (Κώνωπες-Μυῖαι)	Ν. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΔΟΥ	> 0.60
19. Ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Ποίησις	Σ. Κ. Σ	> 0.60
20. Ἐκ τῶν ποιητικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης	Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ	> 0.60
21. Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἑλ- ληνικῆς γλώσσης	Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ	> 0.90
22. Τὸ Ἅγιον Ὄρος	Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ	> 2.75
23. Ἀνέκδοτα τοῦ Πλουτάρχου Α'	Χ. ΑΝΝΙΝΟΥ	> 0.90
24. Μαργαριτάρια καὶ Γουναρικὰ	Ν. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΔΟΥ >	0.70
25. Ἡ Ἄγρια Σοφία	Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ	> 2.25
26. Ἡ Μ. Ἑβδομάς καὶ τὸ Πάσχα	Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ	> 0.75
27. Ἀστέρες	Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ	> 1.65
28. Ἀξιῶσεις Ἐργασίας-Κεφαλαίου	Κ. ΔΟΣΙΟΥ	> 2.00
29. Μετέωρα	Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ	> 2.40
30. Ἀνέκδοτα τοῦ Πλουτάρχου Β'	Χ. ΑΝΝΙΝΟΥ	> 1.90
31. Αἱ Γυναῖκες εἰς τὴν Λαογραφίαν	Σ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ >	2.65

Ἀποστέλλονται ἐλεύθερα ταχυδρομικῶν ἐξόδων. Διὰ τὸ ἐξω-
τερικὸν προστίθενται 30 ο)ο ἐπὶ τῆς τιμῆς ἐκάστου.

